
Borba protiv mučenja

Priručnik za sudije i tužioce

Borba protiv mučenja

Priručnik za sudije i tužioce

Konor Foli (Conor Foley)

Foreign & Commonwealth Office
London

Podaci o izvorniku

Conor Foley

Combating torture

Prvo izdanje objavljeno u Velikoj Britaniji 2003.
godine

Konor Foli

Borba protiv mučenja

1. izdanje na srpskom jeziku

Naziv sedište i adresa izdavača:

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju,

Misija u Srbiji i Crnoj Gori

Čakorska 1, Beograd

Telefon: 011 367 2 425

Fax: 011 367 2 429

uz podršku Ministarstva vanjskih poslova i
poslova Komonvelta Velike Britanije

Prevodioci: Biljana Obradović i Danica Kraljević

Lektor i korektor: Minja Lagator

ISBN: 86-85207-04-5

© Centar za ljudska prava, Univerziteta u Eseksu,

Velika Britanija

Štampa: **Stojkov**

Novi Sad, Laze Nančića 34

www.stojkov.co.yu

office@stojkov.co.yu

Tiraž: 390 primeraka

Novi Sad, 2004.

© Human Rights Centre, University of Essex

Wivenhoe Park, Colchester, CO4 3SQ

telefon: 00441206 872 558

fax: 00 44 1206 873 428

url: http://www2.essex.ac.uk/human_rights_centre

http://www2.sx.ac.uk/human_rights_centre

Sva prava zadržana. Ovaj priručnik može se
preštamovati isključivo u obrazovne svrhe,
za potrebe polaznika kurseva za obuku, ili kao
referentni materijal, pod uslovom da se na taj
način ne stiče nikakva komercijalna korist i
da je o tome obavešten Centar za ljudska prava
Univerziteta u Eseksu.

ISBN: 1-874635-40-4

Druge knjige u ovoj ediciji:

The Torture Reporting Handbook,

ISBN 1-874635-28-5

<http://www.essex.ac.uk/torturehandbook/>

Reporting Killings as Human Rights Violations,

ISBN 1-874635-37-4

<http://www.essex.ac.uk/reportingkillingshandbook/>

Dizajn korica: Luiz Ang (Louise Ang)

louiseang@mailworks.org

Tehnički urednik: Al Dojl (Al Doyle)

mankf4@hotmail.com

Predgovor

Uprkos tome što je apsolutno zabranjena i na osnovu međunarodnog prava i na osnovu zakonodavstva većine, ako ne i svih zemalja sveta, tortura se i dalje primenjuje. Mada je javno osuđena, tajno se primenjuje širom sveta. Kao po pravilu, mučenje primenjuju isti oni državni funkcioneri koji su odgovorni za poštovanje i sprovođenje zakona.

Sudije i tužioci imaju ključnu ulogu u borbi protiv mučenja. Pre svega, oni su od nezaobilaznog značaja u održavanju vladavine prava. Ništa ne deluje toliko pogubno na vladavinu prava kao bezakonje, posebno krivična dela koja počine državni službenici. Drugo, kada država krene u borbu protiv mučenja i doživi poraz u toj borbi, ona krši svoje međunarodnopravne obaveze. Oni koji su odgovorni za sprovođenje pravde treba da budu svesni svoje uloge u sprečavanju da se država nađe u tom položaju. Treće, dok izvršna i zakonodavna vlast može da se nađe u iskušenju da ignoriše vladavinu prava i ljudska prava, odgovarajući na taj način na pritiske javnosti za povećanje zaštite od običnog kriminala, i, posebno posle zverstava od 11. septembra 2001. godine, transnacionalnog terorizma, pravosudna vlast je u mnogo boljem položaju da sačuva društvo, kako ono ne bi palo u zamku i dozvolilo da kratkoročna efikasnost potisne dugoročnu institucionalnu stabilnost i temeljne društvene vrednosti.

Borba protiv mučenja zahteva od tužilaca i sudija da se maše i za štit i za mač zakona. Štit koji treba da obezbede podrazumeva poštovanje nacionalnih i međunarodnih mehanizama zaštite kako bi se oni koji se nađu u rukama organa reda zaštitili od toga da budu podvrgnuti torturi ili kakvim drugim zabranjenim postupanjima. Mač kojim treba da zamahnu podrazumeva da nosioce takvog ponašanja pozovu na odgovornost zbog kršenja zakona.

U priručniku su navedene dužnosti i odgovornosti tužilaca i sudija na sprečavanju i istraživanju dela mučenja i zlostavljanja, kako bi obezbedili da oni koji počine takva dela budu izvedeni pred lice pravde i da njihove žrtve budu rehabilitovane. Priručnik takođe sadrži praktične savete o tome kako se protiv mučenja može voditi bitka na nivou sudskog postupka.

Mada je prvenstveno namenjen sudijama i tužiocima, ovaj priručnik može biti od koristi i za branioce koji imaju ključnu ulogu u suđenjima za krivična dela i koji predstavljaju jedan od najvažnijih bedema protiv mučenja i svih drugih oblika maltretiranja onih koji su lišeni slobode. Dobro obavешteni pravnici igraju ključnu ulogu u borbi za njegovo iskorenjivanje, tako da ovaj priručnik takođe ima za cilj da pomogne pripadnicima te profesije da obave i tu svoju dužnost.

Ovaj priručnik predstavlja dopunu Priručniku za izveštavanje o mučenju čiji je autor Kamila Giffard (Camille Giffard), a izdavač je Centar za ljudska prava Univerziteta u Eseksu. Kao i taj priručnik, ovaj je rezultat rada na projektu koji je podržalo i finansiralo Ministarstvo inostranih poslova Velike Britanije, u okviru programa za borbu protiv mučenja koji je britanska vlada pokrenula 1998. godine. Kao direktor projekta i u ime Univerziteta u Eseksu, njegovog Centra za ljudska prava i svih onih koji su doprineli ostvarivanju ovog projekta, izražavam zahvalnost na toj podršci.

Profesor Ser Najdžel Rodli (Nigel Rodley), KBE (nosilac ordena Viteza britanske imperije)
Centar za ljudska prava, Univerzitet u Eseksu, mart 2003.

Glavni autori

Direktor projekta: profesor ser Najdžel Rodli, KBE

Autor i istraživač: Konor Foli

Administrativna i tehnička podrška: En Slougrov (Anne Slowgrove) i Hajdi Vigam (Heidi Wiggam)

Izrazi zahvalnosti

Želeli bismo da zahvalimo mnogim osobama koje su izdvojile vreme i uložile trud u realizaciji našeg projekta, pročitavši nacрте, dajući dragocene komentare i pomažući na druge načine. To su: Megna Ejbrahim (Meghna Abraham), Klajv Boldvin (Clive Baldwin), Dejvid Bergman (David), Žan-Nikolas Beze (Jean-Nikolas Beuze), Džudit Buenjo de Meskita (Judith Bueno de Mesquita), Ijan Bern (Ian Byrne), Ralf Krošo (Ralph Crawshaw), Param Kumarasvami (Cumaraswamy), Euženio Aragao (Eugenio Aragão), Tina de Krus (Cruz), Džen Durfel (Jan Doerfel), Grejam Doset (Graham Dossett) Helen Dafi (Duffy), Malkolm Evans, Glausia Falsareli (Gláucia Falsarelli), Kamila Gifard (Camille Giffard), Džef Gilbert (Geoff), Liza Gormli (Lisa Gormley), Gabrijela Gonsales (Gabriela Gonzalez), Mel Džejms (James), Majkl Kelet (Michael Kellett), Mark Keli (Kelly), Sam Kinkejd (Kincaid), Džejms Logan (James), Debra Long, Džeremi Makbrajd (Jeremy McBride), Danijel Mejčover (Daniel Machover), Greg Mejn (Mayne), Fiona Makej (McKay), Luc Ete (Lutz Oette), Grejn O'Hara (Grainne), Džana Solzberi (Joanna Salisbury), Ijan Sajderman (Ian Seiderman), Helen Šo (Shaw), Ana-Lena Svenson Makarti (Anna-Lena Svensson McCarthy), Vajlder Tejlor (Wilder Taylor), Mark Tomson (Thomson) i Džon Vodan (Wadhan).

Želeli bismo, takođe, da zahvalimo mnogim organizacijama, uključujući i Amnesti internešenel, Udruženje za sprečavanje mučenja, Komitet za sprovođenje pravde, Centar za globalnu pravdu iz Brazila, Inquest, Međunarodnu advokatsku komoru, Međunarodnu komisiju pravnika, Interights, Društvo za pravo, Liberty, Kancelariju javnog tužioca Sao Paola, Redress, Kancelariju visokog komesara UN za ljudska prava i Kancelarija visokog komesara UN za izbeglice (UNHCR).

U Forin i Komonvelt ofisu (FCO) održan je jednodnevni seminar čiji su učesnici razmatrali prvi nacrt ovog priručnika. Zahvalni smo im na doprinosima koje su pružili toj diskusiji, kao i FCO na gostoprimstvu.

Na seminaru su učestvovali: Žan-Nikolas Boze, Param Kumarasvami, Euženio Aragao, Helen Dafi, Malkolm Evans, Džef Gilbert, Liza Gormli, Mel Džejms, Mark Keli, Džeremi Makbrajd, Džoana Solferi, Ijan Sajderman, Ana-Lena Svenson Makarti, Vajlber Tejlor i Mark Tomson.

Izvestilac na seminaru bila je Gabrijela Gonsales.

Ovaj projekat je uživao finansijsku podršku FCO. Posebno smo zahvalni Dejvidu Giru (David Geer) i Alisderu Vokeru (Alisdair Walker) iz Odeljenja za ljudska prava FCO na njihovom ličnom opredeljenju za ovaj projekat i njegovom svesrdnom podržavanju.

Sadržaj

strana

I **Predgovor**

III **Izraz zahvalnosti**

IX **Rečnik**

1 **Uvod**

1 Kome je namenjen ovaj priručnik?

3 Kako koristiti ovaj priručnik

5 **1: Zabrana mučenja u međunarodnom pravu**

8 Opšta zabrana

10 Konvencija UN o zabrani mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni 1984.

11 Ostali relevantni standardi

12 Pravne definicije

14 **Međunarodni nadzorni mehanizmi i postupak podnošenja predstavki**

14 Komitet za ljudska prava

14 Komitet UN za borbu protiv mučenja

14 Regionalni mehanizmi

15 Drugi mehanizmi za nadzor

16 Specijalni izvestilac UN o torturi i drugim svirepim, nečovečnim i ponižavajućim postupcima ili kažnjavanjima

16 Međunarodni krivični sudovi i tribunali

16 Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK)

19 **2. Mere zaštite protiv mučenja za lica lišena slobode**

22 Obaveštavanje pojedinaca o njihovim pravima

23 Korišćenje zvaničnih mesta za držanje lica u pritvoru i vođenje uredne evidencije o pritvoru

24 Izbegavanje pritvora u kome pritvoreniku nije dozvoljeno da komunicira ni sa kim

25 Humani uslovi pritvora

28 Ograničenja prilikom saslušavanja

29 Pravo na branioca i poštovanje prava advokata

30 Pravo na medicinsku pomoć

31	Pravo na žalbu u vezi sa zakonitošću pritvora
34	Mere zaštite za posebne kategorije pritvorenika
34	Žene u pritvoru
34	Maloletna lica u pritvoru
35	Lica sa psihičkim problemima
39	3. Uloga sudija i tužilaca u zaštiti od mučenja pritvorenika i lica osumnjičenih za krivična dela
42	Uloga sudija
42	Uloga tužilaca
43	Zaštitne mere za vreme pritvora
44	Saslušanja
46	Nezavisne inspekcije
47	Uslovi pritvora
49	Pojavljivanje pred pravosudnim organima
50	Pravna pomoć
50	Prihvatljivost dokaza
51	Ispitivanje svedoka
53	Obaveza pružanja zaštite u slučajevima proterivanja
55	4. Sprovođenje istrage i ispitivanja slučajeva mučenja
59	Kako odgovoriti na tvrdnje o mučenju, tj. na prijavu o mučenju
59	Načela koja upravljaju vođenjem istrage
63	Medicinski dokazi
64	Obavljanje intervjua
65	Razgovor s navodnim žrtavama mučenja
68	Intervjuisanje navodnih žrtava seksualnog nasilja
69	Intervjuisanje dece i maloletnika
69	Intervjuisanje osumnjičenih
70	Identifikovanje drugih svedoka
70	Pitanja zaštite svedoka
75	5. Krivično gonjenje osumnjičenih za počinjene akte mučenja i postupak za rehabilitaciju žrtava mučenja
77	Mučenje kao krivično delo
78	Krivica za zločine torture i druge oblike zlostavljanja
79	Identifikovanje i krivično gonjenje odgovornih
82	Obaveza krivičnog gonjenja (po službenoj dužnosti)
83	Pravično suđenje

83	Imunitet, amnestija i zastarevanje
85	Kazna (sankcija)
86	Obeštećenje i rehabilitacija žrtava

Apendiksi

89 **Apendiks 1: Odabrani međunarodni instrumenti**

91	1. Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni, članovi 1–16
95	2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, članovi 7 i 10; Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 3, Američka konvencija o ljudskim pravima, član 5; Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 5
96	3. Zajednički član 3. četiri Ženevske konvencije 1949.
97	4. Statut Međunarodnog krivičnog suda, članovi 7. i 8.
102	5. Opšti komentar 20 Komiteta za ljudska prava o Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima
105	6. Skup načela zaštite svih lica koja se nalaze u bilo kakvom obliku pritvora ili zatvora
112	7. Smernice u vezi sa ulogom tužioca (izvodi)
113	8. Osnovna načela nezavisnosti sudstva (izvodi)
114	9. Osnovna načela na kojima počiva uloga advokata (izvodi)
115	10. Preporuke specijalnog izvestioca o torturi (izvodi)
119	11. Pravo na nadoknadu, kompenzaciju i rehabilitaciju za žrtve teških kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda, Završni izveštaj specijalnog izvestioca, profesora Šerifa Basiunija (Sherif Bassiouni)
124	12. Načela efikasne istrage i dokumentovanja mučenja i drugih vidova surovog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne (Istambulski protokol)

127 **Apendiks 2: Standardi KSM – Odabrani izvodi**

139 **Apendiks 3: Dalje informacije i organizacije za kontakt**

145 **Apendiks 4: Tabela ratifikacionog statusa odabranih instrumenata za zaštitu ljudskih prava**

151	Preporučena literatura
-----	------------------------

Rečnik termina u značenju u kome se oni koriste u ovom priručniku

<i>Allegation (of torture)</i>	Tvrđnja (zasad ni dokazana ni nedokazana) da se dogodio slučaj mučenja
Navod	
<i>Amicus curiae brief</i>	Podnesak strane koja ne učestvuje u sudskom postupku a ima za cilj da obavesti sudski organ o konkretnim pitanjima u vezi sa sudskim postupkom.
Podnesak prijatelja suda	
<i>Applicant</i>	Lice koje podnosi predstavku u skladu sa postupkom za podnošenje pojedinačnih predstavlki
Podnosilac predstavke	
<i>Application</i>	Predstavka ili drugi oblik pismenog podneska kojim se od sudskog organa traži da razmotri slučaj u skladu sa postupkom za podnošenje pojedinačnih predstavlki.
Predstavka	
<i>Arrest</i>	Čin lišavanja slobode nekog lica zbog sumnje da je počinilo krivično delo ili kao rezultat akcije vlasti
Hapšenje	
<i>Asylum</i>	Azil traže pojedinci koji ne žele da se vrate u zemlju, obično vlastitu, u kojoj su u opasnosti. Ako im se azil dodeli, znači da im je dozvoljeno da ostanu u zemlji koja nije njihova. Azil može biti privremen ili trajan.
Azil	
<i>Communication</i>	Pismo ili drugi oblik predstavke u kome se dostavljaju podaci nekom međunarodnom telu. Termin se unutar UN često koristi da bi se označile prijave podnete u skladu sa postupkom za podnošenje pojedinačnih predstavlki. Lice koje napiše takvu predstavku često se označava kao autor predstavke.
Komunikacija, predstavka	
<i>Complainant</i>	Lice koje podnosi predstavku u skladu sa postupkom za pojedinačne žalbe
Podnosilac predstavke	
<i>Corroboration</i>	Dokazi koji potvrđuju ili potkrepljuju istinitost tužbenih navoda.
Potkrepljujući dokazi	
<i>Court Judgement</i>	Pravno obavezujuća odluka u kojoj sud izdaje svoje zaključke u vezi sa slučajem
Sudska presuda	
<i>Criminal charge</i>	Zvanično obaveštenje koje pojedincu dostavljaju nadležni organi vlasti o tome da je on ili ona počinio (počinila) krivično delo
Krivična prijava	
<i>Crimes against humanity</i>	Teška krivična dela kao što je tortura počinjena u okviru šireg ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, bez obzira na to jesu li ili nisu počinjeni tokom oružanog sukoba
Zločini protiv čovečnosti	
<i>Declaration</i>	Izrazito formalna rezolucija, obično rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, koja kao takva nije pravno obavezujuća ali postavlja standarde na čije se poštovanje države obavezuju.
Deklaracija	

<i>Deportation</i>	Proterivanje iz zemlje.
Deportacija	
<i>Derogate</i>	Privremeno suspendovati ili ograničiti
Derogirati	
<i>Detention</i>	Lišavanje slobode lica, osim ako nije i posledica osude za krivično delo
Pritvor	
<i>Domestic law or legal system</i>	Nacionalni ili unutrašnji zakonski ili pravni sistem; pravo ili pravni sistem koji je specifičan za datu zemlju.
Unutrašnji pravni sistem ili zakonodavstvo	
<i>Enforcement (of obligations)</i>	Učiniti da obaveze postanu delotvorne; obezbediti da one budu poštovane
Izvršenje (obaveze)	
<i>Entry into force (of a treaty)</i>	Trenutak u kome ugovorne obaveze počinju da se primenjuju.
Stupanje na snagu (ugovora)	
<i>Fact-finding</i>	Sprovođenje istrage kako bi se utvrdile činjenice
Utvrđivanje činjenica	
<i>Gross violations of human rights</i>	Posebno teška kršenja ljudskih prava, kao što je tortura ili ubistvo bez sudske presude
Teška kršenja ljudskih prava	
<i>Implementation (of obligations)</i>	Način na koji se obaveze ispunjavaju ili poštuju, ili mere čiji je cilj da se to ostvari
Izvršavanje	
<i>Impunity</i>	Mogućnost da se izbegne kazna za nezakonito ili nepoželjno ponašanje
Nekažnjivost	
<i>Incommunicado detention</i>	Stanje u kome su vlasti lišile slobode neko lice i ne dozvoljavaju mu bilo kakav kontakt sa spoljnim svetom
Samica	
<i>Individual complaint</i>	Žalba koja se odnosi na konkretan niz činjenica koje pogađaju pojedinca ili pojedince
Individualna žalba	
Instrument	Opšti termin koji se koristi za označavanje međunarodnih pravnih dokumenata, svedjedno da li oni jesu ili nisu pravno obavezujući
<i>Inter-governmental body</i>	Telo ili organizacija sastavljeno od predstavnika vlada više od jedne zemlje
Međuvladino telo	
<i>Judicial procedure</i>	Postupak pred sudskim organom, sudski postupak
Sudski postupak	
<i>Jurisdiction (of a state)</i>	Oblast ili ljudi nad kojima država vrši svoju vlast
Nadležnost (države)	
<i>Jurisdiction (of a judicial body)</i>	Stvari koje spadaju u nadležnost jednog sudskog ili kvazisudskog organa jesu one stvari koje on ima ovlašćenje da ispituje.
Nadležnost (sudskog organa)	
<i>Leave</i>	Dozvola

<i>Legally-binding</i>	Ako je nešto pravno obavezujuće za državu, to znači da je država u
Pravno obavezujuće	obavezi da deluje u skladu sa tim i da može snositi pravne posledice ukoliko to ne učini.
<i>Litigation</i>	Proces pokretanja i razmatranja slučaja (predmeta) pred sudom.
Sudski postupak	
<i>Lodging a complaint</i>	Evidentiranje predstavke
<i>Mandate</i>	Ovlašćenja koja podrazumevaju određeni mehanizam – dokument u
Mandat	kome se objašnjava šta je dozvoljeno činiti u okviru tog mehanizma
<i>Merits</i>	Faza postupka po pojedinačnoj predstavi u kojoj sudski ili kvazisudski
Meritum	organ utvrđuje činjenice slučaja i donosi odluku o tome da li je bilo ili nije bilo krivičnog dela.
<i>Monitoring</i>	Traženje i dobijanje informacija u svrhu izveštavanja o predmetu ili
Nadzor	situaciji.
<i>Non-governmental actors</i>	Privatna lica ili grupe koji deluju nezavisno od vlasti
Nevladini akteri	
<i>Observations</i>	Komentari, procene
Komentari	
<i>Perpetrator</i>	Lice koje je počinilo delo
Počinitelac	
<i>Petition</i>	Zahtev za preduzimanje određenih mera, na primer, zahtev da se
Zahtev	određeni predmet istraži
<i>Provisional measures</i>	Privremene mere koje može zahtevati sudski ili kvazisudski organ pre
Privremene mere	nego što okonča svoje razmatranje predmeta, kako bi izbegao nanošenje nenadoknadive štete
<i>Quasi-judicial procedure</i>	Postupak pred organom koje predmete razmatra na sličan način na koji
Kvazisudski postupak	to čini i sudski organ, ali nije sastavljen od sudija i njegove odluke nisu zakonski obavezujuće.
<i>Ratification</i>	Proces kroz koji država prihvata da bude vezana nekim ugovorom.
Ratifikacija	
<i>Recommendation</i>	Preporučeno delovanje. Preporuke nisu pravno obavezujuće.
Preporuka	
<i>Reparation</i>	Mere koje se preduzimaju da bi se nadoknadila naneta šteta, na primer,
Nadoknada štete	kompensacija.
<i>Reservation</i>	U trenutku kada pristaje da bude vezana nekim ugovorom, država
Rezerve	može zvanično izraziti rezervu: to je izjava čiji je cilj da na izvestan način modifikuje obaveze koje proističu iz datog ugovora.

Resolution Rezolucija	Zvanična odluka međunarodnog tela, često doneta glasanjem. Obično je data u vidu preporuke, stoga nije pravno obavezujuća.
Rules of procedure Pravila postupka, pravilnik	Detaljna pravila koja usvaja sudski ili kvazisudski organ; tim pravilima se utvrđuje način odvijanja postupka pred datim sudskim ili kvazisudskim organima.
Sanction Sankcija	Kazna koja sledi ukoliko država ne poštuje svoje pravne obaveze.
State responsibility Odgovornost države	Pozivanje države na odgovornost prema međunarodnom pravu.
State Party (to a treaty) Država-ugovornica	Država koja je preuzela obaveze iz nekog ugovora.
Supervisory body Nadzorno telo	Telo osnovano da bi nadziralo načine na koje države sprovode svoje ugovorne obaveze.
Transmission (of an allegation) Obaveštavanje o tvrdnji (da je počinjeno krivično delo)	Slanje, na primer, državi o kojoj je reč podneska koji sadrži tvrdnje (o počinjenom krivičnom delu).
Treaty Ugovor	Dokument međunarodnog prava koji postavlja pravnoobavezujuće obaveze država.
Treaty article Član ugovora	Termin koji se koristi da se ukaže na pojedinačni deo ugovora.
Treaty body Ugovorno telo	Telo osnovano na temelju ugovora.
Violation (of obligations) Kršenje obaveza	Neuspeh ili propust države da poštuje obaveze koje snosi na osnovu međunarodnog prava.
War Crimes Ratni zločini	Teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949, počinjena u vreme oružanog sukoba protiv ljudi i imovine zaštićenih tim konvencijama, kao i druga nezakonita kršenja običaja rata.

Uvod

Kome je namenjen ovaj priručnik?

- 0.1. Ovaj priručnik je sastavljen kao izvor informacija za sudije i tužioce u čitavom svetu, kako bi im pomogao u sprečavanju i istraživanju dela mučenja. Utemeljen na međunarodnim standardima, on takođe sadrži uporedne tabele koje se mogu koristiti u istrazi i savete koji bi trebalo da budu primenjivi u svakom pravnom sistemu. S obzirom na to da postoje razlike među pravnim sistemima, pre svega među pravilima dokaznog i sudskog postupka u različitim zemljama, nije moguće sačiniti detaljni pravni priručnik koji bi bio univerzalno primenjiv u svakom zakonodavstvu. Umesto toga, ovaj priručnik ima za cilj da bude praktični vodič sudijama i tužiocima čije odluke mogu, u mnogim slučajevima, neposredno uticati na rešavanje problema mučenja i drugih zabranjenih oblika zlostavljanja.
- 0.2. Mučenje je apsolutno zabranjeno na osnovu međunarodnog prava i ni u kakvim okolnostima ne može biti opravdana. Ujedinjene nacije (UN) su osudile torturu kao protivnu svrsi Povelje UN i kao kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda proklamovanih Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima. U većini pravnih sistema u svetu tortura se zabranjuje. Čak i tamo gde domaći zakon ne identifikuje torturu kao posebno krivično delo, obično postoje drugi zakoni na osnovu kojih se počinioци mogu pozivati na odgovornost. Ipak, i dalje širom sveta postoje akti mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja prema zatvorenicima.
- 0.3. Sprečavanje mučenja i drugih oblika nečovečnog i ponižavajućeg postupanja prevashodno je akt političke i profesionalne volje, a odgovornosti za borbu protiv mučenja imaju svi nosioci vlasti u društvu. S obzirom na ulogu koju imaju u obezbeđivanju vladavine prava, sudije i tužιοci snose posebnu odgovornost u pomoći pri sprečavanju akata torture i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja, tako što će efikasno i hitno istražiti te akte, sudski goniti i kazniti njihove počinioce i omogućiti žrtvama da dobiju satisfakciju i rehabilitaciju. Sprečavanje i istraživanje navodnih akata mučenja predstavlja poseban problem za sudije i tužioce, kao i za sprovođenje pravde u celini, zato što je reč o krivičnom delu čiji su počinioци upravo oni koji su odgovorni za poštovanje i sprovođenje zakona. Samim tim, mnogo je teže boriti se protiv ovoga nego protiv drugih oblika krivičnih dela. Ipak, sudije i tužιοci imaju zakonsku dužnost da obezbede da integritet njihove profesije i same pravde ne budu podriveni stalnim tolerantnim odnosom prema torturi ili drugim oblicima nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja.
- 0.4. Razmatranje konkretnih mera zaštite koje su detaljno opisane u ovom priručniku važno je isto koliko je važno i da svi državni organi – posebno oni koji su odgovorni za sprovođenje zakona i pravde – javno osude torturu u svim njenim oblicima, gde god da se pojavi. Oni treba jasno da stave do znanja da će počinioци dela mučenja i lica odgovorna za zatvore i pritvore, u vreme kada je tortura počinjena, snositi ličnu odgovornost.

-
- 0.5. Mučenje i drugi oblici nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja mogu se dogoditi, praktično, na svakom mestu. Ljudi su posebno ugroženi kada su lišeni slobode, kada su u pritvoru do suđenja ili kada su u istražnom zatvoru. Najveći rizik postoji u prvoj fazi hapšenja i pritvora, pre no što pritvorenik ima mogućnost kontakta sa advokatom ili sudom. Lica koja se nalaze u tzv. “incommunicado” pritvoru – bez mogućnosti kontakta sa bilo kim iz spoljnog sveta – posebno su u osetljivom položaju.
- 0.6. Sudije i tužioci snose odgovornost da obezbede da oni sami, nehотиčno ili na neki drugi način, ne saučestvuju u aktima mučenja dok obavljaju svoje službene dužnosti. U nekim slučajevima može se dogoditi da se tužioci u istražnom postupku oslone na informacije ili priznanja a da prethodno nisu utvrdili da li su ta priznanja možda dobijena pod prinudom.
- 0.7. Sudije i tužioci ponekad propuste da obezbede strogo poštovanje zakona i postupka za zaštitu pritvorenika i sprečavanja mučenja i drugih oblika nečovečnog i ponižavajućeg postupanja. Može se dogoditi i da propuste da zahtevaju da lice koje daje izjavu ili priznanje to obavezno čini u njihovom prisustvu; mogu propustiti da istraže ima li znakova fizičkog ili mentalnog zlostavljanja na pritvoreniku koji je pred njih doveden; mogu vratiti pritvorenika u pritvor gde je on pod nadzorom policajaca za koje ima razloga da se veruje da će nehumano ili nečovečno postupati prema njemu; mogu propustiti da reaguju na znake koji ukazuju na to da je lice koje se pred njima nalazi bilo podvrgnuto nečovečnom ili ponižavajućem postupanju, čak i ukoliko nema zvanične prijave; mogu propustiti da u dovoljnoj meri ozbiljno shvate žalbe na nečovečno ili ponižavajuće postupanje; mogu propustiti da istraže takve navode kako bi povelj postupak protiv počinitelaca; i mogu propustiti da izvrše temeljnu inspekciju zatvora i drugih mesta za držanje pritvorenika.
- 0.8. Nasuprot tome, sudije i tužioci mogu sprovesti svoja ovlašćenja da spreče i istraže akte mučenja. Oni mogu zahtevati da osumnjičeni bude izveden pred njih u najranijoj mogućoj prilici i proveriti da li se prema njemu ili njoj postupa na ispravan način. Tamo gde postoji mogućnost slobodnog sudijskog uverenja, oni mogu proceniti valjanost dokaza u pogledu navoda o torturi i prihvatljivosti dokaza koji su na taj način pribavljeni, i na taj način obeshrabriti pripadnike organa reda kao i one koji su zaduženi za zatvorske ustanove da nastave ili dozvole drugima da nastave akt mučenja i druge vidove nečovečnog i ponižavajućeg postupanja. Oni takođe treba stalno da budno prate da li sudovi ili tribunali poštuju najviše moguće standarde u pogledu sprečavanja i istraživanja torture.
- 0.9. Međunarodno pravo obezbeđuje minimum standarda, ali postoje i primeri iz različitih zemalja koji se mogu koristiti u uspostavljanju standarda dobre prakse. Studije slučajeva sadržane u našem priručniku, koje nisu ništa drugo do kratak rezime primera iz svih delova sveta, navedene su kao ilustracija kako se sudije i tužioci bore protiv mučenja u okviru nacionalnih zakonodavstva.

Kako koristiti ovaj priručnik

- 0.10. U prvom poglavlju ovog priručnika ukratko su navedene odredbe o zabrani mučenja u međunarodnom pravu i obaveze koje iz te zabrane proističu. U njemu se takođe pominju neki od postojećih međunarodnih nadzornih mehanizama. U drugom poglavlju govori se o zaštitnim merama koje se primenjuju na lica lišena slobode, kako ne bi bili podvrgnuti torturi ni drugim oblicima zlostavljanja. Reč je i o ugovornim i o neugovornim standardima, o opštim i o regionalnim instrumentima. Uz sudsku praksu i izveštaje međunarodnih nadzornih tela i institucija, sve to čini važan izvor prava koji može biti od pomoći domaćim sudijama i tužiocima.
- 0.11. U trećem poglavlju opisuje se uloga sudija i tužilaca u obezbeđivanju poštovanja tih standarda u praksi. To obuhvata i podsetnik za proveru da li su preduzete sve neophodne mera bezbednosti i zaštitne mere za osobe lišene slobode, kao i savete o načinu sprovođenja inspekcije u objektima za pritvor. Isto tako, razmatra se uloga sudija i tužilaca u slučajevima kada se tvrdi da je dokaz u nekom krivičnom postupku iznuđen torturom ili nekim drugim oblikom zlostavljanja. Takođe se ukratko razmatra pozitivna obaveza države da zaštiti lica koja mogu biti izložena opasnosti od mučenja u drugim zemljama – u kontekstu postupka deportacije ili ekstradicije, ili zahteva za dodelu azila.
- 0.12. U četvrtom poglavlju naznačeno je kako oni koji su zaduženi za istraživanje akata mučenja treba da odgovore na tvrdnje ili prijave da je tortura počinjena i kako treba da prikupljaju dokaze u vezi sa torturom. Tu se razmatra ko treba da sprovodi takvu istragu i kojim opštim načelima ona treba da se rukovodi. Takođe su dati saveti u vezi sa intervjuisanjem žrtava, svedoka i osumnjičenih, kao i u vezi sa zaštitom svedoka u istražnom postupku i za vreme sudskog postupka protiv počinitelaca mučenja.
- 0.13. U petom poglavlju govori se o istrazi nad onima koji su bili umešani u akte torture ili u akte drugih oblika zlostavljanja. Razmotrene su pravne definicije mučenja i drugih krivičnih dela zlostavljanja, a govori se i o tome ko treba da snosi pravnu odgovornost za ta krivična dela i kako počinioci mogu biti identifikovani i sudski gonjeni. Ovde su ukratko razmotrena i pitanja univerzalne jurisdikcije, amnestije, kazne i zadovoljenja, odnosno rehabilitacije žrtve.
- 0.14. U apendiksima ovog priručnika nalaze se tekstovi nekih međunarodnih instrumenata. Priložena je i tabela ratifikacionog statusa osnovnih ugovora o ljudskim pravima.

1 Zabrana mučenja u međunarodnom pravu

Sadržaj

8	Opšta zabrana
10	Konvencija UN o zabrani mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni 1984.
11	Ostali relevantni standardi
12	Pravne definicije
14	Međunarodni nadzorni mehanizmi i postupak podnošenja predstavki
14	Komitet za ljudska prava
14	Komitet UN za borbu protiv mučenja
14	Regionalni mehanizmi
15	Drugi mehanizmi za nadzor
16	Specijalni izvestilac UN o torturi i drugim svirepim, nečovečnim i ponižavajućim postupcima ili kažnjavanjima
16	Međunarodni krivični sudovi i tribunali
16	Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK)

1 Zabrana mučenja u međunarodnom pravu

- 1.1. U ovom poglavlju ukratko se navode odredbe o zabrani mučenja u međunarodnom pravu i obaveze koje iz te zabrane proističu. Takođe se opisuju neka tela osnovana da bi nadzirala poštovanje ove obaveze. Ta tela mogu pomoći sudijama i tužiocima u praksi, tako što će ih informisati o relevantnim međunarodnim standardima u konkretnim slučajevima kada se oni primenjuju na nacionalnom nivou.
- 1.2. Međunarodna zajednica je razradila standarde za zaštitu ljudi od mučenja koji se primenjuju u svim pravnim sistemima sveta. Ti standardi uzimaju u obzir raznovrsnost postojećih pravnih sistema i utvrđuju minimalne garancije koje svaki sistem mora da obezbedi. Čak i ako zemlja nije ratifikovala određeni ugovor o zabrani mučenja, ona je u svakom slučaju dužna da tu zabranu poštuje na temelju opšteg međunarodnog prava, s obzirom na fundamentalni značaj zabrane mučenja.¹
- 1.3. U mnogim zemljama od sudova se očekuje da primenjuju ugovore koje su njihove države ratifikovale ili opšte (odnosno običajno) međunarodno pravo, ili i jedno i drugo. Neuspeh da se to učini nije ništa drugo do neuspeh u obavljanju profesionalne dužnosti. Čak i u onim zemljama gde sudovi nisu u obavezi da neposredno primenjuju međunarodno pravo, bilo bi preporučljivo da pravosudni organi ne dovode državu u poziciju da krši svoje međunarodnopravne obaveze, uključujući tu i zabranu mučenja. Razlog leži u činjenici da se nijedna država ne može pozvati na ustav ili domaće zakone u nameri da opravda kršenje međunarodnog prava.
- 1.4. Standardi navedeni u ovom priručniku imaju različit pravni status. Neki od njih sadržani su u ugovorima koji su pravno obavezujući za sve države koje su ih potpisale i ratifikovale, ili koje su im pristupile. Mnoge od detaljnijih mera zaštite od mučenja sadržane su u takozvanim “mekim zakonskim” instrumentima – kao što su deklaracije, rezolucije ili skupovi načela – ili u izveštajima međunarodnih nadzornih tela i institucija. Mada nisu direktno obavezujući, ovi standardi su dovoljno ubedljivi s obzirom na to da su se o njima dogovorile vlade, odnosno da su usvojeni u političkim telima kao što je Generalna skupština Ujedinjenih nacija. Oni ponekad afirmišu načela koja se već smatraju zakonski obavezujućima, kao načela opšteg ili običajnog međunarodnog prava. Ti standardi, takođe, često samo detaljnije razrađuju neophodne korake koje valja preduzeti kako bi se obezbedilo osnovno pravo svih ljudi da budu zaštićeni od mučenja.
- 1.5. Radi nadzora nad poštovanjem tih standarda i davanja smernica o tome kako standarde valja tumačiti, formirano je nekoliko tela UN, na osnovu posebnih konvencija. Ta tela, po pravilu, daju opšte komentare i preporuke razmatrajući izveštaje država-potpisnica konvencija i daju zaključne stavove

1 Član 38 Statuta Međunarodnog suda pravde sadrži sredstva za utvrđivanje pravila međunarodnog prava: međunarodne konvencije koje uspostavljaju pravila, međunarodni običaji kao dokaz uobičajene prakse koja je prihvaćena kao zakon, opšta pravna načela koja priznaju civilizovane zemlje i sudske odluke i učenje eminentnih naučnika. Opšte međunarodno pravo (običajno međunarodno pravo) sastoji se od normi koje potiču iz različitih kombinacija navedenih izvora.

o tome u kojoj meri određena država poštuje relevantne konvencije. Neka razmatraju i predstavlja lica koja tvrde da su žrtve takvih povreda. Na taj način ona mogu dati stručno tumačenje odredaba ugovora i obaveza koje iz tih odredbi proističu za države-potpisnice.

- 1.6. Ujedinjene nacije su takođe uspostavile izvestan broj mehanizama koji nisu u neposrednoj vezi sa konvencijama kako bi razmislile konkretna pitanja od posebne važnosti za međunarodnu zajednicu ili situaciju u konkretnim zemljama. Te institucije nadziru sve države, bez obzira na to da li su ratifikovale određenu konvenciju i mogu da skrenu pažnju na konkretna ogrešenja.

Opšta zabrana

- 1.7. Zabrana mučenja sadržana je u mnogobrojnim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima i humanitarnim pitanjima i tumači se kao načelo opšteg međunarodnog prava. Takođe se smatra da zabrana mučenja ima specijalni status u opštem međunarodnom pravu te se tretira kao *jus cogens*, odnosno “imperativna norma” opšteg međunarodnog prava.² Opšte međunarodno pravo obavezujuće je za sve države čak i ukoliko nisu ratifikovale dati ugovor. Pravila *jus cogens* ne mogu biti osporena ni ukinuta bilo kakvim ugovornim zakonom niti kojim drugim pravilom međunarodnog prava.
- 1.8. Zabrana mučenja postoji u članu 5 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948) i jednom broju međunarodnih i regionalnih ugovora o ljudskim pravima. Ogromna većina država ratifikovala je ugovore koji sadrže odredbe kojima se zabranjuju tortura i drugi oblici zlostavljanja ljudi. Tu spadaju: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966)³, Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950)⁴, Američka konvencija o ljudskim pravima (1978)⁵ i Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda (1981)⁶. U apendiksima ovog priručnika naći ćete paragrafe koji se odnose na torturu, a sadržani su u nekima od tih ugovora, kao i tabelu na kojoj se vidi koje su zemlje i kada ratifikovale pojedine univerzalne ugovore koji se odnose na ljudska prava.
- 1.9. Sačinjen je i jedan broj ugovora koji su konkretno namenjeni borbi protiv mučenja. To su sledeći ugovori:

- Konvencija UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni 1984 (Konvencija protiv mučenja).
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka 1987.
- Međuamerička konvencija o sprečavanju i kažnjavanju mučenja 1985.

Apsolutna zabrana mučenja i zlostavljanja ljudi posebno je naglašena činjenicom da je njen status u zakonima koji se odnose na ljudska prava takav da se od nje ni u kom slučaju ne može odstupiti. Ne postoje nikakve okolnosti u kojima bi države mogle da se ogluše o tu obavezu ili da je ograniče, čak ni

2 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar 24 (52), opšti komentar o pitanjima u vezi sa rezervama izraženim prilikom ratifikacije konvencije ili opcionih protokola ili pristupanja konvenciji i protokolima ili u vezi sa deklaracijama sadržanim u članu 41 Konvencije, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.6 (1994), stav 10. Videti takođe, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, *Tužilac protiv Delalića i drugih*, Slučaj IT-96-21-T, presuda od 16. novembra 1998.g., paragrafi 452, 454; *Tužilac protiv Furundžije*, slučaj IT-95-17/1-T, presuda od 10. decembra 1998.g., paragrafi 139 i 143; *Tužilac protiv Kunarca i drugih*, slučaj IT-96-23-T & IT-96-23/I-T, paragraf 466.

3 MPGPP član 7. i 10. (1).

4 EKLjP član 3

5 AKLjP član 5 (2)

6 Afrička povelja (African Charter) član 5.

u vreme rata ili u drugim vanrednim situacijama koje ugrožavaju život nacije i koje mogu opravdati suspenziju ili ograničenja nekih drugih prava.⁷ Države su takođe podvrgnute ograničenjima kada je reč o takvom derogiranju prava koje bi moglo da ugrozi pojedince u tom smislu da ih podvrgne opasnosti od mučenja ili zlostavljanja – na primer, tako što dopuštaju dugotrajan pritvor u kome pritvorenik nema mogućnost komunikacije sa spoljnim svetom i tako što pritvoreniku onemogućuju brzo izvođenje pred sudiju.⁸ Ova zabrana važi bez obzira na okolnosti ili svojstva, kao što je status žrtve ili to da li je on ili ona osumnjičena za krivično delo, bez obzira na vrstu dela za koje se sumnja da ga je žrtva počinila.⁹

- 1.10. Predstavnicima države strogo je zabranjeno da vrše, podstiču ili tolerišu torturu i druge vidove surovog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja bilo kog lica. Naredba nadređenog lica ili organa javne vlasti ne može poslužiti kao opravdanje za torturu.¹⁰ Od država se takođe traži da obezbede da se svi akti mučenja tretiraju kao krivično delo, da se takva dela gone i istraže po službenoj dužnosti, kao i da se počinioci pozovu na odgovornost.¹¹
- 1.11. Tortura i svi drugi oblici nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja prema bilo kom licu koje je u vlasti druge strane takođe su zabranjeni kao ratni zločin na osnovu Zakona o oružanom sukobu (humanitarno pravo).¹² Zabrana mučenja u Humanitarnom pravu precizno je naznačena u zajedničkom članu 3 i različitim odredbama sve četiri Ženevske konvencije, uključujući i odredbe o teškim kršenjima humanitarnog prava¹³ i u dodatnim protokolima iz 1997. godine¹⁴. Takođe se smatra da je tortura zločin protiv čovečnosti onda kada su akti mučenja počinjeni u okviru širokog i sistematskog napada na civilno stanovništvo, bez obzira na to jesu li ili nisu počinjeni u vreme oružanog sukoba. Tako, na primer, član 7 Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (MKS) propisuje da tortura

7 Član 4. MPGPP, član 15. EPLJP i član 27. AKLJP pružaju mogućnost, u nekim izuzetno strogo definisanim okolnostima, države derogiraju neke svoje specifične obaveze, u meri koja je strogo primerena vanrednosti situacije. Nije dozvoljeno nikakvo derogiranje kada je reč o onim članovima koji se odnose na zabranu torture ili surovog, nečovečnog ili degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja. Afrička povelja ne sadrži klauzulu o vanrednom stanju, pa stoga ne dozvoljava ni tu vrstu derogiranja.

8 Komitet za ljudska prava, opšti komentar broj 29, vanredna stanja (član 4) usvojen na 1950. zasedanju 24. jula 2001. godine, paragraf 16; *Aksoj protiv Turske*, ESLJP, presuda od 18. decembra 1996.g.; *Braigan i Mekbrajd protiv Velike Britanije*, ESLJP, presuda od 26. maja 1993; *Brogan protiv Velike Britanije*, ESLJP, presuda od 29. novembra 1988.g.; “Habeas Corpus in Emergency Situations”, savetodavno mišljenje OC-8/87 od 30. januara 1987.g., godišnji izveštaj Međameričkog suda, 1987.g., OAS/Ser.L/V/III.17 doc. 13, 1987.g.; i “Judicial Guarantees in States of Emergency”, savetodavno mišljenje OC-9/87 od 6. oktobra 1987, godišnji izveštaj Međameričkog suda 1988, OAS/Ser.L/V/III.19 doc.13, 1988.g..

9 Član 2, Konvencija UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni. Videti takođe Izveštaje Komiteta protiv torture *Mutambo protiv Švajcarske* (13/1993) GAOR, 49. zasedanje. Dodatak broj 44 (1994) *Kan protiv Kanade* (15/1994), GAOR, 50. zasedanje, dodatak broj 44 (1995). i *Irska protiv Velike Britanije*, ESLJP, Series A 25, (1978); *Čahal protiv Velike Britanije*, ESLJP, presuda od 15. novembra 1996.g.; *Tomasi protiv Francuske*, ESLJP, Series A, broj 241-a (1993); *Selmouni protiv Francuske*, ESLJP, presuda od 28. jula 1999.g..

10 Član 2, Konvencija UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni. Ovo načelo je uneto i u Povelju tribunala u Nirnbergu i Tokiju 1946. godine, a potom je potvrđeno na Generalnoj skupštini UN. Ono se takođe može naći u statutima međunarodnih krivičnih sudova za Ruandu i bivšu Jugoslaviju, i, uz neke manje modifikacije, u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.

11 Članovi 4, 5, 7, 12 i 13 Konvencije UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni. Videti takođe u Opštem komentaru 20, stavovi 13 i 14, Komiteta za ljudska prava.

12 Ratni zločini obuhvataju “teška kršenja” Ženevskih konvencija iz 1949. godine počinjene za vreme međunarodnog oružanog sukoba protiv lica ili imovine koji su zaštićeni Konvencijama, i, kao što je to potvrdio Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY), kršenja zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija (*Tužilac protiv Tadića*, odluka o zahtevu odbrane iznetom tokom žalbenog postupka na presudu da se ospori nadležnost, slučaj broj IT-94-I-AR72, 2. oktobra 1995.g., paragraf 134). Zločini protiv čovečnosti su dela počinjena u okviru širokog i sistematskog napada na civilno stanovništvo, bez obzira da li su počinjeni tokom oružanog sukoba.

13 Član 12 i 50 Ženevske konvencije I; član 12 i 51 Ženevske konvencije II; član 13, 14, 87 i 130 Ženevske konvencije III; član 27, 32 i 147 Ženevske konvencije IV.

14 Član 75 Dodatnog protokola 1 i član 4 Dodatnog protokola 2.

i silovanje potpadaju pod nadležnost tog Suda. Tekst zajedničkog člana 3 Ženevskih konvencija i članova 7 i 8 Rimskog statuta uključeni su u apendiks 1 ovog priručnika.

- 1.12. U žiži pažnje ovog priručnika nalaze se mučenje i zabranjeno postupanje kome pribegavaju organi zaduženi za održavanje javnog reda i mira, i uočava se značaj pružanja zaštite od sličnog postupanja kome bi mogli pribeći privatne grupe ili pojedinci protiv lica koje su praktično pod njihovom kontrolom. Države su odgovorne za zaštitu prava svakog lica u njihovoj jurisdikciji i mogu biti pozvane na odgovornost zbog akata privatnih lica ukoliko ih države podržavaju ili tolerišu ili na neki drugi način propuste da pruže efikasnu zakonsku zaštitu od njih.¹⁵
- 1.13. Pravo pojedinca na zaštitu od mučenja ili zlostavljanja uključuje i pravo da ne bude vraćen u zemlju gde postoji osnovana bojazan da bi to lice moglo biti podvrgnuto takvom postupanju.¹⁶ Isto tako, on ima pravo da ne bude vraćen tamo gde postoji rizik da može biti žrtva mučenja, čak i u situacijama kada mu još uvek nije priznat status izbeglice. Država koja odgovara na zahtev za ekstradiciju mora da se uveri da zemlja koja traži ekstradiciju poštuje međunarodne standarde u vezi sa mučenjem i zlostavljanjem, pre nego što traženo lice izruči.¹⁷

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja ili kazni iz 1984. godine

- 1.14. Konvencija UN protiv mučenja usvojena je na Generalnoj skupštini UN 1984. godine. Do avgusta 2002. potpisale su je 143 zemlje. Konvencija definiše torturu i precizno nalaže da države-ugovornice moraju zabraniti torturu u svim okolnostima. Tortura se ne može opravdati za vreme vanrednog stanja niti u drugim izuzetnim okolnostima, kao što se ne može opravdati naredbom nadređenog službenog lica.¹⁸ Konvencija zabranjuje prisilno vraćanja ili ekstradiciju lica drugoj zemlji u kojoj je ono u opasnosti da nad njim ili njome bude izvršena tortura.¹⁹ Države moraju obezbediti da svi akti torture budu definisani kao krivična dela u njihovom krivičnom zakonodavstvu; to se odnosi i na saučesništvo u takvim aktima, njihovo odobravanje ili podsticanje na takve akte.²⁰ Države moraju krivično goniti dela mučenja u kojima navodni počinioci nisu izručeni drugoj državi gde bi bili podvrgnuti krivičnom gonjenju, bez obzira na to u kojoj je državi tortura počinjena, ili na državljanstvo počinioca ili žrtve ('univerzalna nadležnost').²¹ U okviru univerzalne nadležnosti, države su dužne da odrede pritvor počiniocima mučenja, da pokrenu istražni postupak u vezi sa tvrdnjom, odnosno prijavom da je tortura počinjena i da osumnjičene za torturu predaju organima gonjenja.²² Države moraju međusobno saradivati kako bi počinioci mučenja bili izvedeni pred pravosudne organe.²³ Izjave iznuđene pod torturom ne mogu se koristiti kao dokaz

15 Predmet *Velasquez Rodriguez*, presuda od 29. jula 1988.g., Međuamerički sud, HR Series C, broj 4; *HHHhH.L.R. v France*, SLjP presuda od 29. aprila 1997.g.; *D.protiv Velike Britanije*; ESLjP presuda od 2. maja 1997.g.

16 Član 13, ibid.

17 Član 16, ibid.

18 Član 2, Konvencija UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni.

19 Član 3, ibid.

20 Član 4, ibid.

21 Član 5, ibid.

22 Članovi 6-8, ibid.

23 Član 9, ibid.

u nekom postupku – osim protiv lica optuženog za torturu kao dokaz kako je ta izjava data.²⁴ Žrtve mučenja takođe imaju pravo na rehabilitaciju i adekvatnu nadoknadu.²⁵

- 1.15. Konvencija protiv torture takođe obavezuje države-ugovornice da preduzmu efikasne mere za borbu protiv mučenja. Za pripadnike organa javnog reda i mira, medicinsko osoblje, kao i za sva druga službena lica koja mogu biti angažovana u držanju pritvorenika u pritvoru, isleđivanju ili kakvom drugom tretmanu, države organizuju obuku, da bi ih upoznale za zabranom torture.²⁶ Pravilima istražnog postupka i uslovima pritvora mora biti neprestano posvećivana pažnja, kako bi se sprečili bilo kakvi akti mučenja i zlostavljanja.²⁷ Države moraju aktivno istraživati akte mučenja ili zlostavljanja, čak i kada nema formalne prijave da je tortura počinjena.²⁸ Lica imaju pravo da podnesu prijavu zbog mučenja ili zlostavljanja, pravo da se povodom te prijave sprovede istraga i da im se pruži zaštita od daljeg zastrašivanja ili zlostavljanja.²⁹ Oblici svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja koji ne predstavljaju akt mučenja takođe su zabranjeni i na njih se isto tako odnose odredbe razmotrene u ovom odeljku.³⁰

Ostali relevantni standardi

- 1.16. Pored međunarodnih normi o ljudskim pravima i oružanim sukobima, razrađen je i čitav niz drugih pravila i standarda kako bi se očuvalo pravo svih ljudi na zaštitu od mučenja i drugih oblika zlostavljanja. Mada sami po sebi nisu zakonski obavezujući, oni predstavljaju načela o kojima je postignut dogovor i koja bi trebalo da poštuju sve države; istovremeno oni mogu pružiti važne smernice za sudije i tužioce. Reč je o sledećim dokumentima:

- Minimalni standardi za postupanje prema zatvorenicima (1957, izmenjeni i dopunjeni 1977).
- Deklaracija o zaštiti svih lica od podvrgavanja torturi i drugim svirepim, nečovečnim ili ponižavajućim postupcima ili kaznama (1975).
- Kodeks ponašanja pripadnika organa reda i mira (1979).
- Principi medicinske etike relevantni za ulogu zdravstvenog osoblja, posebno lekara, u zaštiti zatvorenika i pritvorenika od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (1982).
- Deklaracija o osnovnim načelima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe vlasti (1985).
- Osnovna načela nezavisnosti pravosuđa (1985).
- Standardna minimalna pravila za pravosudni postupak prema maloletnicima (Pekinška pravila) (1987).
- Skup načela o zaštiti svih lica koja su na bilo koji način pritvorena ili koja se nalaze u zatvoru (1988).
- Osnovna načela za tretman zatvorenika (1990).

24 Član 15, ibid.

25 Član 14, ibid.

26 Član 10, ibid.

27 Član 11, ibid.

28 Član 12, ibid.

29 Član 13, ibid.

30 Član 16, ibid.

- Osnovna načela uloge advokata (1990).
- Smernice za ulogu tužioca (1990).
- Pravila zaštite maloletnih lica lišenih slobode (1990).
- Načela efikasne prevencije i istraživanja proizvoljnih i masovnih egzekucija, kao i onih koje su izvršene mimo pravnog sistema (1990).
- Osnovna načela koja zvaničnici organa reda i mira treba da primenjuju kod upotrebe sile i vatrenog oružja (1990).
- Načela za zaštitu lica sa mentalnim oboljenjima i poboljšanje psihijatrijske zdravstvene zaštite (1991).
- Deklaracija o zaštiti svih lica od prisilnog nestajanja (otmica) (1992).
- Načela efikasnog isleđivanja i dokumentovanja mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (Istambulski protokol) (1999).

Odabrani izvodi iz nekih od ovih instrumenata navedeni su u aneksu 1 ovog priručnika.

Pravne definicije

- 1.17 U članu 1. Konvencije protiv mučenja navedena je međunarodno dogovorena definicija akata koji predstavljaju ‘torturu’. Prema toj definiciji,

pojam “mučenje” označava svaki čin kojim se nekom licu nanose velike patnje, fizičke ili duševne, sa ciljem da se od njega ili trećeg lica iznuđi informacija ili priznanje, da se kazni za neko delo koje je ono ili neko treće lice počinilo ili se sumnja da ga je počinilo, ili s ciljem da se ta osoba ili treće lice zastraše ili na nešto primoraju, ili iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kad takav bol ili takve patnje nanosi službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica. Taj izraz ne odnosi se na bol i na patnje koji prolaze isključivo iz zakonitih kazni, neodvojivi su od njih ili su njima izazvani.

- 1.18. Često je teško utvrditi precizne granice između “mučenja” i drugih oblika “svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja”. Te granice mogu zavisi od specifičnih okolnosti datog slučaja i od karakteristika žrtve o kojoj je reč. Oba termina podrazumevaju mentalno i fizičko zlostavljanje kome hotimično pribegavaju službena lica ili mu se pribegava uz pristanak i odobravanje službenih lica. “Suštinski elementi” onoga što čini *torturu* sadržani u članu 1. Konvencije protiv mučenja obuhvataju:

- Nanošenje teškog mentalnog ili fizičkog bola ili patnje;
- Akt službenih lica ili akt koji je počinjen uz njihovu saglasnost ili odobravanje;
- Akt počinjen s konkretnim ciljem, kao što je iznuda iskaza, kazna ili zastrašivanje.

- 1.19. *Svirepo postupanje*, kao i *nečovečno* ili *ponižavajuće postupanje* ili *kažnjavanje* takođe su pravni termini. Oni se odnose na zabranjeno postupanje koje ne mora biti izvršeno u specifične svrhe, ali mora postojati *namera* da se pojedinci izlože uslovima koji se svode na zabranjeno postupanje ili su pak rezultat zabranjenog postupanja. Izlaganje jednog lica uslovima za koje se razumno veruje da predstavljaju zabranjeno postupanje podrazumeva odgovornost počinioaca. Ponižavajuće postupanje može obuhvatati patnju ili bol koji nisu onoliko teški koliko su teški u slučaju mučenja ili svirepog

i nečovečnog postupanja i obično obuhvataju ponižavanje i nipodaštavanje žrtve. Suštinski elementi koji čine *zabranjeno postupanje koje nije isto što i tortura* stoga će se svesti na:

- Namerno podvrgavanje značajnom mentalnom ili fizičkom bolu ili patnji;
- Akt kome pribegavaju službena lica ili akt počinjen uz njihov pristanak ili odobravanje.

Često je veoma teško precizno odrediti granice između različitih oblika zabranjenog postupanja budući da je za to potrebna procena stepena patnji, što može zavisiti od specifičnih okolnosti datog slučaja, kao i od osobina same žrtve. U nekim slučajevima, izvesni oblici zabranjenog postupanja ili izvesni aspekti pritvora koji sami po sebi ne bi predstavljali torturu, u kombinaciji jedan sa drugim predstavljaju torturu. *Zlostavljanje* je, međutim, zabranjeno po međunarodnom pravu. Čak i kada takvo postupanje ne sadrži element svrsishodnosti ili se, kada je reč o ponižavajućem postupanju, ne smatra da je ono dovoljno ozbiljno (u pravnom smislu) da bi bilo jednako torturi, ono ipak može predstavljati zabranjeno postupanje.³¹

1.20. Komitet za ljudska prava je saopštio: “Konvencija ne sadrži nijednu definiciju pojmova obuhvaćenih članom 7, niti Komitet smatra da je neophodno da sačini spisak zabranjenih akata, niti da uspostavi jasnu distinkciju između različitih vrsta kažnjavanja ili postupanja; distinkcije zavise od prirode, svrhe i ozbiljnosti primenjenog postupka”.³² Komitet je, međutim, saopštio da se zabrana izrečena u članu 7 ne odnosi samo na akte koji izazivaju fizički bol, već i na akte koji izazivaju duševnu patnju žrtve.³³ Evropski sud za ljudska prava takođe je konstatovao u slučaju *Selmouni v France* (Selmuni protiv Francuske): “Izvesni akti koji su u prošlosti klasifikovani kao ‘nečovečni ili ponižavajući postupak’ nasuprot ‘torturi’ mogu se u budućnosti klasifikovati drugačije... U oblasti zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda postavljaju se sve viši standardi što, neminovno, zahteva veću čvrstinu i odlučnost u proceni kršenja osnovnih vrednosti demokratskih društava”.³⁴

1.21. Tvorci Ženevskih konvencija takođe su izbegli detaljno nabranjanje zabranjenih akata. U svome komentaru Ženevskih konvencija, Međunarodni komitet Crvenog krsta je saopštio: “Uvek je teško iznositi previše detalja – posebno u ovoj oblasti. Koliko god da se pažnje posveti pobrojavanju najrazličitijih oblika podvrgavanja torturi, nikada neće biti moguće dostići maštu budućih počinilaca koji budu želeli da zadovolje svoje bestijalne instinkte; što je spisak konkretniji i što je više sačinjen u želji da bude kompletan, on zapravo postaje restriktivniji. Zato su ovde usvojene formulacije koje su fleksibilne, a u isto vreme precizne”.³⁵

31 Jedino se u praksi Evropskog suda za ljudska prava eksplicitno koristi pojam relativna ozbiljnost patnji kao nešto što je relevantno za utvrđivanje granice između “mučenja” i “nečovečnog postupanja”. Uobičajeni pristup jeste da se koristi postojanje elementa svrsishodnosti kako bi se utvrdilo da li neko postupanje predstavlja ili ne predstavlja torturu.

32 Komitet za ljudska prava, opšti komentar 20, član 7. (44. zasedanje, 1992), zbornik opštih komentara i opštih preporuka koje su usvojila tela za nadzor sprovođenja Ugovora o ljudskim pravima, U.M. Doc. HRI\GEN\1\Rev.1. at 30 (1994), stav 4.

33 Ibid., stav 5.

34 *Salmouni protiv Francuske*, ESLJP, presuda od 28. jula 1999.g., stav 101.

35 Jean Pictet, *Commentary IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War* (Komentar – IV Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata) ICRC, 1958, str. 39.

Međunarodni nadzorni mehanizmi i postupak podnošenja predstavke

Komitet za ljudska prava

- 1.22. Komitet za ljudska prava osnovan je kao nadzorno telo pri Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (MPGPP). Komitet se sastoji od 18 nezavisnih eksperata koje su izabrale države-ugovornice. On analizira izveštaje koje su države-ugovornice dužne da periodično podnose i objavljuje zaključne opservacije u kojima skreće pažnju na tačke koje izazivaju zabrinutost i daje konkretne preporuke državi. Komitet takođe može razmotriti prijave pojedinaca koji tvrde da su bili žrtve kršenja Pakta kome je pribegla neka od država-ugovornica. Da bi se ovaj postupak mogao primeniti na pojedince, država takođe mora potpisati i ratifikovati i Prvi opcioni protokol Pakta. Komitet je takođe objavio i čitav niz Opštih komentara kako bi temeljnije obrazložio značenje različitih članova Pakta i zahteve koji iz njihovog sadržaja proističu za države-ugovornice. Opšti komentar u vezi sa članom 7 sadržan je u Apendiksu 1 ovog priručnika.

Komitet UN za borbu protiv mučenja

- 1.23. Komitet za borbu protiv mučenja je telo od 10 nezavisnih eksperata osnovano na temelju Konvencije za borbu protiv mučenja. On razmatra izveštaje koje podnose države-ugovornice o tome kako primenjuju odredbe Konvencije i objavljuje zaključne opservacije. On može razmotriti podneske pojedinaca, ukoliko je država-ugovornica pristala na ovaj postupak, davanjem izjave na osnovu člana 22 Konvencije. Postoji i postupak, na osnovu člana 20, u sklopu koga Komitet može pokrenuti istragu ukoliko smatra da postoje “osnovane indicije da se tortura sistematski primenjuje na teritoriji države-ugovornice”.
- 1.24. Generalna skupština UN, u decembru 2002. godine, usvojila je novi Opcioni protokol. Na taj način uspostavljen je komplementarni dvojni sistem redovnih poseta zatvorima kako bi se sprečili tortura i zabranjeno postupanje. Prvi u tom sklopu je međunarodni mehanizam poseta, ili “Potkomitet” od 10 nezavisnih eksperata koji periodično posećuju zatvore. Drugi podrazumeva obavezu država-ugovornica da osnuju, imenuju i održavaju jedan ili nekoliko nacionalnih mehanizama (timova) za posete koji mogu obaviti više redovnih poseta. Međunarodni i nacionalni mehanizmi će davati preporuke vlastima kako da se poboljša postupanje prema licima lišenim slobode i kako da se poboljšaju uslovi u kojima ta lica žive.

Regionalni mehanizmi

- 1.25. Izvestan broj regionalnih ugovora o ljudskim pravima takođe je razrađen u okviru Saveta Evrope (SE), Organizacije Američkih Država (OAS) i Afričke unije (AU)³⁶ Prava koja su zaštićena tim ugovorima proističu iz prava sadržanih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima ili su im

36 Ranije Organizacija Afričkog jedinstva (OAJ)

slična, ali su u svakom ugovoru razvijeni jedinstveni pristupi načinu ostvarivanja tih prava. Osnovni instrumenti o kojima ovde govorimo jesu sledeći:

- Evropska konvencija o ljudskim pravima
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja
- Američka konvencija o ljudskim pravima
- Međuamerička konvencija o sprečavanju i kažnjavanju mučenja
- Afrička Povelja o ljudskim pravima i pravima naroda

1.26. Evropski sud za ljudska prava, Međuamerički sud za ljudska prava, Afrička komisija za ljudska prava i Afrički sud za ljudska prava (koji će uskoro biti osnovan), odgovorni su za praćenje poštovanja tih ugovora od strane država. Ta tela ispituju tvrdnje odnosno prijave o torturi na istom nivou kao i druga navodna oštećenja o ljudska prava. Međutim, Savet Evrope je osnovao i posebno telo za sprečavanje mučenja u zemljama-članicama.

1.27. Evropski komitet za sprečavanje mučenja (KSM) osnovan je na osnovu Evropske konvencije o sprečavanju mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja Saveta Evrope iz 1987. godine. On je sastavljen od onoliko nezavisnih i nepristrasnih članova koliko ima zemalja-ugovornica Konvencije, a mogu mu pomagati i *ad hoc* stručnjaci. Trenutno su sve zemlje-članice Saveta Evrope ratifikovale i Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja. KSM organizuje periodične *ad hoc* posete raznim mestima koja su pod nadležnošću države-ugovornice, a u kojima su smeštene osobe koje su službena lica lišila slobode. Države-ugovornice dužne su da omoguće KSM-u pristup svojoj teritoriji i pravo na putovanje bez ikakvih ograničenja; kompletne informacije o mestima u kojima su smeštena lica lišena slobode; neograničeni pristup svakom mestu u kome su smeštena lica lišena slobode, uključujući i pravo na neometano kretanje unutar tih mesta; kao i sve ostale informacije neophodne da bi KSM obavio svoj zadatak.³⁷ KSM takođe ima pravo da nasamo razgovara sa licima lišenim slobode i da slobodno komunicira sa svakim za koga veruje da mu može dati relevantne informacije. Izveštaj o poseti i detaljne preporuke upućene vladi su poverljivi, ukoliko sama vlada ne zaključi da ih može objaviti. U praksi je javnost bila upoznata sa većinom ovih izveštaja.

Drugi nadzorni mehanizmi

1.28. Komisija UN za ljudska prava razradila je i izvestan broj drugih mehanizama zaduženih za posebne tipove kršenja ljudskih prava, bilo gde u svetu da dođe do njih. Ti mehanizmi, koji su specifični za pojedine zemlje i koji su tematski po svojoj prirodi, obuhvataju specijalne izvestioce, predstavnike i nezavisne stručnjake ili radne grupe. Uspostavljaju se na osnovu rezolucije, kao odgovor na situaciju za koju se smatra da je u dovoljnoj meri zabrinjavajuća pa joj je potrebna detaljnija analiza. Izveštaji se svake godine javno podnose Komisiji za ljudska prava, a neki se podnose i Generalnoj skupštini UN.

1.29. Glavni tematski mehanizmi koji su značajni za ovaj priručnik jesu: Specijalni izvestilac o torturi, Specijalni izvestilac o nasilju nad ženama, Specijalni izvestilac o nezavisnosti sudija i advokata, Radna grupa za prisilno nestala lica, kao i Radna grupa za proizvoljno lišavanje slobode. Postoje i brojni

³⁷ Član 8, Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja 1987.

drugi tematski mehanizmi. Ta tela se u svom radu uzajamno ne isključuju, tako da mogu zajednički ili odvojeno intervenirati u vezi sa istim tvrdnjama o počinjenom aktu mučenja.

Specijalni izvestilac UN o torturi i drugim svirepim, nečovečnim ili ponižavajućim postupanjima ili kažnjavanju

- 1.30. Ovaj mandat uspostavila je Komisija UN za ljudska prava 1985. godine. To je telo koje se ne temelji na ugovoru, već na Povelji UN i cilj mu je da ispituje međunarodnu praksu u vezi sa torturom u svim zemljama, bez obzira na ugovore kojima su te države možda vezane. Na osnovu dobijenih informacija, Specijalni izvestilac može da komunicira sa vladama i da zahteva njihove komentare o pokrenutim slučajevima. On ili ona takođe mogu iskoristiti postupak "hitne akcije", zahtevajući od vlade da osigura postupanje na human način prema nekoj konkretnoj osobi ili prema grupi osoba. Specijalni izvestilac takođe može, ukoliko bude pozvan ili ukoliko dobije dozvolu od države, da organizuje svoje posete. Izveštaji iz tih misija obično se objavljuju kao dodatak glavnom izveštaju Specijalnog izvestioca Komisije UN za ljudska prava.
- 1.31. Specijalni izvestilac podnosi izveštaje, godišnje i javno, Komisiji UN za ljudska prava i Generalnoj skupštini UN. U izveštajima koji se podnose Komisiji, sadržani su rezimeji celokupne korespondencije koju je izvestilac obavio sa vladama – pisma koja su mu poslata i pisma koja je sam poslao. Ti izveštaji mogu sadržati i opšte opservacije u vezi sa problemom mučenja u konkretnim zemljama, ali u njima nema zaključaka o tvrdnjama pojedinaca da je bilo mučenja. Izveštaji se mogu baviti posebnim pitanjima ili događajima koji utiču na torturu ili doprinose torturi u svetu, nudeći opšte zaključke i preporuke.

Međunarodni krivični sudovi i tribunali

- 1.32. Nacionalni krivični sudovi prevashodno su odgovorni za istragu i gonjenje zločina mučenja i drugih kriminalnih oblika zabranjenog postupanja. Poslednjih godina osnovan je jedan broj *ad hoc* međunarodnih krivičnih tribunala – uključujući tu Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu (ICTR). Zločini mučenja kao zločini protiv čovečnosti i ratni zločini uključeni su u statut ICTY³⁸ ICPR³⁹ i Rimski ugovor – Statut Međunarodnog krivičnog suda (ICC).⁴⁰ Statut ICC usaglašen je 1998. godine i dobio 60 ratifikacija neophodnih da bi stupio na snagu 2002. godine. ICC će, u budućnosti, moći krivično da goni neke zločine mučenja, kad nacionalni sudovi ne budu u mogućnosti ili nisu voljni to da učine.

Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK)

- 1.33. Međunarodni komitet Crvenog krsta je nezavisno i nepristrasno humanitarno telo koje ima specifičan mandat; taj mandat je dobio na osnovu međunarodnog humanitarnog prava, posebno na osnovu četiri Ženevske konvencije. On je aktivan u pružanju mnogih vidova zaštite i pomoći žrtvama oružanih sukoba, kao i situacija unutrašnjih nemira. U slučajevima međunarodnih oružanih sukoba između država-ugovornica Ženevskih konvencija, MKCK je ovlašćen da posećuje sva mesta internacije, zatočenja ili

38 Član 5, ICTY.

39 Član 3, ICTR

40 Članovi 7 i 8 ICC.

radne logore u kojima se drže ratni zarobljenici ili civilna internirana lica. U slučajevima oružanih sukoba koji nisu međunarodni po svojoj prirodi, ili u situacijama unutrašnjih nemira i napetosti, MKCK može ponuditi svoje usluge sukobljenim stranama i, uz njihov pristanak, dobiti pristup mestima na kojima se drže zarobljenici. Delegati posećuju zarobljenike kako bi procenili i, ako je to potrebno, poboljšali materijalne i psihološke uslove zatočeništva i sprečili torturu i zabranjeno postupanje. Postupak posete je takav da zahteva pristup svim pritvorenicima i svim mestima na kojima se drže lica lišena slobode, da se ne postavljaju nikakva ograničenja u pogledu dužine i učestalosti poseta i zahteva da se delegatima omogući da slobodno i nasamo razgovaraju sa svakim pritvorenikom. Pojedinačne potrage za zatvorenicima takođe su deo standardnog postupka posete MKCK. Te posete i izveštaji su poverljive prirode – mada MKCK može objaviti vlastite komentare, ukoliko država javno komentariše izveštaj ili posetu.

Namunjepo & Ors v. the Commanding Officer (Namundžepo i Ors protiv komandira), Vindhuk Prison & Anor Namibia, Vrhovni sud, 9 jula 1999.g., 2000.g. (6)BCLR (NmS); \2000\ 3lrc 360; (1999) 2 CHRLD 331 (Namibia)

Podnosioci predstavke, pet zatočenika u pritvoru pre sudskog postupka, okovani su u lance pošto su četvorica njih prethodno pobjegli iz zatvora, a za petog se tvrdilo da je i on to pokušao. U podnesku su tvrdili da su prekršena njihova ustavna prava na dostojanstvo i na slobodu od mučenja, svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

Vrhovni sud se pozvao na međunarodne standarde kada je razmatrao ovaj slučaj, uključujući tu standardna minimalna pravila UN za postupanje prema zatvorenicima i revidirana evropska minimalna standardna pravila za postupanje prema zatvorenicima. Takođe je saopštio da je pristupanje Namibije Konvenciji protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja i Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, važan događaj koji “jasno stavlja do znanja da zatvorenici zadržavaju pravo da bude poštovano njihovo ljudsko dostojanstvo i njihova ljudskost”. Sud je takođe konstatovao da običajno pravo i zakonske odredbe drugih zemalja pokazuju tendenciju odustajanja od proizvoljne i nepotrebne primene mehaničkih ograničenja. Većina zemalja koristi ih samo kada su apsolutno neophodna, pod strogom kontrolom i za kratak vremenski period; u nekim zemljama njihova je upotreba zabranjena.

Sud je zaključio sledeće: “Kakve god da su bile okolnosti, praksa korišćenja lanaca i nožnih okova (bukagija) na ljudskim bićima ponižavajuće je iskustvo koje osobu, okovanu u lance, spušta na nivo sputane životinje, čija je pokretljivost ograničena kako ne bi mogla da odluta. Sem toga, to u velikoj meri podseća na dane prošlosti kada su stanovnici ovog kontinenta vezivani lancima i odvoženi da bi bili prodati poput robe. Kada je jedno lice primorano da stalno bude u lancima ili u okovima za noge, nemoćno da se valjano opere ili obuče, ono se udaljava od drugih ljudskih bića i to je samo po sebi ponižavajuće i nedostojanstveno iskustvo.

2 Mere zaštite protiv mučenja za lica koja su lišena slobode

Sadržaj

22	Obaveštavanje pojedinaca o njihovim pravima
23	Korišćenje zvaničnih mesta za držanje lica u pritvoru i vođenje uredne evidencije o pritvoru
24	Izbegavanje pritvora u kome pritvoreniku nije dozvoljeno da komunicira ni sa kim
25	Humani uslovi pritvora
28	Ograničenja prilikom saslušavanja
29	Pravo na branioca i poštovanje prava advokata
30	Pravo na medicinsku pomoć
31	Pravo na žalbu u vezi sa zakonitošću pritvora
34	Mere zaštite za posebne kategorije pritvorenika
34	Žene u pritvoru
34	Maloletna lica u pritvoru
35	Lica sa psihičkim problemima

2 Mera zaštite protiv mučenja za lica koja su lišena slobode

- 2.1 Ovo poglavlje bavi se garancijama koje postoje u međunarodnom pravu i koje štite pritvorena lica od mučenja i drugih oblika zlostavljanja.
- 2.2 Svako ima pravu na slobodu i bezbednost ličnosti – uključujući i pravo da ne bude samovoljno lišen slobode.¹ Kada država liši nekog slobode, preuzima dužnost da štiti bezbednost i dobrobit tog lica. Lica u pritvoru ne smeju se podvrgavati bilo kakvim patnjama ili ograničenjima, osim onih koje su posledica lišavanja slobode.² Ova prava su zajamčena članom 7 i 10 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (MPGPP), kojima je zabranjeno mučenje i zlostavljanje i zajamčena prava lica lišenih slobode. Ona su takođe deo drugih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima.³ Zabrana mučenja i zlostavljanja odnosi se na sve ljude u svakom trenutku. Neka prava u ovim ugovorima, na primer, zabrana samovoljnog lišavanja slobode, mogu u određenim okolnostima da budu ograničena u slučajevima vanrednih događaja, ali garancije koje su neophodne radi zabrane mučenja, kao što je na primer ograničavanje trajanja izolacionog pritvora, moraju da ostanu na snazi.⁴
- 2.3 Neka lica mogu da budu u opasnosti da budu mučena ili maltretirana i pre nego što se podvrgnu pravnim formalnostima kao što su hapšenje i podnošenje optužnice.⁵ Evropski komitet za sprečavanje mučenja (KSM) je naglasio da je opasnost od mučenja i zlostavljanja najveća u periodu odmah nakon lišavanja slobode.⁶

1 Član 9 (1) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima; član 5 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 6 Afričke povelje o ljudskim i narodnim pravima; član 7 Američke konvencije o ljudskim pravima.

2 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 21, član 10 (44. zasedanje, 1992.g.). Skup opštih komentara i opštih preporuka koje su usvojila tela koja se bave konvencijama o ljudskim pravima, Ujedinjene nacije, Doc. HRI/GEN/I/Rev.1 33 (1994.g.) stav 3.

3 Na primer, član 3 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda; član 5 Afričke povelje o ljudskim i narodnim pravima; član 37 Konvencije o pravima deteta; član 1 Konvencije o eliminaciji svih vrsta diskriminacije protiv žena; član 2 i 4 Međuameričke konvencije o sprečavanju, kažnjavanju i eliminisanju nasilja protiv žena; član XVI Afričke povelje o pravima i dobrobiti deteta.

4 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 29, Vanredna stanja (član 4), usvojen na 1.950-om sastanku održanom 24. jula 2001. godine, stav 16. Vidi i predmet *Aksoj protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava, presuda od 18. decembra 1996. godine; *Branigan i Mekbrajd protiv Velike Britanije*, ESLJp, presuda od 26. maja 1993. godine; *Brogan protiv Velike Britanije*, ESLJp, presuda od 29. novembra 1988. godine; “*Habeas corpus* prilikom vanrednih stanja”, Savetodavno mišljenje OC-8/87 od 30 januara 1987. godine; Godišnji izveštaj Međuameričkog suda za 1987.g., OAS/Ser.L/V/III.17 doc.13, 19876; kao i “Sudska garancije u vanrednom stanju”, savetodavno mišljenje OC-9/87 od 6. oktobra 1987.g., Godišnji izveštaj Međuameričkog suda za 1988.g., OAS/Ser.L/V/III.19 doc.13, 1988.

5 Skup načela o zaštiti svih lica koja su na bilo koji način pritvorena ili se nalaze u zatvoru koristi sledeće pojmove: (a) “hapšenje” označava čin lišavanja lica slobode zbog navodnog izvršenja krivičnog dela ili prekršaja ili delovanjem vlasti; (b) “pritvoreno lice” je svako lice lišeno lične slobode osim ako nije kažnjeno na kaznu zatvora zbog izvršenja krivičnog dela ili prekršaja; (c) “zatvoreno lice” je svako lice lišeno lične slobode tako što je kažnjeno na kaznu zatvora zbog izvršenja krivičnog dela ili prekršaja; (d) “pritvor” je stanje u koje je dovedeno pritvoreno lice; (e) “zatvor” je stanje u koje je dovedeno zatvoreno lice; (f) pojam “sudska ili druga vlast” označava sudsku ili drugu zakonitu vlast čiji bi status i mandat trebalo da obezbede najveća moguća jemstva sposobnosti, nepristrasnosti i nezavisnosti.

6 Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, *CPT Standards, Substantive Sections of the CPT General Report*, Savet Evrope, oktobar 2001.g., CPT/Inf/E(2002), str. 12, stav 41.

Obaveštavanje pojedinaca o njihovim pravima

- 2.4 Svako ko je lišen slobode ima pravo da mu bude objašnjen razlog hapšenja i stavljanja u pritvor. Članom 9 (1) MPGPP propisano je da: “Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne sme biti samovoljno hapšen ili pritvaran. Niko ne sme biti lišen slobode osim iz razloga i u skladu sa postupcima propisanim zakonom.” Članom 9(2) MPGPP propisano je: “Svako uhapšeno lice mora da bude obavješteno u trenutku hapšenja o razlozima hapšenja i mora u najkraćem mogućem roku da bude obavješteno o podizanju optužnice protiv njega.” Komitet za ljudska prava je naglasio da nije dovoljno puko obavještenje da je lice uhapšeno, bez naznačavanja suštine razloga za lišavanje slobode.⁷ Čak i u “slučajevima bezbednosti države”, policija i snage bezbednosti moraju pismenim putem da daju obrazloženje za hapšenje lica, i ono mora da bude javno i podložno sudskoj reviziji.⁸
- 2.5 Evropski sud za ljudska prava naveo je da svako lice koje je uhapšeno ima pravo da “bude obavješteno, jednostavnim jezikom koji može da razume, bez tehničkog žargona, o bitnim pravnim i činjeničnim razlozima njegovog hapšenja, kako bi mu se pružila prilika, ako to želi, da podnese sudu žalbu u vezi sa zakonitošću hapšenja.”⁹ KSM je preporučio da sva lica koja su lišena slobode treba da budu obavještena o pravu da o svom hapšenju obaveste lice koje oni odaberu, o pravu na advokata i o pravu pristupa lekaru, i to lekaru koga sami odaberu. Ova prava stupaju na snagu od samog trenutka lišavanja slobode (tj. od trenutka kada su primorani da ostanu u rukama policije).¹⁰ KSM je, takođe, izdao sledeću preporuku: “formular kojim se objašnjavaju ova prava mora se sistematski uručivati (licima u pritvoru) na početku pritvora. Trebalo bi da postoje formulari na različitim jezicima. Pored toga, od lica u pritvoru bi trebalo tražiti da potpiše izjavu kojom potvrđuje da je obavješten o ovim pravima.”¹¹
- 2.6 Skupom načela o zaštiti svih lica koja su, na bilo koji način pritvorena ili se nalaze u zatvoru, propisano je: “svako lice, u trenutku hapšenja ili započinjanja pritvora ili zatvora, ili u najkraćem mogućem roku nakon toga, vlast koja je odgovorna za njegovo hapšenje, pritvor ili zatvaranje, mora da obavesti o pravima i o tome kako može da ta prava primeni.”¹²

7 *Adolfo Drešer Kaldas protiv Urugvaja*, Obaveštenje br. 43/1979 (11. januara 1979.g.), U.N. Doc. Supp. br. 40 (A/38/40) u 192 (1983.g.).

8 Concluding Observations of the Human Rights Committee, Sudan UN Doc. CCPR/C/79/Add.85 od 19. novembra 1997. g., stav 13.

9 *Foks, Kembel i Hartli*, ESLjP, predmet br. 18/1989/178/234–236, presuda od 30. avgusta 1990. godine, stav 40.

10 CPT/Inf/E (2002) I, “Izvod iz 12. generalnog izveštaja”, str. 12 stav 40 i str. 13 stav 42.

11 *Ibid.*, str. 13, stav 44.

12 Načelo br. 13.

Korišćenje zvanično priznatih mesta pritvora i vođenje uredne evidencije o pritvoru

- 2.7 Komitet za ljudska prava naveo je “da bi se mogla garantovati delotvorna zaštita lica u pritvoru, mora se obezbediti da se pritvorena lica drže na mestima koja su službeno određena kao mesta pritvora, da se njihova imena i mesta pritvora, kao i imena lica odgovornih za njihov pritvor, drže u evidencijama kojima imaju pristup oni kojih se to tiče, uključujući tu i rođake i prijatelje.”¹³ Evropski sud za ljudska prava je naveo da je neprijavljen pritvor nekog lica “potpuna negacija” garancija datih Evropskom konvencijom protiv samovoljnog lišavanja prava slobode i sigurnosti ličnosti.¹⁴
- 2.8 Preporuka KSM je da bi, za svako lice u pritvoru, trebalo da postoji kompletna evidencija pritvora koja mora da sadrži “sve aspekte pritvora i aktivnosti u vezi s njima (kada je lišeno slobode i razlozi za to lišavanje; kada je obavешteno o svojim pravima; znakove povreda, psihičkih oboljenja itd.; kada je obavешtena rodbina ili konzulat i advokat i kada su ga isti posetili; kada mu je nuđena hrana; kada je saslušavano; kada je prebačeno na drugo mesto ili otpušteno, itd.). Osim toga, braniocima pritvorenog lica mora biti dopušten pristup tim podacima o pritvoru.”¹⁵
- 2.9 Skup načela o zaštiti svih lica koja su na bilo koji način pritvorena ili se nalaze u zatvoru, navodi da vlasti moraju da vode propisno ažuriranu službenu evidenciju svih lica u pritvoru, kako na svakom mestu pritvora, tako i centralnu evidenciju.¹⁶ Podaci iz te evidencije moraju da budu dostupni sudovima i drugim nadležnim organima, pritvorenom licu i članovima njegove porodice.¹⁷ Osim toga, načela takođe navode “da bi se vršio nadzor nad pridržavanjem odgovarajućim zakonima i drugim propisima, mesta pritvora moraju redovno da posećuju kvalifikovana i iskusna lica koja postavlja nadležni organ i koja su odgovorna tom organu, a koji nije u vezi sa organom koji neposredno upravlja mestom pritvora ili zatvora. Pritvoreno ili zatvoreno lice ima pravo na slobodno i tajno opštenje sa licima koja posećuju mesto pritvora ili zatvora ... uz ispunjenje razumnih zahteva kojima se garantuje bezbednost, red i mir na takvim mestima.”¹⁸
- 2.10 Specijalni izvestilac UN o mučenju izdao je sledeću preporuku: “Ispitivanje bi trebalo da se vodi samo u službenim centrima i održavanje tajnih mesta pritvora bi trebalo zabraniti zakonom. Držanje lica na tajnom i/ili neformalnom mestu pritvora od strane službenog lica, trebalo bi da bude kažnjivo zakonom. Dokazni material koji je pribavilo lice na neformalnom mestu pritvora i koje je nepotvrđeno od tog lica tokom saslušanja u službenim prostorijama, morao bi da bude odbačen od strane suda. Izjave ili priznanje lica lišenog slobode, osim onih koje je dalo u prisustvu advokata ili sudije, ne smeju imati svojstvo dokaza pred sudom, osim u vidu dokaza protiv onih lica koja su optužena da su pribavila priznanje nezakonitim sredstvima.”¹⁹

13 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar 20, član 7 (44. zasedanje, 1992.g.), *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies; U.N. Doc. HRI/GEN/II/Rev.1.at30 (1994.g.), stav 11.*

14 Čakić protiv Turske, ESLJP, Presuda od 8. jula 1999.g., stav 104.

15 CPT/Information/E (2002) 1, str. 7, stav 40.

16 Načelo br. 12.

17 Ibid.

18 Načelo br. 29.

19 Izveštaj Specijalnog izvestioca o mučenju, UN Doc.A/56/156, jula 2001.g., stav 39(d).

Izbegavanje izolacionog pritvora

- 2.11 Međunarodne norme ne zabranjuju izričito izolacioni pritvor – kada pritvorenom licu nije dozvoljen bilo kakav kontakt sa spoljnim svetom – u bilo kojim okolnostima. Međutim, međunarodnim normama je propisano, a stručna tela to potvrđuju, da su ograničenja i odugovlačenje pristupa pritvorenom licu medicinskoj pomoći i advokatu dozvoljena u sasvim izuzetnim okolnostima, i u veoma kratkim vremenskim rokovima.
- 2.12 Komitet za ljudska prava je ustanovio da praksa izolacionog pritvora doprinosi mogućnosti mučenja²⁰ i da, možda, sama po sebi predstavlja povredu člana 10 MPGPP²¹ Komitet je naveo da bi trebalo zabraniti izolovanje pritvorenih lica kao jemstvo da neće doći do mučenja ili zlostavljanja.²² Međuamerička komisija za ljudska prava je navela da praksa držanja pritvorenih lica u izolaciji nije u skladu sa poštovanjem ljudskih prava, budući da “stvora situaciju koja doprinosi mogućnosti drugih pojava kao što su mučenje”, i na nedozvoljen način kažnjava porodicu pritvorenika.²³ Međuamerička komisija takođe smatra da je pravo na posete rođaka “elementaran preduslov” da bi se obezbedilo poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica.²⁴ Komisija je navela da pravo na posete važi za sva pritvorena lica, bez obzira na prirodu dela za koje su optuženi ili osuđeni, i da propisi kojima su dozvoljene samo kratke i neredovne posete, kao i prebacivanje pritvorenih lica u udaljene ustanove, predstavljaju samovoljne sankcije.²⁵
- 2.13 Komisija UN za ljudska prava je navela da “dugotrajan izolacioni pritvor može da poveća mogućnost mučenja i da sam po sebi predstavlja oblik okrutnog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja.”²⁶ Specijalni izvestilac UN za mučenje je naveo da se “mučenje najčešće praktikuje za vreme izolacionog pritvora. Izolacioni pritvor bi trebalo zabraniti, a lica koja se drže u takvom pritvoru bi trebalo odmah pustiti na slobodu.”²⁷
- 2.14 Skup načela o zaštiti svih lica koja su, na bilo koji način, pritvorena ili se nalaze u zatvoru, navodi da sva lica koja su uhapšena, pritvorena ili zatvorena imaju pravo da obaveste svoju porodicu ili prijatelje, ili da vlasti to učine za njih.²⁸ Obaveštenje bi trebalo da sadrži podatak o hapšenju ili pritvoru i lokaciju na kojoj se takvo lice drži. U slučaju da se lice prebaci na drugo mesto pritvora, njegova porodica ili prijatelju moraju opet da budu obavešteni o tome. Obaveštenje mora da se uputi odmah, ili barem bez odgađanja.²⁹

20 Prethodne primedbe Komiteta za ljudska prava, Peru, UN Doc. CCPR/C/79/Add.67, stavovi 18 i 24, 25. jula 1996.g.

21 *Albert Vornah Mukog protiv Kameruna*, (458/1991.g.), 21. jula 1994.g., UN Doc.CPR/C/51/D/458/1991; *El Magreisi protiv Libijske Džamahirije*, (440/1990.g.), 23. marta 1994.g., UN Doc.CCPR/C/50/D 440 1990.g.

22 Opšti komentar komiteta za ljudska prava br. 20, stav 11

23 Međuamerička komisija, “Ten Years of Activities 1971–1981”, 388; vidi “Report on the Situation of Human Rights in Bolivia, OEA/Ser.L/V/II.53.doc.6.rev.2, 1. jula 1981.g., 41–42; i “Godišnji izveštaj Međuameričke komisije”, 1982–1983 OEA/Ser.L/V/II.61, doc.22, rev.1; “Godišnji izveštaj Međuameričke komisije” 1983–1984, OEA/Ser.L/V/II/63 doc.22.

24 *Gospoda X protiv Argentine*, Predmet 10.5026, Izveštaj br. 38/96 Međuameričke komisije OEA/Ser.L/V/II..95 Doc 7 rev 50 (1997.g.)

25 “Godišnji izveštaj Međuameričke komisije” 1983–1984, OEA/Ser.L/V/II.63 doc.10, Urugvaj; “Sedmi izveštaj o stanju ljudskih prava na Kubi”, 1983.g., OEA/Ser.L/V/II.61 doc.29 rev.1.

26 Rezolucija 1997/38, stav 20.

27 Izveštaj Specijalnog izvestioca UN za mučenje, UN Doc.A/56/156, juli 2001.g., stav 39(f).

28 Načelo 16.

29 Načelo 15.

-
- 2.15 Građani stranih država imaju pravo da njihovi konzulati ili druga diplomatska predstavništva budu obavještena.³⁰ Ukoliko su izbeglice ili su pod zaštitom neke međuvladine organizacije, imaju pravo da kontaktiraju nadležnu međunarodnu organizaciju ili da ih posećuju njeni predstavnici.³¹

Humani uslovi pritvora

- 2.16 Komitet za ljudska prava je naveo da je dužnost postupanja sa pritvorenim licima, uz poštovanje njihovog urođenog dostojanstva, elementarna norma opšte primenljivosti. Države ne mogu da se pozovu na nedovoljna novčana sredstva ili finansijske teškoće kao izgovor za nečovečno postupanje. Države su dužne da svim pritvorenim licima obezbede usluge kojima se zadovoljavaju njihove osnovne potrebe.³² Propust da se takvim licima obezbedi adekvatna ishrana ili mogućnosti rekreacije, predstavlja povredu člana 10 MPGPP, osim u izuzetnim okolnostima.³³ Komitet je takođe naveo da predugo držanje lica u samici može da predstavlja povredu zabrane mučenja i zlostavljanja propisane članom 10 MPGPP.³⁴
- 2.17 Komitet za ljudska prava je državama naložio da obezbede da se iz svih mesta pritvora ukloni sva oprema koja bi mogla da se koristi za mučenje ili matretiranje.³⁵ Komitet protiv mučenja je preporučio da države ukinu upotrebu pojaseva koji nanose elektrošokove i stolica sa kaiševima, kao sredstvo ograničavanja pokreta pritvorenih lica, budući da njihova upotreba “gotovo bez izuzetka” vodi postupcima koji se svode na surovo, nečovečno i ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje.³⁶
- 2.18 Skup načela o zaštiti svih lica koja su na bilo koji način pritvorena ili se nalaze u zatvoru, navodi da sva pritvorena ili zatvorena lica imaju pravo da traže poboljšanje tretmana i da se žale na postupanje s njima. Vlasti su dužne da odgovore u najkraćem mogućem roku, a u slučajevima kada je molba odbijena, ona može biti podneta na razmatranje sudskoj ili drugoj vlasti.³⁷
- 2.19 Minimalni standardi za postupanje prema zatvorenicima propisuju da bi sredstva sprečavanja kretanja, kao što su lisice, lanci, okovi ili ludačke košulje trebalo da se koriste samo iz stvarno bezbednosnih razloga, a ne kao sredstvo kažnjavanja.³⁸ Tamo gde se upotrebljavaju, takva sredstva ne smeju da se koriste duže nego što je to neophodno, a centralna zatvorska vlast bi trebalo da odluči o načinu njihovog korišćenja.³⁹ Protiv lica koja su u pritvoru, sila može da se koristi samo gde je to neophodno radi održavanja bezbednosti i reda unutar institucije, u slučajevima pokušaja bekstva, kada se pruža otpor zakonitoj naredbi, ili tamo gde je ugrožena bezbednost ličnosti. U svakom slučaju, sila sme da se koristi samo tamo gde prethodna upotreba nenasilnih sredstava nije proizvela očekivani rezultat.⁴⁰

30 Načelo 16 (2) Skupa načela o zaštiti svih lica koja su na bilo koji način pritvorena ili se nalaze u zatvoru; vidi i LaGrand (*Nemačka protiv SAD*) Međunarodni sud pravde, presuda od 27 juna 2000.g., <http://www.icj-cij.org>.

31 Načelo 16 (2) Skupa načela o zaštiti svih lica koja su na bilo koji način pritvorena ili se nalaze u zatvoru.

32 *Keli protiv Jamajke* (253/1987); 8. aprila 1991.g., “Izveštaj Komiteta za ljudska prava”, (A/46/40), 1991.g.; *Prkanji protiv Mađarske* (410/1990), 27. jula 1992.g. “Izveštaj Komiteta za ljudska prava”, (A/47/40), 1992.g.

33 *Keli protiv Jamajke* (253/1987), stav 5.

34 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 120, stav 6.

35 *Ibid.*, stav 11.

36 “Zaključci I preporuke Komiteta protiv mučenja: SAD, 15. maja 2000.g., UN Doc. A/55/44, stav 180(c).

37 Načelo 33.

38 Pravilo br. 33.

39 Pravilo br. 34.

40 Pravilo br. 54.

-
- 2.20 Komitet protiv nasilja je naveo da bi zatvorenik, protiv koga je upotrebljena sila, morao da ima pravo da odmah bude pregledan, i, ako je potrebno, da primi pomoć lekara. U retkim slučajevima kada je neophodna upotreba fizičkog sredstva ograničavanja kretanja, zatvorenika bi trebalo držati pod stalnim i adekvatnim nadzorom. Sredstva ograničavanja kretanja bi trebalo ukloniti što je pre moguće, a ona ne smeju da se koriste kao sredstvo kažnjavanja, niti da se njihova upotreba produži za takvu namenu. Trebalo bi održavati evidenciju svih slučajeva upotrebe sile protiv zatvorenika.⁴¹
- 2.21 “Osnovna načela korišćenja sile ili vatrenog oružja od strane organa bezbednosti” navode da se sila može koristiti samo ukoliko druga sredstva nisu dala rezultata,⁴² zatim da bi trebalo paziti da dođe do najmanjeg mogućeg obima materijalne štete i povreda, a zdravstvena i druga pomoć mora da bude pružena što je pre moguće.⁴³ Organi reda smeju da koriste vatreno oružje samo u sledećim slučajevima: odbrana od životne opasnosti ili mogućnosti ozbiljnog povređivanja, sprečavanje izvršenja krivičnog dela sa elementima ozbiljne opasnosti po život, hapšenje ili sprečavanje bežanja lica koje predstavlja takvu opasnost, i to samo ako manje ekstremna sredstva nisu dovoljna. Namerna smrtonosna upotreba vatrenog oružja dozvoljena je samo tamo gde je sasvim neizbežna da bi se zaštitio ljudski život.⁴⁴
- 2.22 Osnovna načela za tretman zatvorenika navode da bi države trebalo da učine napor da ukinu držanje zatvorenih lica u izolaciji, kao sredstvo kažnjavanja, ili da ograniče njegovu upotrebu.⁴⁵ Minimalni standardi za postupanje prema zatvorenicima navode da su “telesno kažnjavanje, kažnjavanje zatvaranjem u mračnu ćeliju i sve vrste surovog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja potpuno zabranjene kao kazne za disciplinske prekršaje.⁴⁶ Komitet za sprečavanje mučenja je naveo da držanje zatvorenika u samici “može da ima veoma štetne posledice po tu osobu”, a da se u određenim okolnostima držanje u izolaciji može “svesti na surovo, nečovečno i ponižavajuće postupanje, i da bi ga kao takvo trebalo koristiti u najmanjem mogućem obimu.⁴⁷

41 CPT/Inf/E (2002.g.) I, str. 19, stav 53(2).

42 Načelo broj 4.

43 Načelo broj 5.

44 Načelo broj 9.

45 Načelo broj 7 “Osnovnih načela za tretman zatvorenika”.

46 Pravilo broj 31.

47 CPT/Inf/E (2002.g.) I, str 20, stav 56(2).

Harding protiv Upravnika zatvorske službe & Anor, Sent Lucija, Viši sud, 31. jula 2000. godine, (2000.) 3 CHRLD 128 (Sent Lucija)

“Harding, koji je bio osuđen na kaznu zatvora zbog krivičnog dela u vezi sa vatrenim oružjem, držan je u samici u dugotrajnom periodu, u krilu zatvora gde se čuvaju lica osuđena na smrtnu kaznu. Tokom ovog perioda držan stalno u okovima, 10 meseci i 15 dana, a nakon toga samo kada je išao u kupatilo ili se sastajao sa svojim pravnim savetnikom. Uskraćene su mu posete, izlazak na sunce i mogućnost svakodnevnog vežbanja, a pretrpeo je dva napada astme, navodno zbog toga što je morao da spava na vlažnom podu ćelije tokom perioda u trajanju od dva meseca. Harding je tvrdio da su ovi postupci predstavljali kršenje ustavne zabrane države Sent Lucije koja se odnosi na mučenje, nečovečno i ponižavajuće postupanje, kao i kršenje Zatvorskih pravila prema kojima je upotreba mehaničkih sredstava ograničavanja kretanja zabranjena, osim u sasvim izuzetnim okolnostima. Tužena strana nije poricala navode tužitelja u vezi sa neprekidnom upotrebom mehaničkih sredstava ograničavanja kretanja, ali je osporila tvrdnju da je to dovelo do ozbiljnih povreda stopala i članaka na nogama.

Sud je ukazao na definiciju mučenja, neljudskog i ponižavajućeg postupanja koju je Evropski sud primenio u predmetu *Irska protiv Velike Britanije*. Sud je takođe naveo da “Zatvorskim pravilima nigde nije dozvoljeno da se opasan ili potencijalno opasan zatvorenik drži u okovima u dugotrajnom periodu. U ovim okolnostima, 24-časovna upotreba okova na Hardingu, uključujući i periode kupanja, obedovanja i spavanja, tokom perioda tako dugog trajanja predstavlja surov i težak napad na njegovu ličnost i psihu koja je i jasna povreda Zatvorskih pravila i oblik mučenja... Osim toga, dugotrajno držanje Hardinga u samici, bez mogućnosti vežbe ili izlaska na sunce, predstavlja nerazumno kažnjavanje i neljudsko je i odvratno stavovima i vrednostima koje su na snazi u civilizovanom društvu... Držanje u samici nije predviđeno Zatvorskim pravilima osim ako ga ne odredi, i to na privremenoj osnovi, Veće gostujućih sudija, koje mora odluku da obnavlja mesečno, i to iz prihvatljivih razloga kao što su bezbednost, disciplina ili sprovođenje pravde. U posmatranom slučaju niti jedan od ovih uslova nije bio ispunjen”.

Ograničenja prilikom saslušanja

- 2.23 Članom 11 Konvencije protiv torture propisano je da države sistematski preispituju pravila ispitivanja, uputstva, metode i postupke, kao i pravila pritvaranja i postupanja sa licima u pritvoru ili onima osuđenim na zatvorsku kaznu. Komitet za ljudska prava je naveo da “sistematsko preispitivanje pravila saslušavanja, uputstava, metoda i postupaka, kao i pravila pritvaranja i postupanja sa licima u pritvoru ili onima osuđenim na zatvorsku kaznu, predstavlja delotvorno sredstvo sprečavanja slučajeva mučenja i zlostavljanja.”⁴⁸ Komitet je naveo i da “slovo člana 14(3)(g) – to jest, da se niko ne sme primoravati da svedoči protiv samog sebe ili da prizna krivicu – mora da se tumači u smislu izbegavanja bilo kakve vrste neposrednog ili posrednog fizičkog i psihičkog pritiska na optuženo lice od strane istražnih organa, s ciljem da se obezbedi priznanje krivice. *A fortiori*, neprihvatljivo je postupanje sa optuženim licem na način suprotan članu 7 Pakta da bi se izvuklo priznanje.”⁴⁹
- 2.24 Komitet protiv mučenja smatra da bi trebalo da postoje jasna pravila ili smernice o načinu na koji bi trebalo obavljati saslušavanje. Lice u pritvoru mora da bude obavješteno o identitetu svih lica prisutnih na saslušanju. Trebalo bi, takođe, da postoje jasna pravila o dozvoljenom trajanju saslušanja, o odmorima i pauzama, mestima na kojima je dozvoljeno obavljati saslušanja, da li se od pritvorenog lica traži da stoji za vreme ispitivanja, kao i o ispitivanju lica koja su pod dejstvom narkotika ili alkohola. Trebalo bi, takođe, obavezno da se vodi zapisnik o vremenu početka i kraja saslušanja, o zahtevima koje je pritvoreno lice iznelo za vreme ispitivanja, kao i o licima koja su mu prisustvovala.⁵⁰
- 2.25 Smernice UN, za ulogu tužilaca, navode: “Ukoliko tužilac dođe do dokaza protiv osumnjičenog lica za koji zna ili ima razuman osnov da veruje da je pribavljen upotrebom nezakonitih sredstava, koja predstavljaju ozbiljno kršenje ljudskih prava osumnjičenog, posebno korišćenje mučenja ili surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, kao i druge povrede ljudskih prava, on je dužan da odbije da takve dokaze koristi protiv bilo koga, osim protiv onih koji su koristili takva sredstva, ili da o tome obavesti Sud, a mora da preduzme i sve neophodne korake da se odgovorni za upotrebu takvih sredstava izvedu pred lice pravde.”⁵¹
- 2.26 Skup načela o zaštiti svih lica koja su, na bilo koji način, pritvorena ili se nalaze u zatvoru navodi da niko ne sme biti primoran da “prizna krivicu, inkriminiše sam sebe na drugi način ili svedoči protiv bilo kog drugog lica ... Protiv lica u pritvoru koje se saslušava ne smeju da se koriste sila, pretnje ili načini saslušavanja kojima se umanjuje njegova sposobnost da odlučuje ili da rasuđuje.”⁵²
- 2.27 Specijalni izvestilac UN o mučenju je naveo: “Trebalo bi načiniti zvučni, ili još bolje video zapis svih saslušanja, a identitet svih prisutnih lica trebalo bi da se zabeleži u zapisniku. Dokaze pribavljene za vreme saslušanja koja nisu snimljena trebalo bi isključiti iz sudskog postupka.”⁵³

48 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 20, stav 11.

49 *Keli protiv Jamajke* (253/1987); 8. aprila 1991.g., “Izveštaj Komiteta za ljudska prava”, (A/46/40), 1991.g.; *Conteris v Uruguay*, (139/1983), 17 July 1985, 2 Sel. Dec. 168; *Estrelja protiv Urugvaja*, (74/1980), 29. marta 1983.g., 2 Sel.Dec.93.

50 CPT/Inf/E (2002) 1., str. 7, stav 39.

51 Smernica br. 16.

52 Načelo br. 21.

53 Izveštaj Specijalnog izvestioca UN o mučenju, UN Doc.A/7/56/156, juli 2001.g., stav 39(f).

Pravo na branioca i poštovanje prava advokata

- 2.28 Opšte pravo uhapšenih i pritvorenih lica na pravnu pomoć propisano je članom 14 MPGPP i mnogim drugim dokumentima koji se bave pravom na pravično suđenje. S tačke gledišta onemogućavanja mučenja i zlostavljanja, takođe je veoma važna brzina kojom se omogućavaju kontakti sa advokatom. Komitet za ljudska prava je naglasio da zaštita pritvorenog lica zahteva blagovremen pristup lekarima i advokatima⁵⁴, kao i da “svim uhapšenim licima mora odmah da se omogući kontakt s pravnim zastupnikom” u cilju opšte zaštite njihovih prava.⁵⁵ Pravni zastupnik mora sa optuženim licem da opšti u uslovima koji obezbeđuju potpunu tajnost komunikacije.⁵⁶ Vlasti, takođe, moraju osigurati da advokati savetuju i zastupaju svoje klijenta u skladu sa normama profesije i bez ikakvog zastrašivanja, zlostavljanja ili ometanja sa bilo koje strane.⁵⁷
- 2.29 Evropski sud za ljudska prava je naveo da onemogućavanje licima koja su u dugotrajnom pritvoru primanje pravnih saveta, može predstavljati povredu prava na pravično suđenje.⁵⁸ Sud je naglasio da je omogućavanje kontakata sa advokatom “elementarna garancija protiv zloupotreba” za vreme perioda dugotrajnog pritvora,⁵⁹ a da bi nepostojanje takvih zaštitinih mera tokom dugotrajnih pritvora ostavilo pritvoreno lice “na milost i nemilost onih koji ga drže u pritvoru.”⁶⁰
- 2.30 Po mišljenju Međuameričke komisije za ljudska prava, da bi se zaštitilo pravo da se priznanja ne smeju davati pod prisilom i pravo na slobodu od mučenja, sva saslušavanja morala bi se obavljati samo u prisustvu advokata i sudije.⁶¹ Komisija je takođe zaključila da se pravo na pravnog zastupnika primenjuje već od prvog saslušanja.⁶² Komitet za sprečavanje mučenja smatra da je to pravo koje mora da postoji od samog početka pritvora, to jest od prvog trenutka kada je lice primorano da ostane pod kontrolom policije, a do to obuhvata, “u principu, i pravo tog lica da saslušanju prisustvuje i advokat.”⁶³ Tamo gde je, iz bezbednosnih razloga, onemogućeno prisustvo određenog advokata, Komitet za sprečavanje mučenja preporučuje da se omogući prisustvo drugog nezavisnog advokata u koga se ima poverenje da neće kompromitovati interese istrage u krivičnom postupku.⁶⁴
- 2.31 Osnovna načela uloge advokata navode da se “svim uhapšenim ili pritvorenim licima, bez obzira na to da li je podneta krivična prijava, mora omogućiti pristup advokatu”⁶⁵ i da takvim licima “mora da se omoguće odgovarajući prilike, vreme i mesta za posete, kontakte i opštenje sa advokatima, bez odlaganja, prisluškivanja ili cenzure i uz punu tajnost kontakata.”⁶⁶

54 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 20, stav 11.

55 Završne primedbe Komiteta za ljudska prava, UN Doc. CCPR/C/79/Add.74, 9. aprila 1997.g., stav 28.

56 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 13, član 14 (21. zasedanje, 1984.g.), “Zbornik opštih kometara i opštih preporuka koje su usvojila tela UN zadužena za ugovore o ljudskim pravima”, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 u 14 (1994). stav 9.

57 Ibid.

58 *Marej protiv Velike Britanije*, ESLJP, Presuda od 8. februara 1996.g.

59 *Branigan i Mekbrajd protiv Velike Britanije*, ESLJP, Presuda od 26. maja 1993.g., stav 66.

60 *Aksoj protiv Turske*, ESLJP, Presuda od 18. decembra 1996.g., stav 83.

61 “Izveštaj o situaciji u vezi s ljudskim pravima dela stanovništva Nikaragve Miskito porekla”, OEA, Ser.L/V/II.62, doc10, rev. 3, 1983, u 100.

62 “Godišnji izveštaj Međuameričke komisije”, 1985–1986, OEA, Ser.L/V/II.68, doc 8, rev. 1, 1986, str. 154, El Salvador.

63 CPT/Inf/E (2002) 1, str. 6, stav 38.

64 Ibid., str. 9, stav 15.

65 Načelo br. 7.

66 Načelo br. 8.

-
- 2.32 “Načela” dalje navode da na državi leži odgovornost da osigura da advokati: (a) mogu da obavljaju sve svoje stručne dužnosti bez zastrašivanja, zlostavljanja ili ometanja sa bilo koje strane; (b) mogu da putuju i da se konsultuju sa svojim klijentima unutar zemlje, kao i u drugim zemljama; i (c) ne trpe nikakve posledice ili pretnje kažnjavanja u pravnim, sudskim, ekonomskim ili drugim sankcijama zbog bilo kog postupka koji su preduzeli u skladu sa opšte-priznatim stručnim obavezama, etičkim i drugim normama.⁶⁷ U slučajevima kada je ugrožena bezbednost advokata u vezi sa obavljanjem njihovog posla, vlasti su dužne da ih na odgovarajući način zaštite.⁶⁸ Obavljanje stručne funkcije advokata ne sme da dovede do toga da budu poistovećeni sa svojim klijentima ili njihovim motivima.⁶⁹
- 2.33 Specijalni izvestilac UN za nezavisnost sudija i advokata preporučio je da je “poželjno obezbediti prisustvo advokata za vreme policijskog saslušanja, jer je to značajna garancija da će se poštovati prava optuženog. Nepprisustvovanje pravnog savetnika otvara vrata zloupotrebama.⁷⁰ Specijalni izvestilac UN za mučenje je naveo da: “U izuzetnim okolnostima, kada se smatra da bi hitan sastanak pritvorenog lica i njegovog advokata mogao da izazove ozbiljne bezbednosne posledice, i kada je ograničavanje takvog kontakta odobrio sud, trebalo bi barem omogućiti sastanak sa nezavisnim advokatom, na primer advokatom koga preporučí advokatska komora.⁷¹

Pravo na medicinsku pomoć

- 2.34 Komitet za ljudska prava je naveo da zaštita pritvorenih lica zahteva da sva lica koja su u pritvoru uživaju pravo na neodložan i redovan pristup lekaru.⁷²
- 2.35 Skup načela o zaštiti svih lica koja su, na bilo koji način, pritvorena ili se nalaze u zatvoru, navodi da se “licu u pritvoru ili zatvoru mora ponuditi prikladan zdravstveni pregled, čim to bude moguće nakon što je primljeno u pritvor ili zatvor, a posle toga mora mu se pružiti medicinska pomoć, kad god je to potrebno. Ova pomoć mora da bude besplatna.”⁷³ Lica u pritvoru imaju pravo da traže mišljenje drugog lekara koga sami izaberu, kao i pravo na pristup svom zdravstvenom kartonu.⁷⁴ Minimalni standardi UN za postupanje prema zatvorenicima navode da se pritvorena ili zatvorena lica, kojima je potrebna specijalizovana zdravstvena terapija, moraju za takvu terapiju prebaciti u specijalizovane ustanove ili u civilne bolnice.⁷⁵
- 2.36 KSM je naglasio da, čak i kada postoje lekari koje je odredila država koji leče lica u pritvoru, u interesu sprečavanja zlostavljanja je poželjno da ta lica imaju i pristup drugom lekaru po sopstvenom izboru.⁷⁶

67 Načelo br. 16.

68 Načelo br. 17.

69 Načelo br. 18.

70 Izveštaj o misiji Specijalnog izvestioca u Velikoj Britaniji, UN Doc.E/CN.4 1998/39/add.4, stav 47, 5. marta 1998.g.

71 Izveštaj Specijalnog izvestioca o mučenju, UN Doc.A/56/156, jula 2001.g., stav 39(f).

72 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava, br. 20, stav 11.

73 Načelo br. 24.

74 Načelo br. 25.

75 Pravilo 22(2) Minimalnih standarda.

76 CPT/Inf/E (2002 1, str. 6, stav 36 i fusnota 1.

2.37 Specijalni izveštaj UN za mučenje je preporučio sledeće: “Odmah nakon hapšenja, uhapšeno lice bi trebalo da se podvrgne zdravstvenom pregledu, a zdravstveni pregledi bi trebalo da budu redovni i obavezni nakon prebacivanja u drugo mesto pritvora.”⁷⁷ Izveštaj nastavlja: “Vlade i zdravstvena udruženja bi trebalo da preduzmu oštre mere protiv medicinskog osoblja koje učestvuje u mučenju, bilo posredno ili neposredno. Ova zabrana bi trebalo da obuhvati i takve pojave kao što su pregledi pritvorenika radi određivanja njihove “sposobnosti da budu saslušavani”, postupke pri kojima se primenjuje zlostavljanje ili mučenje, kao i pružanje medicinske pomoći zlostavljanim pritvorenicima, čija je svrha da se omogući da trpe naknadno zlostavljanje.”⁷⁸

Pravo na žalbu u vezi sa zakonitošću pritvora

2.38 Članom 9(3) MPGPP propisano je da “Svako lice koje je uhapšeno ili pritvoreno u vezi sa optužbom za krivično delo mora hitno da bude izvedeno pred sudiju ili drugo službeno lice koje je zakonom ovlašćeno da vrši sudsku funkciju, i ima pravo na suđenje u razumnom roku ili da bude pušteno na slobodu.” Komitet za ljudska prava je naveo da se pravo žalbe na zakonitost pritvora odnosi na sva lica lišena slobode, a ne samo na ona za koja se sumnja da su izvršila krivično delo.⁷⁹

2.39 Ovaj problem su do detalja razmatrali Komitet za ljudska prava, Evropski sud za ljudska prava i Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda; njihov zaključak je da organ koji je u pitanju mora da bude službeno sazvan sud ili tribunal sa ovlašćenjima kojima može da naredi da se pritvoreno lice pusti na slobodu.⁸⁰ To telo mora da bude nepristrasno i nezavisno od tela koje je donelo odluku da se lice pritvori, i takođe mora da odlučuje bez odlaganja.⁸¹

2.40 Mada je pravo na žalbu u vezi sa zakonitošću pritvora u prvom redu zaštitna mera protiv samovoljnog oduzimanja prava na slobodu ličnosti, ono takođe predstavlja garanciju od velikog značaja za zaštitu drugih prava. Međuamerički sud za ljudska prava je naveo da, iako je svrha postupaka *habeas corpus*, ili *amparo*, uglavnom zaštita oduzimljivog prava na slobodu, oni su takođe značajna sredstva zaštite zajamčenih prava zatvorenika na život i na slobodu od mučenja. Stav tog suda je da pravo na pravne lekove *habeas corpus* i *amparo* nikada ne sme da bude ukinuto, budući da su oni deo onih pravnih lekova koji su od ključnog značaja za zaštitu nekoliko prava čija je derogacija zabranjena.⁸²

77 Izveštaj Specijalnog izveštioaca UN za mučenje, UN Doc.A/56/156, jula 2001.g., stav 39(f).

78 Ibid., stav 39(1).

79 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 8, član 9 (16. zasedanje, 1982.g.), Zbornik opštih komentara i opštim preporukama koje su usvojila tela UN zadužena za ljudska prava, UN Doc. HRI/GEN/I/Rev.1 na 8 (1994), stav 1.

80 *Brinkat protiv Italije*, ESLJP, presuda od 26. novembra 1992.g., *Dejong, Baidžet i Van den Brink*, ESLJP, presuda od 22. maja 1984.g., 77 Ser. A 23; Završne primedbe Komiteta za ljudska prava: Belorusija, UN Doc. CCPR/C/79/Add.86, od 19. novembra 1997.g., stav 10; *Rencontre Africaine pour la defense de droits de l'homme protiv Zambije*, (71/92), Deseti godišnji izveštaj Afričke komisije, 1996–1997, ACHPR/RPT/10th.

81 *Violante protiv Finske*, (265/1987), od 7. aprila 1989.g., Izveštaj Komiteta za ljudska prava, (A/44/40), 1989.g.; *Töres protiv Finske*, (291/1988), od 2. aprila 1990.g., Izveštaj Komiteta za ljudska prava, Tom II, (A/45/40), stav 7; *Sahal protiv Velike Britanije*, ESLJP, presuda od 15. novembra 1996.g., *Navara protiv Francuske*, ESLJP, presuda od 23. novembra 1993.g.

82 “*Habeas corpus* u vanrednim okolnostima”, Savetodavno mišljenje OC–8/87 od 30. januara 1987.g., Godišnji izveštaj Međuameričkog suda, 1987.g., OAS/Ser.L/V/III.17 doc.13, 1987.g.; “Sudske garancije u vanrednim okolnostima”, Savetodavno mišljenje OC–9/87 od 6. oktobra 1987.g., Godišnji izveštaj Međuameričkog suda, 1987.g., OAS/Ser.L/V/III.19 doc.13, 1988.g.

- 2.41 Međuamerička komisija je navela da u slučajevima kada sud nije službeno obavješten o pritvoru, ili je obavješten nakon značajnog kašnjenja, prava pritvorenog lica nisu zaštićena. Komisija je naglasila da takve situacije često otvaraju vrata drugim vrstama zloupotreba, potkopavaju poštovanje suda i vode institucionalizaciji bezakonja.⁸³ Afrička komisija je navela da onemogućavanje pritvorenih lica koja su ilegalno ušla u zemlju da se obrate domaćim sudovima predstavlja kršenje Afričke povelje.⁸⁴ Evropski sud je naveo da se ispitivanjem zakonitosti pritvora mora osigurati da se pritvor obavlja u skladu sa postupcima ustanovljenim domaćim pravom, kao i da je razlog za pritvor propisan domaćim pravom.⁸⁵ Pritvor mora da bude u skladu i sa materijalnim i sa proceduralnim pravilima domaćeg prava. Sudovi takođe moraju da se uvere da pritvor nije samovoljan, prema odredbama međunarodnog prava.⁸⁶ Komitet za ljudska prava i Evropski sud za ljudska prava slažu se u stavu da hitan pristup sudu predstavlja ključnu zaštitnu meru od mučenja i zlostavljanja, čak i prilikom vanrednog stanja.⁸⁷
- 2.42 Preporuka KPM je da “sva lica koja je pritvorila policija a za koja se traži produženje pritvora, trebalo bi da budu izvedena pred sudiju, koji je dužan da donese odluku o tom pitanju... Izvođenje lica pred sudiju predstavlja blagovremenu priliku da se licu osumnjičenom za izvršenje krivičnog dela, a koje je zlostavljano, pruži prilika da iznese žalbu. Osim toga, čak i ako ne postoji izričita žalba, sudija će moći blagovremeno da preduzme mere ukoliko postoje drugi znaci zlostavljanja (n. pr., vidljive povrede, opšti izgled ili ponašanje lica).⁸⁸

Država protiv Viljema i drugih, (1995), 2 LRC 103, Ustavni sud Južnoafričke republike, 1995.g. (Južna Afrika)

Predlagač u ovom slučaju bila je grupa muških maloletnih lica osuđenih na “umerenu vaspitnu meru” koja je predstavljala nekoliko udaraca lakim štapom. Zadatak Suda je bio da razmotri da li pomenuti oblik telesnog kažnjavanja maloletnih lica predstavlja kršenje Ustava JAR.

Sud je zaključio da je, prilikom određivanja kazne, Država dužna da postupi u skladu sa određenim merilima koja odražavaju vrednosti na kojima je zasnovan Ustav. Sudovi imaju ulogu koju moraju da igraju u unapređivanju i razvoju nove kulture “zasnovane na priznavanju ljudskih prava”. Jedna od implikacija novog poretka je da stara pravila i praksu više ne bi trebalo uzimati zdravo za gotovo; trebalo bi ih stalno preispitivati da bi se uskladili sa odredbama Ustava.

83 Međuamerička komisija, Drugi izveštaj o situaciji u vezi s ljudskim pravima u Surinamu, OEA/Ser.L/V/II.66, doc. 21 rev. 1, 1985.g., stav 24.

84 *Rencontre Africaine pour la defense de droits de l'homme protiv Zambije, (71/92)*, Deseti godišnji izveštaj Afričke komisije, 1996–1997, ACHPR/RPT/10th.

85 *Navara protiv Francuske*, ESLjP, presuda od 23. novembra 1993.g., stav 26.

86 Ibid.

87 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 29, “Vanredna stanja” (član 4), usvojen na 1.850-om sastanku dana 24. jula 2001.g., stav 16, *Aksoj protiv Turske*, ESLjP, 1996.g., Predstavka br. 21987/93.

88 CPT/Inf/E (2002) I, str. 14, stav 45.

Sud je takođe naveo da: “Nije dokazan nikakav bitan interes kojim bi se, kao oblik kazne, opravdala praksa bičevanja maloletnika. Nije dokazano da ne postoje drugi oblici kažnjavanja koji nisu adekvatni da bi se postigao cilj zbog koga je kazna izrečena, niti je dokazana posebna delotvornost takve kazne kao sredstva odvratanja. Takva kazna će pre ponižavati i učiniti surovim kažnjelog, nego što će ga rehabilitovati. Ona je takođe potpuno nepotrebna. Pravosudni sistem Južne Afrike sadrži dovoljan broj sankcija da bi se zaključilo da nema nikakve potrebe da se posegne za bičevanjem. U trenutku kada se nalazimo pred svitanjem 21. veka, bičevanje maloletnih lica predstavlja surov, nečovečan i ponižavajući postupak.”

Prilikom procene zakonitosti telesnog kažnjavanja, Sud je razmotrio međunarodnu sudsku praksu u vezi sa definicijom pojmova ‘surovo’, ‘nečovečno’ i ‘ponižavajuće’. Sud je naveo: “Mada naša konačna definicija ovih pojmova nužno mora da odrazi sopstveno iskustvo i trenutne okolnosti u južnoafričkom društvu, nema sumnje da se dragoceni zaključci mogu izvući iz načina na koji na njih gledaju međunarodno javno pravo kao i precedentno pravo raznih zemalja.” Sud je naveo da Komitet za ljudska prava UN nije smatrao potrebnim da sačini spisak zabranjenih dela ili da precizno ustanovi razlike između različitih vrsta kažnjavanja ili postupanja, a da te razlike zavise od prirode, svrhe i strogosti postupka koji se primenjuje. Takođe je naveo da Evropski sud za ljudska prava te pojmove razlikuje pre svega prema stepenu pretrpljenog bola. Sud je citirao presudu ESLJP u predmetu *Tajrer protiv Velike Britanije*: “U samoj prirodi sudskog telesnog kažnjavanja je da jedno ljudsko biće čini fizičko nasilje nad drugim. To je takođe institucionalizovano nasilje, to jest, u ovom slučaju nasilje koje je dozvoljeno zakonom, naloženo od strane pravosudnih organa Države i izvršeno od strane policijskih organa Države... Institucionalizovani karakter tog nasilja još je uvećan čitavim službenim okruženjem i postupkom koji prati samo kažnjavanje, kao i činjenicom da su izvršioi kazne potpuno nepoznati kažnjenom.”

Sud je zaključio da: “Za žaljenje je, ali takođe nema nikakve sumnje da je, od sredine osamdesetih, naše društvo preplavljeno neviđenim talasom nasilja. Sporovi – politički, radni ili lični – često se završavaju ozbiljnim nasiljem. Pored ovoga, u posmatranom periodu je došlo i do značajnog porasta broja nasilnih krivičnih dela, kao što su oružane pljačke i ubustva. Proces političkih pregovora koji je doveo do Ustava predstavljao je odbacivanje nasilja. U takvom kontekstu, nema sumnje da institucionalna upotreba nasilja od strane Države protiv maloletnih prestupnika propisana članom 294 Zakona predstavlja surovo, nečovečno i ponižavajuće kažnjavanje. Vlada ima posebnu dužnost da održava i unapređuje vrednosti sadržane u Ustavu. Ako Vlada nije sasvim precizna u potvrđivanju tih vrednosti, Ustav će biti oslabljen. Kultura vlasti koja ozakonjuje upotrebu nasilja nije u skladu sa vrednostima sadržanim u Ustavu.”

Mere zaštite za posebne kategorije pritvorenika

- 2.43 Sva lica u pritvoru imaju pravo na jednak tretman, bez diskriminacije po osnovu rase, boje kože, pola, jezika, seksualnih sklonosti, verosipovesti, političkih ili drugih stavova, nacionalnog ili društvenog porekla, imovinskog, rodbinskog ili drugog stanja. Međutim, moraju se posebno uzeti u obzir prava i potrebe određenih kategorija pritvorenih lica – to su, između ostalih, žene, maloletna lica, stariji ljudi, strani državljani, pripadnici etničkih manjina, ljudi sa različitim seksualnim sklonostima, fizički i mentalno oboleli, lica koja imaju teškoća sa učenjem, kao i druge grupe koje mogu da budu posebno ugrožene tokom pritvora. Neke grupe mogu da budu cilj posebne diskriminacije i zlostavljanja osoblja ustanove u kojoj su pritvorene. Takođe mogu da ih ugroze drugi pritvorenici.

Žene u pritvoru

- 2.44 Komitet za ljudska prava je izrazio zabrinutost zbog prakse kojom se muškim zatvorskim čuvarima dozvoljava pristup pritvorskim jedinicama za žene, što je dovelo do pojave ozbiljnih navoda o seksualnom zlostavljanju žena i narušavanju njihove privatnosti.⁸⁹ Komitet je takođe naveo da tokom saslušanja žena mora da budu prisutne ženske članice osoblja, koje jedine smeju da obavljaju telesne pretrage.⁹⁰
- 2.45 Prema Minimalnim standardima za postupanje prema zatvorenima, nadzor nad ženama koje su u pritvoru trebalo bi da obavljaju ženski članovi osoblja.⁹¹ Žene bi takođe trebalo držati u odvojenim ustanovama, ili pak u izdvojenom delu ustanove nad kojim nadzor obavljaju ženski članovi osoblja. Nijedan muški član osoblja ne bi smeo da uđe u deo ustanove namenjen ženama ako nije u pratnji ženskog člana osoblja.⁹² U ustanovama u kojima su pritvorene žene mora da postoji sve što je potrebno za zaštitu i lečenje trudnica i dece.⁹³ Kad god je to moguće, trebalo bi nastojati da se porođaji obavljaju u porodilištima izvan pritvorske ustanove.⁹⁴ Specijalni izvestilac UN za mučenje je preporučio da države uvedu obuku o jednakosti polova za službenike pravosuđa, policije i drugih organa.⁹⁵

Maloletna lica u pritvoru

- 2.46 Neke posebne obaveze u vezi sa korišćenjem predpretnog pritvora u slučajevima u kojima su uključena deca mogu da se nađu u Konvenciji o pravima deteta. Konvencija se odnosi na lica do 18 godina života, koja se u većini pravosudnih sistema smatraju maloletnicima. Članom 37 naglašeno je da bi stavljanje dece u pritvor (bilo u pritvor pred suđenje ili bilo koji drugi) trebalo da bude poslednja mera koja bi se koristila, i to u najkraćem mogućem trajanju. Član 37 zahteva da se uzmu u obzir potrebe dece koja su lišena slobode, kao i da se drže izdvojena od starijih lica, osim kada se smatra da to nije u njihovom interesu. Član 39 obavezuje države, između ostalog, da rade

89 Primedbe Komiteta za ljudska prava: SAD, UN Doc. CCPR/C/79/Add.50, 7. aprila 1995.g., stav 20.

90 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 16 (23. zasedanje, 1988.g.), Zbornik opštih komentara i opštih preporuka koje su usvojila tela UN zadužena za ljudska prava, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 21 (1994), stav 8

91 Minimalna pravila 8(a) i 53.

92 Ibid.

93 Pravilo 23.

94 Ibid.

95 Izveštaj Specijalnog izvestioca UN za mučenje, UN Doc. E/CN.4/1995/34, str. 8.

na fizičkom i psihičkom oporavku deteta koje je bilo žrtva mučenja ili žrtva bilo koje druge vrste surovog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, kao i bilo kog oblika zapostavljanja, iskorišćavanja ili zlostavljanja.

- 2.47 Komitet za sprečavanje mučenja je formulisao nekoliko posebnih garancija za zaštitu dece od zlostavljanja. KSM navodi da je: “od ključnog značaja da sva lica lišena slobode (uključujući tu i decu) uživaju, od prvog trenutka kada su primorana da ostanu u rukama policije, pravo da obaveste rođaka ili treće lice o činjenici da su pritvorena, uživaju pravo na pristup advokatu i pravo na pristup lekaru. Pored ovih zaštitinih mera, neki sistemi priznaju da ranjivost deteta zahteva, sama po sebi, dodatne mere. Te mere obuhvataju zakonsku obavezu policije da osigura da odgovarajuće lice bude obavješteno o činjenici da je maloletno lice stavljeno u pritvor (bilo da maloletno lice to zahteva ili ne). U nekim slučajevima, pripadnici policije nemaju pravo da saslušavaju pritvorenog maloletnika osim ako nije prisutno takvo odgovarajuće lice i/ili advokat.”⁹⁶

Lica sa psihičkim problemima

- 2.48 “Načela za zaštitu lica sa mentalnim oboljenjima i poboljšanje psihijatrijske zdravstvene zaštite” navode da: “Sa svim licima koja boluju od mentalnih oboljenja, ili licima sa kojima se postupa kao sa takvim licima, mora se postupati humano i uz poštovanje urođenog dostojanstva čoveka.”⁹⁷ “Sva lica koja boluju od mentalnih oboljenja, ili lica sa kojima se postupa kao sa takvim licima, imaju pravo na zaštitu od ekonomskog, seksualnog ili drugih vrsta iskorišćavanja, fizičkog i drugog zlostavljanja i ponižavajućeg tretmana.”⁹⁸
- 2.49 Minimalni standardi za postupanje prema zatvorenicima navode, takođe, da se lica sa psihičkim zdravstvenim problemima ne smeju držati u zatvorima već u ‘specijalizovanim ustanovama gde će ih posmatrati i lečiti zdravstvena uprava tih ustanova.”⁹⁹
- 2.50 KPM je naveo: “Mentalno obolele zatvorenike trebalo bi držati i negovati u ustanovama bolničkog tipa koje su propisno opremljene i koje imaju adekvatno obučeno osoblje. Takve ustanove trebalo bi da budu civilne bolnice ili posebno opremljene psihijatrijske ustanove unutar zatvorskog sistema.”¹⁰⁰ Mentalno poremećenog zatvorenika sa nasilnim sklonostima trebalo bi lečiti pažljivim posmatranjem i uz pomoć medicinskog osoblja. Sedativi se mogu koristiti ako se smatraju poželjnim u datom slučaju, ali sredstva fizičkog ograničavanja kretanja trebalo bi da se koriste u retkim slučajevima i/ili samo uz izričitu dozvolu lekara, ili se lekar mora odmah obavestiti o njihovom korišćenju. Takva sredstva treba ukloniti što je pre moguće, i ne smeju nikada da se koriste kao sredstvo kažnjavanja. Svaka upotreba fizičkog sredstva ograničavanja kretanja mora da se zabeleži u pisanom obliku.”¹⁰¹

96 CPT/Inf/E (2002) 1, str. 57, stav 23.

97 Načelo br. 2.

98 Načelo br. 3.

99 Minimalna pravila, stav 82.

100 CPT/Inf/E (2002), str. 33, stav 43.

101 Ibid. str. 33, stav 44.

D K Basu protiv države Zapadni Bengal, Ašok K Džohri protiv države Utar Pradeš, Indija, Vrhovni sud, 18. decembra 1996. godine, (1997) 1 SCC 416, AIR 1997 SC 610; (1996) 2 CHRLD 86 (Indija)

Slučaj je nastao nakon predloške registrovane nevladine organizacije podnete Vrhovnom sudu Indije. Sud je naveo da je, uprkos postojanju ustavnih i proceduralnih garancija zaštite prava pojedinaca, obavešten o postojanju slučajeva rutinskog kršenja istih. Sud je takođe naveo da su sudsko gonjenje za krivično delo mučenja i smrti u pritvoru, ometali preterana privrženost i insistiranje na određivanju krivice, van svake razumne sumnje. Naveo je da se time ignorišu stvarnost i posebne okolnosti datog slučaja i da često dolazi do nepravde. Sud je parlamentu ukazao na neophonost hitne dopune propisa dokaznog postupka u vezi sa sudskim gonjenjem pripadnika policije osmunjčenih za nasilje nad pritvorenicima, posebno u vezi sa Preporukama zakonske komisije Indije iznetih u 113. godišnjem izveštaju u vezi sa izmenom tereta dokazivanja, i to uvođenjem pretpostavke nasilja u pritvoru, ukoliko postoje dokazi da su povrede pritvorenika nanete tokom trajanja pritvora, kao i razmatranjem svih relevantnih okolnosti od strane suda.

Sud je naveo da bi, pored pomenutih ustavnih i zakonskih uslova, bilo korisno i delotvorno ustanoviti odgovarajuće mehanizme jednovremenog beleženja i obaveštavanja svih slučajeva hapšenja i pritvora kako bi se obezbedile transparentnost i odgovornost. Sud je naveo da bi trebalo uvesti sledeće preventivne mere u svim slučajevima hapšenja ili pritvora do trenutka sprovođenja zakonskih odredaba:

- (1) pripadnici policije koji vrše hapšenje i saslušavanje morali bi da nose tačne, vidljive i jasne identifikacije i pločice sa imenom i činom, koje bi trebalo zabeležiti u evidenciji;
- (2) policajac koji je izvršio hapšenje morao bi da sačini zabeležku o hapšenju (u kojoj treba navesti i datum i vreme) koju bi trebalo da potvrdi barem jedan svedok (rođak uhapšenika ili lice od ugleda u tom kraju) i potpiše uhapšeno lice;
- (3) o hapšenju i mestu pritvora trebalo bi, u što hitnijem roku, obavestiti jednog prijatelja ili rođaka uhapšenika (ili drugo lice koje on poznaje ili koje je socijalni staratelj);
- (4) u slučaju da je prijatelj ili rođak uhapšenog lica nastanjen izvan područja ili grada gde je lice uhapšeno, njega ili nju policija je dužna da obavesti o vremenu i mestu hapšenja i o mestu pritvora, u roku od 8 do 12 sati od hapšenja;
- (5) uhapšeno lice mora da se obavesti o ovom pravu u trenutku hapšenja ili stavljanja u pritvor;
- (6) u delovodnik koji se vodi u mestu pritvora moraju da budu uneti podaci o hapšenju, ime lica koje je obavешteno o njemu, kao i imena i podaci o pripadnicima policije pod čijim se nadzorom nalazi uhapšeno lice;
- (7) na zahtev uhapšenika, u vreme hapšenja mora da bude izvršen pregled radi ustanovljavanja povreda, a uhapšeniku se mora dostaviti primerak izveštaja koji su potpisali uhapšenik i policajac;
- (8) uhapšenik mora svakih 48 sati da bude podvrgnut zdravstvenom pregledu od strane ovlašćenog lekara;

(9) kopije svih dokumenata u vezi sa hapšenjem moraju biti poslate odgovarajućem lokalnom sudiji osnovnog suda radi evidentiranja;

(10) uhapšenom licu se može dozvoliti sastanak sa advokatom tokom saslušanja, ali ne tokom celokupnog trajanja saslušanja;

(11) u svim oblasnim i državnim sedištima policije mora da postoji kontrolna prostorija u kojoj podaci u vezi sa hapšenjem moraju biti primljeni najkasnije 12 sati nakon hapšenja i okačeni na oglasnu tablu, postavljenu na vidnom mestu;

(12) ovi zahtevi ustanovljeni su uporedo sa postojećim zaštitnim merama i ne umanjuju druga uputstva koja izda sud po ovom pitanju. Deluju istom zakonskom snagom i na sve druge državne organe koji su ovlašćeni da pritvaraju i saslušavaju građane. Moraju da budu strogo poštovani; za njihovo kršenje može se voditi disciplinski postupak, kao i postupak za neizvršenje sudskog naloga.

Sud je takođe naveo da, u slučajevima kada ustanovi postojanje povrede elementarnog prava, sud ne može samo da izda odgovarajuću izjavu, već je dužan da ode korak dalje i da odredi nadoknadu za učinjenu štetu, i to ne putem materijalne nadoknade kao u parničnom postupku, već nadoknadu Države za nepravdu načinjenu zbog povrede javne dužnosti, zato što nije zaštitila elementarno pravo na život svog građanina. Samo kažnjavanje odgovornog za povredu ne može porodici žrtve da pruži preteranu utehu, a tužba za nadoknadu štete po parničnom postupku je dug i složen sudski postupak. Sledi da je novčana nadoknada radi ispravljanja posledica kršenja neotuđivog prava na život koristan, a ponekad i jedini delotvoran lek, za članove porodice pokojne žrtve, koja je često izdržavala celu porodicu. Indirektna odgovornost države za kršenja takvih prava od strane njenih službenika, prihvaćena je sada u većini država.

Prilikom određivanja nadoknade, naglasak bi trebalo da bude na elementu nadoknade a ne na kaznenom elementu. Određivanje odgovarajuće kazne za učinjeno delo (bez obzira na nadoknadu) mora da ostane u nadležnosti krivičnog suda koji sudi prekršiocu, na šta je država zakonom obavezana. Određivanje nadoknade u javnopravnoj jurisdikciji takođe ne isključuje druge pravne postupke, na primer podnošenje parnične tužbe za nadoknadu štete, koje zakon omogućava žrtvi (ili njenim naslednicima) u vezi sa istim predmetom, zbog deliktne radnje koju je izvršio državni službenik. Visina nadoknade će zavisi od činjenica u svakom pojedinačnom slučaju, i nije moguće odrediti neki strog obrazac. Iznos nadoknade koji sud odredi (i plati Država) radi zadovoljenja pravde može, u datom slučaju, da bude prilagođen eventualnoj nadoknadi koja je tužiocu dodeljena u parničnom postupku.

3 Uloga sudija i tužilaca u zaštiti od mučenja pritvorenika i lica osumnjičenih za krivična dela

Sadržaj

42	Uloga sudija
42	Uloga tužilaca
43	Zaštitne mere za vreme pritvora
44	Saslušanja
46	Nezavisne inspekcije
47	Uslovi pritvora
49	Pojavljivanje pred pravosudnim organima
50	Pravna pomoć
50	Prihvatljivost dokaza
51	Ispitivanje svedoka
53	Obaveza pružanja zaštite u slučajevima proterivanja

3 Uloga sudija i tužilaca u zaštiti od mučenja pritvorenika i lica osumnjičenih za krivična dela

- 3.1 Međunarodno humanitarno pravo obavezuje države da sistematski preispituju pravila, uputstva, metode i praksu saslušavanja, kao i aranžmane za držanje u pritvoru i postupanje sa licima koja su u bilo kojoj vrsti pritvora ili zatvora, kao delotvorno sredstvo sprečavanja mučenja i zlostavljanja.¹ Države su takođe obavezne da istraže navode o zlostavljanju lica u pritvoru, kao i da ustanove nezavisne mehanizme monitoringa pritvorenih lica.²
- 3.2 Ovo poglavlje bavi se ulogom sudija i tužilaca u zaštiti lica lišenih slobode, od dela mučenja ili drugih vrsta zlostavljanja. Posebno se bavi načinom na koji bi trebalo primeniti zaštitne mere izložene u poglavlju 2. Nudi i praktične savete kako da sudije i tužioci budu sigurni da pritvorena lica, koja se izvode pred njih, nisu bila podvrgnuta mučenju ili drugim zabranjenim vrstama maltretiranja. Takođe naglašava obavezu tužilaca da obezbede da je dokazni material, sakupljen tokom istrage u krivičnom predmetu, dobavljen na zakonit način, kao i da elementarno pravo osumnjičenog u krivičnom predmetu, da ne bude mučen ili zlostavljan, nije kršeno tokom istrage. Rizik da do takvih postupaka dođe je utoliko veći, ukoliko pravosudni sistem zasniva presude uglavnom, ili u velikoj meri, na priznanjima ili na dokazima pribavljenim tokom pritvora pred suđenje.
- 3.3 Sudije i tužioci imaju različite dužnosti u različitim sudskim sistemima, a njihova uloga u (a) odlučivanju o prihvatljivosti dokaza, (b) ispitivanju svedoka, i (c) rezimiranju slučaja, takođe je različita od države do države. Diskreciona ovlašćenja sudija i tužilaca u obavljanju svojih funkcija, u izvesnoj meri zavise od sudskog sistema u kome funkcionišu. Na primer, u sistemima građanskog ili običajnog prava, krivično pravo funkcioniše ili po inkvizitornom modelu (sudija vodi izvođenje dokaza) ili po akuzatornom modelu (stranke same izvode dokaze). Suđenja takođe mogu da se obavljaju na različit način, u zavisnosti od toga da li se vode pred porotom ili pred sudskim većem. Načela koja slede trebalo bi da se tumače u okviru posebnosti krivično-pravnog sistema različitih zemalja.

1 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 20, stav 11.

2 Završne primedbe Komiteta za ljudska prava: Francuska, UN Doc..CCPR/C/79/Add.80, 4. avgusta 1997.g., stav 16.

Uloga sudija

- 3.4 Osnovna uloga sudije je da sprovodi domaće zakone – uključujući i međunarodno pravo tamo gde je ono uneto u domaće zakone – kao i da nezavisno i nepristrasno obavlja pravosudnu funkciju. U odlučivanju o krivici ili nevinosti, ili prilikom vaganja između težine tvrdnji pojedinaca i tvrdnji države, sudija mora da uzme u obzir samo činjenice, i to u meri u kojoj su ustanovljene, meritum stavova stranaka, i odgovarajuće zakone. Ali, pravda takođe zahteva da sudije razumeju sve činioce koji su od značaja za situaciju koju posmatraju, uključujući i one koji mogu da utiču na način na koji se lica pred sudom ponašaju ili shvataju sudski postupak. To znači, ne samo kontrolisanje procedura, presuđivanje po pravnim pitanjima, rezimiranje slučajeva, izricanje presuda ili kazni, već i osiguravanje da se postupak vodi na pravičan način i da bude svima očigledno da je to tako.
- 3.5 Na sudiji leži odgovornost da obezbedi da tužena strana, svedoci i žrtve, dobiju pravičan tretman i da oni koji su optuženi za krivično dela dobiju pravično suđenje. To znači, obezbediti da njihova prava budu poštovana u svakom trenutku i da sud prihvati samo dokaze koji su pribavljeni na zakonit način. Takođe znači osigurati da su oni, koji su odgovorni za poštovanje zakona, i sami obavezani njegovim ograničenjima. Ovo može da podrazumeva i zauzimanje izričitog stava kojim bi se osiguralo da su sva svedočenja i dokazi dati slobodno i da nisu pribavljeni korišćenjem sredstava prisile. Sudija mora, u svakom trenutku, da ima u vidu mogućnost da su okrivljeni ili svedoci možda bili podvrgnuti mučenju ili drugom obliku zlostavljanja. Na primer, ako pritvoreno lice izvedeno pred sudiju na kraju perioda policijskog pritvora navede da je bilo maltretirano, dužnost sudije je da napravi službenu zabeležku te tvrdnje, da odmah naredi da se izvrši zdravstveni pregled i da preduzme sve potrebne korake kako bi se istražila opravdanost tvrdnje.³ Ovo takođe treba da se učini kada ne postoji izričita žalba ili tvrdnja, a kada se na dotičnom licu vide očigledni znaci fizičkog ili psihičkog maltretiranja.
- 3.6 Pravni sistemi se razlikuju jedan od drugog, ali je zakonska zabrana mučenja univerzalna. Sledi da je najznačajnija uloga sudija u sprečavanju mučenja da obezbedi poštovanje zakona u svakom trenutku.

Uloga tužilaca

- 3.7 Sudije i tužioci imaju veoma različite uloge u različitim sistemima krivičnog prava – u zavisnosti od toga da li su zasnovani na inkvizitornom ili na akuzatornom modelu. Mnogo od onoga što je rečeno o ulozi i odgovornosti sudija, u mnogim zemljama se odnosi i na tužioce.
- 3.8 Tužioci imaju posebnu odgovornost za to da su svi dokazi, sakupljeni tokom krivične istrage, pribavljeni na zakonit način, kao i da elementarna prava osumnjičenog nisu ni na kakav način bila prekršena. Tužioci koji dobiju dokaze protiv osumnjičenih za koje znaju ili osnovano veruju da su pribavljeni korišćenjem nezakonitih sredstava, posebno mučenja, trebalo bi da odbace takve dokaze, obaveste sud o tome i preduzmu sve neophodne korake da se odgovorni za ta dela privedu pravdi.⁴ Svi dokazi koji su pribavljeni korišćenjem mučenja ili sličnog zlostavljanja, mogu da se koriste jedino kao dokazi protiv onih koji su odgovorni za takve zloupotrebe.⁵

3 CPT/Inf/E (2002) 1, str. 14, stav 45

4 Smernice UN za ulogu tužilaca, smernica br. 16.

5 Konvencija UN protiv mučenja i drugih surovih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni, član 15.

3.9 U nekim pravosudnim sistemima je potrebno da tužilac podnese istražnom sudiji zahtev da bi isti otvorio istragu. Iz ovoga sledi da je od velikog značaja da tužioci ovu svoju ulogu shvate ozbiljno, kada se radi o mogućem izvršenju krivičnog dela mučenja od strane organa reda. U gotovo svim sistemima, tužioci imaju obavezu da gone izvršioce krivičnih dela, a ova dužnost obuhvata i progon pripadnika organa reda koji su optuženi za izvršenje krivičnih dela, na primer mučenje. U mnogim sistemima nije potrebno da tužilac primi formalnu pritužbu da bi otvorio istragu o krivičnom delu; tužioci su često čak i obavezni da to urade, ukoliko dođu do podataka na bilo kakav način.

Zaštitne mere za vreme pritvora

3.10 Tužioci i sudije bi trebalo da osiguraju poštovanje elemenata koji se nalaze na sledećem spisku standarda, opisanih u prethodnom poglavlju. Spisak je zasnovan na garancijama sadržanim u međunarodnom pravu. Međutim, međunarodni standardi predstavljaju samo neophodan minimum; mnoge zemlje nude bolju zaštitu, i njih treba posmatrati kao uzore dobre prakse. U slučajevima gde se države nisu držale ovih standarda, postoji poseban rizik da je dolazilo do slučajeva mučenja ili maltretiranja lica u pritvoru. Nepoštovanje ovih standarda može takođe da dovede do situacije u kojoj su otežani identifikacija i krivično gonjenje lica odgovornih za takva dela:

- **Obaveštavanje ljudi o njihovim pravima.** Sva lica koja su lišena slobode imaju pravo da budu obavestena o razlozima hapšenja ili pritvora i o svojim pravima tokom pritvora. Ta lica imaju pravo da sami obaveste, ili da vlasti to za njih učine, članove porodice ili prijatelje o činjenici da su u pritvoru, kao i o mestu pritvora. Ukoliko se lice premesti na drugo mesto, porodica ili prijatelji moraju nanovo da budu obavesteni o tome. Obaveštenje bi trebalo da bude dato odmah, ili barem bez odlaganja. Licima u pritvoru pred suđenje trebalo bi pružiti sve razumne mogućnosti komunikacije sa članovima porodice i prijateljima, kao i primanja poseta istih.
- **Korišćenje službeno-priznatih mesta pritvora i vođenje urednih zapisnika o pritvoru.** Svakoga ko je lišen slobode trebalo bi držati na mestima koja se službeno vode kao takva i koja su poznata javnosti. Saslušavanja bi trebalo da se održavaju samo na službeno priznatim mestima, a dokaze pribavljene od pritvorenika na neslužbenom mestu pritvora, a koji nisu potvrđeni tokom saslušanja na službeno priznatoj lokaciji, sud mora da odbaci, osim ako to nisu dokazi protiv lica koja pritvorenik optuži za mučenje. Blagovremeno ažurirane i precizne evidencije o pritvoru koje se drže na mestima kojima javnost ima pristup, predstavljaju veoma značajno sredstvo zaštite ljudi od mučenja ili maltretiranja. Vlasti bi trebalo ažurno da vode službene evidencije o svim licima u pritvoru, kako na mestima pritvora, tako i na centralnom mestu. Evidencije bi trebalo da obuhvata ime i prezime pritvorenog lica, mesto pritvora i identitete lica koja su odgovorna za njihov pritvor. Ćelije bi trebalo da budu numerisane, a u evidenciju uneti broj ćelije u kojoj se drži pritvoreno lice. Trebalo bi, takođe, voditi evidenciju o svim kontaktima sa licem u pritvoru, što obuhvata molbe i zahteve koje je to lice iznelo, odgovore vlasti na njih i odluke donete u vezi sa pritvorenim licem. Evidencije o pritvoru trebalo bi da se vode sredstvima koja omogućavaju lako otkrivanje manipulacija – na primer u ukoričenim knjigama sa numerisanim stranicama – a trebalo bi ih čuvati na duži rok (na primer nekoliko godina).

- **Izbegavanje pritvora u kome pritvoreniku nije dozvoljeno da komunicira ni sa kim.** Najveći rizik od mučenja i zlostavljanja postoji u situacijama kada su ljudi u *incommunicado* pritvoru – to jest kada pritvoreno lice nema mogućnost kontaktiranja sa spoljnim svetom, sa porodicom, advokatima ili nezavisnim lekarima. Taj rizik je utoliko veći, koliko je duži takav pritvor, jer omogućava više vremena, kako za nanošenje povreda, tako i za kasniji nestanak vidljivih znakova tih povreda. Sudije bi trebalo da iskoriste sva svoja diskreciona prava i da obezbede da se ograničenja i odugovlačenja u omogućavanju pritvorenim licima pristupa spoljnom svetu, koriste u što manjem obimu.
- **Mogućnost pristupa advokatu i poštovanje advokatske funkcije.** Lica u pritvoru imaju pravo na pristup pravnoj pomoći bez odlaganja. Trebalo bi, dok su u pritvoru, da imaju mogućnost da se, bez nadgledanja, konsultuju sa advokatom, da advokat prisustvuje svim saslušanjima i da ih advokat zastupa pred sudom. Advokati bi trebalo svoje klijente da savetuju i zastupaju u skladu sa normama profesije, bez zastrašivanja, prepreka, uznemiravanja ili nezakonitog ometanja sa bilo koje strane.
- **Mogućnost pristupa lekaru.** Lica u pritvoru bi trebalo da budu podvrguta zdravstvenom pregledu u prvom pogodnom trenutku nakon lišavanja slobode, kao i tokom svih faza pritvora. Takođe imaju pravo da ih pregleda nezavisan stručan lekar koga sami izaberu. Zdravstveni pregledi bi trebalo da se odvijaju van dometa sluha pripadnika policije, i ako je moguće, izvan njihovog vidokruga. Nalazi svih pregleda, kao i izjave pritvorenika i zaključci lekara, trebalo bi da budu službeno zabeleženi od strane lekara i dostupni pritvorenom licu i njegovom advokatu.
- **Zaštitne mere za posebne kategorije pritvorenika.** Sva lica u pritvoru imaju pravo na jednak tretman, bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, seksualne sklonosti, verosipovest, političke ili druge stavove, nacionalno ili društveno poreklo, imovinsko, rodbinsko ili drugo stanje. Međutim, moraju se posebno uzeti u obzir prava i potrebe određenih kategorija pritvorenih lica, između ostalih žena, maloletnih lica, starijih ljudi, stranih državljana, pripadnika etničkih manjina, ljudi sa različitim seksualnim sklonostima, fizički i mentalno obolelih, lica koja imaju teškoća sa učenjem, kao i drugih grupa koje mogu da budu posebno ugrožene tokom pritvora. Neke grupe mogu da budu cilj posebne diskriminacije i zlostavljanja osoblja ustanove u kojoj su pritvorene. Takođe mogu da budu ugrožene od strane drugih pritvorenika.

Saslušanja

- 3.11 Tužioci su dužni da obezbede da oni ne učestvuju u saslušanjima u kojima se koriste metode prisile za dobijanje priznanja ili podataka. Trebalo bi takođe da provere da takve metode ne koriste pripadnici organa reda za pribavljanje dokaza koji bi omogućili podnošenje optužnice za krivično delo protiv osumnjičenog lica. Kada se pred tužioca izvede osumnjičeno lice ili svedok, tužilac bi trebalo da obezbedi da su sve informacije ili priznanja dati slobodno. Tužilac bi takođe trebalo da proveri da li postoje znaci bilo kakvih fizičkih ili psihičkih patnji, primi sa dužnom ozbiljnošću sve navode o mučenju ili drugim oblicima maltretiranja, kao i da odbije da vrati u pritvor bilo koje lice koje bi rizikovalo takav tretman u pritvoru.
- 3.12 Rizik mučenja i maltretiranja u pritvoru je utoliko veći, ukoliko pravosudni sistem zasniva presude, uglavnom ili u velikoj meri, na priznanjima ili na dokazima pribavljenim tokom pritvora

pred suđenje – posebno kada se saslušanja obavljaju bez prisustva advokata pritvorenog lica. U svim mogućim okolnostima treba se držati strogih pravila procedure kojima se garantuje da se saslušavanje vrši na propisan način i da lice neće biti zlostavljano tokom saslušavanja. Posebno je važno da se vodi zapisnik svih saslušanja, kao i stenogram. Ovi podaci takođe bi trebalo da budu dostupni za svrhe sudskih ili upravnih postupaka.

3.13 Tužioci i sudije bi trebalo da obezbede poštovanje elemenata sledeće liste postupaka dobre prakse u vezi sa saslušanjima, koja je zasnovana na preporukama Komiteta protiv mučenja i Specijalnog izvestioca UN za mučenje:⁶

- Saslušanja bi trebalo da se održavaju samo u službenim prostorijama, a svi dokazni materijali pribavljeni od pritvorenog lica na neslužbenom mestu pritvora a koje isto lice ne potvrdi tokom saslušanja u službenim prostorijama, sud ne bi trebalo da prihvati kao dokaze protiv pritvorenog lica;
- Pritvoreno lice bi trebalo da ima pravo na prisustvo advokata tokom svih saslušanja;
- Na početku svakog saslušanja, pritvoreno lice bi trebalo da bude obavešteno o identitetu (imenu i/ili službenom broju) svih prisutnih lica;
- Identitete svih prisutnih lica, vreme početka i kraja saslušanja, trebalo bi zabeležiti u službenom zapisniku, kao i sve zahteve koje je iznelo pritvoreno lice tokom saslušanja;
- Pritvoreno lice bi trebalo obavestiti o dozvoljenom trajanju saslušanja, o postupku u vezi sa pauzama i odmorima tokom saslušanja, o mestima na kojima saslušanja mogu da se obavljaju, kao i o tome da li će pritvoreno lice morati da stoji tokom saslušanja. Svi ovi postupci moraju da budu propisani zakonom ili pravilnikom i sva lica su dužna da ih se strogo pridržavaju;
- Stavljanje poveza preko očiju ili kapuljače trebalo bi da bude zabranjeno jer čini saslušavano lice ranjivim, oduzima mu čula i samo po sebi može da se svede na mučenje ili zlostavljanje. Takođe može da učini krivično gonjenje gotovo nemogućim, jer otežava identifikaciju počinitelaca;
- Trebalo bi načiniti stenogram ili snimak svih saslušanja, a pritvoreno lice, ili njegov pravni zasupnik gde je to propisano zakonom, trebalo bi da ima pristup tim podacima;
- Vlasti bi trebalo da propišu i redovno vrše reviziju postupaka koji regulišu saslušavanje lica koja su pod dejstvom droga, alkohola ili lekova, ili koja su u stanju šoka;
- Posebno ugrožene kategorije (na primer žene, maloletna lica i lica sa psihičkim problemima) trebalo bi da uživaju posebne zaštitne mere.

3.14 Elektronsko beleženje razgovora u velikoj meri smanjuje rizike mučenja ili maltretiranja, a organi reda mogu da ga koriste u odbrani od lažnih navoda. Da bi se sprečile manipulacije sa zapisima, jednu traku treba zapečatiti u prisustvu pritvorenog lica a drugu koristiti kao radni primerak. Pridržavanje ovih postupaka takođe pomaže da se osigura da se ustavna i zakonska zabrana mučenja i zlostavljanja poštuje, kao i mogućnost provere da je to tako.

3.15 Pojam 'saslušanje' ne odnosi se samo na vreme samog službenog ispitivanja lica. On može da sadrži i vreme pre, tokom i nakon ispitivanja kada se nad pojedincima vrši fizički i psihički pritisak koji ih dezorijentiše i navodi da se pokore tokom službenog ispitivanja. Svi postupci ove vrste morali bi najstrožije da se zabrane.

6 CPT/Inf/E (2002) 1, str. 10–16; Izveštaj Specijalnog izvestioca za mučenje, 2001.g., UN Doc.A/56/156, jula 2001.g., stav 39.

Nezavisne inspekcije

- 3.16 Redovne inspekcije mesta pritvora, posebno ako su deo sistema povremenih poseta, predstavljaju jedno od najdelotvornijih preventivnih sredstava protiv mučenja. KPM je naveo da “pridaje poseban značaj redovnim posetama svakoj zatvorskoj ustanovi od strane nezavisnog tela (na primer nadzornog sudije ili odbora posetilaca), koje ima ovlašćenje da sasluša pritužbe zatvorenika (i, ako je potrebno, da preduzme konkretne korake u vezi s njima) i da pregleda ustanovu. Takva tela mogu, između ostalog, da igraju značajnu ulogu u premošćavanju razlika koje se pojave između uprave zatvora i pojedinih zatvorenika, ili svih zatvorenika.”⁷ KPM je takođe pozdravio postojanje mehanizama inspekcije policijskih prostorija, navodeći da oni predstavljaju “važan doprinos sprečavanju zlostavljanja lica koja drži policija, kao i obezbeđivanju zadovoljavajućih uslova pritvora u policijskim stanicama”.⁸ Specijalni izvestilac za mučenje je naveo da “neprijavljene posete policijskim stanicama, ustanovama pritvora pred suđenje i zatvorima” predstavljaju delotvorno sredstvo protiv mučenja.⁹
- 3.17 Mnogi nacionalni zakoni propisuju obavezu sudija i/ili tužilaca da obavljaju inspekcije. U nekim zemljama u inspekcijama mogu takođe da učestvuju organi reda, advokati pritvorenika i lekari, kao i nezavisni stručnjaci i drugi predstavnici građanskog društva. Ombudsmanima i nacionalnim ustanovama i organizacijama koje se bave ljudskim pravima, Međunarodnom komitetu crvenog krsta i nezavisnim nevladinim organizacijama, trebalo bi takođe omogućiti da na sopstveni zahtev imaju pristup svim mestima pritvora.
- 3.18 Mesta pritvora trebalo bi posećivati redovno – i to bez prethodnog upozorenja – i trebalo bi uložiti napore da se ostvari neposredna i nenadzirana komunikacija sa pritvorenicima i zatvorenicima. Ta mesta obuhvataju ćelije u stanicama policije, pritvore pred suđenje, prostorije bezbednosnih službi, administrativne pritvorske jedinice i zatvore. Inspekcije bi trebalo da imaju pravo da, ukoliko to žele, slobodno izveštavaju javnost o svojim nalazima.
- 3.19 Nevladina organizacija ‘Udruženje za sprečavanje mučenja’ (*Association for the Prevention of Torture*) objavila je izveštaj u vezi sa mehanizmom posete koji je zasnovan na nizu izveštaja i preporuka KSM. Sadrži sledeći spisak prioriteta za sudije i tužioce koji obavljaju inspekcije:¹⁰

- **Nezavisnost.** Telo koje posećuje lica u pritvoru mora da bude u stanju da prikaže svoju nezavisnost i nepristrasnost, kao i nepovezanost sa osobljem i upravom mesta pritvora. Mora da objasni da mu je jedini zadatak da osigura humanost uslova pritvora i pravičan tretman pritvorenih lica.
- **Stručnost.** Lica koja učestvuju u inspekciji treba da poseduju odgovarajuće informacije i stručnost u vezi sa vrstom mesta pritvora koje posećuju.
- **Neposredni i lični kontakt sa pritvorenicima.** Telo koje posećuje pritvor treba da radi na tome da uspostavi neposredan kontakt sa pritvorenim licima. Tokom redovnih poseta, među pritvorenicima koji nisu podneli molbu za sastanak sa nadzornim telom, trebalo bi nasumice odabrati nekolicinu i razgovarati sa njima. Pritvorena lica bi takođe trebalo da imaju pravo da podnose pritužbe, unutar pritvorske ustanove kao i izvan nje.

7 Drugi opšti izveštaj o aktivnostima KPM, 1991.g., stav 54.

8 CPT/Inf/E (99) 1 (REV.2), stav 97.

9 Izveštaj Specijalnog izvestioca za mučenje, 2001.g., UN Doc.A/56/156, stav 39 (c).

10 *CPT Recommendations Concerning National Visiting Mechanisms*, Udruženje za sprečavanje mučenja, juna 2000.g.

- **Tajnost.** Telo koje posećuje pritvor bi trebalo da ima mogućnost da se sa pritvorenim licima sastaje van dometa vida i sluha osoblja pritvorske ustanove.
- **Redovnost.** Najdelotvornije su posete koje se obavljaju jednom nedeljno, a prihvatljiva alternativa mogu da budu i mesečne posete. Telo koje posećuje pritvor trebalo bi pružiti dovoljno vremena i sredstava da bude u stanju da obavlja posete redovnošću koja može da garantuje delotvornost.
- **Neobjavlivanje posete.** Tela koje obilaze pritvorske jedinice trebalo bi da imaju ovlašćenje da posete bilo koju od njih, u bilo koje vreme.
- **Svi delovi ustanove.** Telo koje posećuje pritvor trebalo bi da ima pristup i da traži pristup svim delovima objekta.
- **Redovni izveštaji.** Telo koje posećuje pritvor trebalo bi da objavljuje redovne izveštaje i podnosi ih odgovarajućim nacionalnim ustanovama.

3.20 Osim razgovora sa pritvorenim licima i posmatranja njihovog fizičkog stanja, opšteg raspoloženja i odnosa sa osobljem pritvorske jedinice, članovi tela koje posećuje pritvorsku ustanovu trebalo bi da obrate pažnju i na prisustvo bilo kakvih sprava koje bi mogle da se koriste za mučenja ili zlostavljanja. O takvim spravama trebalo bi uvek razgovarati sa osobljem, kao i sa pritvorenicima, i to bez prisustva osoblja.

Uslovi pritvora

3.21 Mada se uslovi pritvora razlikuju od ustanove do ustanove, KPM je objavio opšti spisak¹¹ činilaca koje treba uzeti u obzir prilikom procenjivanja prihvatljivosti objekta koji će biti korišćen za *kratkotrajan* pritvor:

- Ćelije bi morale da budu čiste, odgovarajuće veličine za broj pritvorenika za koji su namenjene, i adekvatno proventrene i osvetljene (dovoljno za čitanje, osim u periodima spavanja); ako je moguće, trebalo bi da imaju prirodno svetlo;
- Ćelije bi morale da imaju sredstvo za odmor (fiksnu stolicu ili klupu), a licima koja su primorana da prenoće u pritvoru trebalo bi obezbediti čist dušek i ćebad;
- Licima u pritvoru trebalo bi obezbediti mogućnost obavljanja prirodnih potreba u čistim i pristojnim uslovima, kao i odgovarajuće uslove za održavanje higijene;
- Lica u pritvoru trebalo bi da imaju neograničen pristup pitkoj vodi i adekvatnu ishranu, to jest najmanje jedan potpun obrok dnevno;
- Licima koja su pritvorena preko 24 sata trebalo bi obezbediti mogućnost fizičkog vežbanja izvan pritvorskih prostorija.

Ovo treba smatrati minimalnim standardima. Produžen pritvor bi trebalo da se obavlja u namenskim ustanovama, u kojima su zahtevi koje treba ispuniti strožiji. Lišenje slobode u uslovima koji ne zadovoljavaju ove standarde može da se svede na nečovečno i ponižavajuće postupanje protivno međunarodnim standardima ljudskih prava.¹²

¹¹ CPT/Inf/E (2002), str. 8, stav 42.

¹² *Peers protiv Grčke*, ESLjP, presuda od 19. aprila 2001.g.; *Kalašnjikov protiv Rusije*, ESLjP, presuda od 15. jula 2002.g.

Blanchard i drugi protiv Ministra pravosuđa,
Legal and Parliamentary Affairs & Anor, Supreme Court
Zimbabve, 9. jula 1999.g, 1999 (10) BCLR 1169 (ZS), (2000)
1 LRC 671;
(1999) 2 CHLRD 326 (Zimbabve)

Predlagači su okrivljeni u vezi sa nekoliko teških krivičnih dela, uključujući i dela terorizma i sabotaže, a do suđenja su držani u strogo obezbeđenoj pritvorskoj ustanovi. Predlagači su Vrhovnom sudu podneli žalbu u kojoj su naveli da je tužena strana prekršila njihovo ustavno pravo da ne budu podvrgnuti mučenju ili nečovečnom i ponižavajućem tretmanu tako što su držani u malim, stalno osvetljenim i zaključanim ćelijama, prisiljeni da nose zatvorsku odeću, svake noću skidani do gole kože i vezivani okovima za noge, kao i sprečavani da primaju hranu iz izvora izvan zatvora.

Jula meseca 1999. godine, Vrhovni sud Zimbabvea je deklarativnom presudom naložio da se ćelije predlagača drže otključane u toku dana, da se sijalice gasu noću, i da, sve dok ne budu osuđeni, imaju pravo da nose sopstvenu odeću i da primaju hranu iz izvora izvan zatvora.

Sud je razmotrio međunarodnu pravnu praksu, uključujući i predmete *Irska protiv Velike Britanije* i *Koskinen protiv Finske* koji su vođeni pred ESLJP, i posebno je naveo odredbe 'Minimalnih standarda za postupanje prema zatvorenicima'. Sud je osudio upotrebu okova i lisica, osim za namenu sprečavanja bežanja prilikom prevoženja i smirivanja nasilnih lica, u odsustvu delotvornijih sredstava. Iako lica u pritvoru ne uživaju sva prava zajamčena slobodnim pojedincima, sud je naveo sva ograničenja kojima su podvrgnuta, moraju da budu primerena i apsolutno nužna. Ta mera mora da se odredi prema jedinoj dužnosti Države – da zatvorenika izvede pred sud, kao i prema standardima elementarne čovečnosti za lica koja su nevinna u očima zakona, a ne prema apstraktnim kaznenim odredbama. Kažnjavanje, davanje primera drugome i odmazda, nisu u skladu sa pretpostavkom nevinosti. Mada mogu da postoje određene okolnosti u kojima je dozvoljeno da se lice koje čeka na suđenje podvrgne oštrijem tretmanu nego drugi zatvorenici, teret opravdavanja takvih postupaka leži na zatvorskim vlastima. U posmatranom slučaju, tužena strana nije tvrdila da je ponašanje predlagača predstavljalo opasnost za bezbednost zatvora. Skidanje predlagača do gole kože i stavljanje okova na njihove noge je, dakle, sasvim očigledno nečovečan postupak. Držanje stalno uključenog svetla je nerazumno, i jedina svrha mu je bila da se pojača dejstvo ograničenja slobode tako što bi se učinilo još neprijatnijim i teškim, posebno zbog toga što su predlagači u suštini držani u samicama.

Sud je takođe naveo da je cilj Ustava Zimbabvea zaštita, kako dostojanstva tako i fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti, a da je ova zaštita slična odredbama Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Produženo trajanje maltretiranja predlagača i njegove fizičke i psihičke posledice, dostiglo je minimalan stepen ozbiljnosti potreban da bi predstavljalo povredu ovog prava. Sud je takođe primetio da je cilj ustavne zabrane mučenja i zlostavljanja zaštita od postupaka koji bi imali ne samo fizičke već i psihičke posledice. Da bi dodatno naglasio svoje neslaganje sa samovoljnom oštrinom tretmana koji su trpeli predlagači, Sud je tuženoj strani naredio da plati odštetu po stopi višoj od propisane.

Pojavljivanje pred pravosudnim organima

- 3.22 Sva pritvorena lica imaju pravo da ospore zakonitost pritvora. Ovo se ponekad naziva *habeas corpus* postupak, što znači isporučenje tela pred sud. On može da predstavlja važnu zaštitnu meru protiv mučenja, kao i sredstvo osporavanja samovoljnog određivanja pritvora – mada sudije ponekad ovaj postupak ograniče na ustanovljavanje da li je sam pritvor zakonit, bez posebnog razmatranja da li su uslovi pritvora potpuno u skladu sa zakonom.
- 3.23 Žalbu protiv pritvora može da podnese pritvorenik ili drugo lice za njega. Postupak ove vrste mora uvek da se smatra hitnim. U slučajevima u kojima poseduju takva diskreciona prava, sudije mogu i da narede da se pritvoreno lice dovede pred sud, kao i da tom prilikom ima pravo da komunicira sa svojim advokatom bez nadzora.
- 3.24 Prilikom svakog pojavljivanja pritvorenog lica pred sudom, sudije bi trebalo da posebno pažljivo pogledaju u kakvom je stanju to lice. Ukoliko je potrebno, sudije bi trebalo lično da izvrše rutinski pregled radi ustanovljavanja prisustva znakova povreda, ili pak da narede da takav pregled izvrši lekar. Taj pregled bi trebalo da obuhvati i mogućnost postojanja modrica skrivenih ispod odeće. Mnogi oblici mučenja ne ostavljaju vidljive tragove, a drugi se vrše uz korišćenje metoda koje je teško uočiti. Sudije bi, dakle, trebalo pažljivo da posmatraju druge znake, kao što su fizičko i psihičko stanje pojedinca i njegov opšti izgled i ponašanje, ponašanje pripadnika policije i zatvorskih čuvara i odnos pritvorenika prema njima. Sudije bi takođe trebalo otvoreno da daju na znanje da će ozbiljno razmotriti svaku tvrdnju o mučenju ili zlostavljanju i da će preduzeti sve potrebne mere da zaštite žrtve ili potencijalne žrtve.
- 3.25 Ukoliko osumnjičeno lice ne govori jezik na kom se vodi sudski postupak, zahtevi za pravičnim suđenjem nalažu da mu se pruže potpune usluge tumača.¹³ Ovo je još jedno važno zaštitno sredstvo kojim se obezbeđuje da sva dela mučenja ili zlostavljanja budu prijavljena.
- 3.26 Lica odgovorna za bezbednost sudova i za čuvanje pritvorenih lica pred sudom, trebalo bi uvek da budu organizaciono odvojena i nezavisna od lica koja čuvaju pritvorenike u pritvoru i od lica koja istražuju krivično delo za čije je izvršenje pritvoreno lice osumnjičeno. Posebno su ugrožena lica u produženom pritvoru, ukoliko ih drže istražne vlasti ili ukoliko mogu da budu vraćena u njihovu nadležnost. Dok je u sudu, pritvoreno lice treba držati na mestu koje je fizički odvojeno od mesta gde čekaju pripadnici policije ili istražnih organa koji učestvuju u slučaju. Ukoliko postoji bilo kakva sumnja da je lice pretrpelo mučenje ili zlostavljanje druge vrste, ono mora odmah biti prebačeno izvan domašaja navodnih mučitelja.

13 Član 14 (3)(f) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

3.27 Da bi mogle lakše da odrede da li postoje tragovi mučenja ili zlostavljanja, sudije bi trebalo da razmotre fizičke osobine sudnice.

- Da li sudija može dovoljno jasno da vidi i čuje pritvoreno lice u svakom trenutku dok je u sudnici, kako bi mogao da ustanovi postojanje vidljivih tragova fizičkih ili psihičkih povreda?
- Da li je nivo obezbeđenja pritvorenog lica u skladu sa stvarnom opasnošću koju to lice može da predstavlja?
- Da li pritvoreno lice može da razgovara sa svojim advokatom bez nadzora?
- Da li pritvoreno lice može slobodno da komunicira sa sudom, bez opasnosti da ga neko zastrašuje?

Pravna pomoć

3.28 Sudije bi trebalo da provere da li je svim okrivljenim licima poznato da imaju pravo da sami izaberu advokata. Branioци okrivljenih bi trebalo da mogu da obavljaju sve svoje stručne dužnosti bez zastrašivanja, uznemiravanja ili ometanja, što obuhvata i pravo da se slobodno konsultuju sa klijentima.¹⁴ Branioци ne bi smeli, zbog obavljanja svoje profesionalne dužnosti, da budu poistovećeni sa svojim klijentima ili sa njihovim delima. Takođe im ne sme biti prećeno niti smeju da budu gonjeni ili da trpe upravne, ekonomske ili druge kazne u vezi sa bilo kakvim aktivnostima obavljenim u skladu sa dužnostima, kodeksom i etikom profesije. Na mestima gde je ugrožena bezbednost advokata u vezi sa obavljanjem funkcije, oni moraju da budu adekvatno zaštićeni od strane vlasti.¹⁵

Prihvatljivost dokaza

3.29 U mnogim zemljama sudije imaju ključnu ulogu u odlučivanju o tome koji dokazi će se izvoditi na glavnoj raspravi ili pred porotom, kao i o tome koje dokaze bi trebalo proglasiti neprihvatljivim. Sasvim je jasno da bi dokaze pribavljene mučenjem ili drugom vrstom zlostavljanja trebalo proglasiti neprihvatljivim.¹⁶ Odredbe u tom smislu obično postoje u nacionalnim zakonima, mada oni ponekad ne obuhvataju sasvim adekvatno neke oblike fizičkog i psihičkog maltretiranja. Tamo gde zakoni nisu sasvim precizno formulisani, sudije bi trebalo da ih tumače na način koji je u skladu sa međunarodnim standardima i najboljim praksama u pogledu mučenja i drugih oblika zlostavljanja.

3.30 Dužnost suda je da obezbedi da dokazni materijal bude prihvatljiv. Sledi da je dužnost sudije da proveriti da su sva priznanja i drugi dokazi pribavljeni bez mučenja i drugih oblika zlostavljanja. Čak i da okrivljeni nije izneo nikakvu pritužbu, sudija mora da bude spreman da zahteva od tužioca da dokaže da je priznanje dato bez ikakvih pritisaka.

14 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 13, član 14 (21. zasedanje, 1984.g.), "Zbornik opštih komentara i opštih preporuka koje su usvojila tela UN zadužena za ljudska prava, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 14 (1994), stav 9; Osnovna načela uloge advokata, načela 16–18.

15 Ibid.

16 *Kelly protiv Jamajke* (253/1987), 8. aprila 1991.g., Izveštaj Komiteta za ljudska prava, (A/46/40), 1991.g.; *Conteris protiv Urugvaja*, (139/1983), 17. jula 1985.g., 2 Sel. Dec. 168, *Estrella protiv Urugvaja*, (74/1980), 29. marta 1983.g., 2 Sel. Dec. 93.

3.31 Sud može da prihvati dokaz čak i kada postoje navodi da je pribavljen uz korišćenje metoda prisile, jer ne moraju svi takvi navodi nužno da budu prihvaćeni kao istiniti. U nekim slučajevima, sudija može da održi odvojenu raspravu o takvim navodima – “suđenje unutar suđenja” – pre nego što odluči da li će prihvatiti dokaz. U slučajevima kada se radi o suđenju pred porotom, porota može da bude isključena iz te faze postupka. Međutim, postoje slučajevi kada se izvode dokazi na suđenju za koje odbrana tvrdi da su pribavljeni upotrebom mučenja ili druge vrste zlostavljanja. U svakom slučaju kada se iznese takva optužba, sudija snosi posebnu odgovornost da osigura da se svedoci posebno ispituju o navodima i da se tome prida dužan značaj pri rasuđivanju i rezimiranju slučaja.

Ispitivanje svedoka

3.32 Posebnu pažnju bi trebalo obratiti na svedoke koji izgledaju kao da su pretrpeli ili videli fizičke povrede ili psihičke traume dok su bili u pritvoru. Takve povrede ili traume ne moraju nužno da budu posledica mučenja ili drugih oblika zlostavljanja, i ne treba sve tvrdnje o zlostavljanju odmah prihvatiti kao istinite. Ipak, trebalo bi uzeti u obzir mogućnost da je svedok koji daje iskaz o takvim događajima možda posebno ranjiv, zaplašen ili dezorijentisan. Trebalo bi uložiti napor da takav svedok ne bude dodatno traumatizovan za vreme ispitivanja i da njegovo svedočenje što manje izgubi na kvalitetu zbog njegove ugroženosti. Treba takođe imati u vidu da takav svedok možda pati od posttraumatskog stresa ili od umnog nedostaka koji nema veze sa navodnim zlostavljanjem, i da to može da utiče na njegovo pamćenje, komunikacione veštine ili reakcije na ono što shvata kao agresivno ispitivanje.

3.33 Tokom saslušavanja trebalo bi se držati sledećih smernica, a ako je potrebno, to objasniti sudu:

- **Ponavljanje pitanja.** Pitanja ponekad treba ponoviti ili preformulisati, jer je nekim ljudima potrebno više vremena da prime, razumeju i sete se podataka.
- **Pitanja bi trebalo da budu jednostavna.** Pitanja bi trebalo da budu jednostavna jer je nekim ljudima teško da ih razumeju i da odgovore na njih. Možda im je rečnik ograničen i nije im lako da objasne stvari na način koji bi bio lako razumljiv drugima.
- **Pitanja bi trebalo da budu otvorena i nikako ne agresivna.** Pitanja ne bi smela da predstavljaju pretnju, jer neki ljudi na grubo ispitivanje odgovaraju agresijom, dok drugi pokušavaju da zadovolje onoga ko ih postavlja. Pitanja bi takođe trebalo da budu otvorena, jer su neki ljudi skloni ponavljanju podataka koji su im dati ili na koje ih navodi ispitivač.

3.34 Sudije i tužioci bi takođe trebalo da znaju da uvek postoji mogućnost da su fizičko i psihičko mučenje, ili druga vrsta zlostavljanja, počinjeni u posebnim društvenim, kulturnim ili političkim okolnostima koje će svedok imati teškoće da objasni sudu. Delo koje u jednom kontekstu deluje beznačajno i bezazleno, može u drugom da ima veoma ponižavajuće i traumatske posledice. Rečenica koja kada je ponovljena, deluje sasvim bezazleno, kada je prvi put izgovorena možda je shvaćena kao opasna implicitna pretnja – a to joj je bio i cilj. Razlog je možda određena predrasuda ili drugo osetljivo pitanje u određenoj zajednici, kao što je ‘čast’ ili ‘sramota’. Drugi razlog je to da neke društvene i političke grupe veruju da se policija po navici ponaša na način koji drugi veoma teško mogu da razumeju. Na primer, možda je svedoku ili članu njegove porodice policija uputila skrivene pretnje,

-
- a svedoku nije lako da to objasni sudu. Zadatak sudije je da aktivno izvuče takve nijanse ukoliko advokati nisu uspeali to da učine tokom ispitivanja svedoka.
- 3.35 U mnogim pravnim sistemima postoji dužnost da se odbrana obavesti o činjenici da je određeni svedok tužilaštva sumnjivog karaktera. U nekim zemljama, organima reda može da se naredi da otvore kaznenu ili disciplinsku evidenciju određenog službenika, kako bi odbrana mogla da ga ispituje ako je njegov kredibilitet doveden u sumnju. Tamo gde im diskreciona prava to omogućavaju, sudije bi trebalo da obezbede da se odbrana obavesti o zabeleženim krivičnim delima ili disciplinskim prekršajima koje je počinio službenik organa reda koji se pojavljuje kao svedok tužilaštva. To je posebno važno tamo gde postoje navodi o mučenju ili zlostavljanju, a da je dotični službenik već bio kažnjavan zbog takvih postupaka. To može takođe da služi kao sredstvo odvratanja za pojedince, jer bi se time potkopala težina njihovog svedočenja u korist optužbe u narednim slučajevima.
- 3.36 Kada sudija sumira predmete, okončava suđenje ili daje obrazloženje, važno je da adekvatnu težinu da navodima o mučenju i zlostavljanju, kao i o svedočenju onih koji su izneli takve tvrdnje. U suđenjima sa porotom, njenim članovima bi trebalo pažljivo objasniti zašto su svi oblici mučenja i zlostavljanja zabranjeni, bez obzira na prirodu lica koje tvrdi da je bio njihova žrtva ili na prirodu krivičnog dela za koje je to lice osumnjičeno. To je od posebnog značaja tamo gde je lice koje je iznelo navode drugačije rase, pola, seksualnih sklonosti ili nacionalnosti, ili političke ili verske pripadnosti, od većine porotnika, ili pak dolazi iz drugačije društvene, kulturne ili etničke sredine. Takođe je važno tamo gde je lice koje je iznelo tvrdnje o zlostavljanju, okrivljeno u vezi sa posebno teškim ili odvratnim krivičnim delom.
- 3.37 U društvima gde se na određenu društvenu grupu uglavnom gleda negativno, ili gde se njeni članovi poistovećuju sa određenim vrstama krivičnih dela, mora se raditi na tome da porote ne slede svoje predrasude i zaključke da je žrtva "zaslužila" mučenje ili zlostavljanje koje tvrdi da je pretrpela. Isto tako, ukoliko dokazi na suđenju potvrđuju da je optuženo lice krivo, ne sme se dozvoliti da shodno tome porote posmatraju navode o mučenju ili drugim oblicima zlostavljanja u manje ozbiljnom svetlu, ili da zaključke da je policija jednostavno pokušavala da "poboljša" svoju poziciju pred sudom. Prilikom obaveštavanja porote o pravu, sudije bi uvek trebalo da naglase potpunu neprihvatljivost mučenja i drugih oblika zlostavljanja u svim okolnostima.
- 3.38 Međutim, sudije bi takođe trebalo da obaveste porote da daju potrebnu težinu 'kulturnim' činocima prilikom svog 'zdravorazumskog' rasuđivanja o takvim navodima. Ne primenjujući predrasude i stereotipe na određene grupe – ili instinktivno posmatrajući svedočenje nekih, u prihvatljivijem svetlu od drugih – porotnike bi trebalo voditi u pravcu razumevanja uticaja koje određeni oblici fizičkog i psihičkog zlostavljanja mogu da imaju na žrtvu koja je iz drugačije sredine od one u kojoj oni žive.

Obaveza pružanja zaštite u slučajevima proterivanja

- 3.39 S vremena na vreme, sudije će se naći pred odlukom o slanju ili vraćanju nekog lica u situaciju u kojoj je ono realno ugroženo od mučenja. Primer je zahtev za izručivanjem ili žalba protiv odluke o proterivanju.
- 3.40 Pravo pojedinca da ne bude poslat u državu za koju se osnovano veruje da u njoj postoji realna opasnost da bude podvrgnut postupcima koji se svode na mučenje ili okrutan, nečovečan i ponižavajući tretman, duboko je utemeljeno u humanitarnom pravu. Ovo pravo se odnosi na sve ljude, u svakom trenutku, i smatra se delom prava na zaštitu od mučenja ili drugih zabranjenih oblika zlostavljanja sadržanog u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima iz 1950. godine, u Američkoj konvenciji o ljudskim pravima iz 1978. godine, u Afričkoj povelji o ljudskim pravima i pravima naroda iz 1981. godine, u Konvenciji Ujedinjenih nacija o zabrani mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni iz 1984. godine, i u Evropskoj konvenciji o sprečavanju mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni iz 1987. godine.
- 3.41 I Komitet za ljudska prava i ESLjP su naveli da bi se stavljanjem lica u situaciju ‘realnog rizika’ da bude podvgnuto nečovečnom i ponižavajućim postupcima, povredilo njegovo pravo na zaštitu od takvih postupaka.¹⁷ Komitet za ljudska prava je naveo da “države ugovornice ne smeju pojedince stavlјati u opasnost da budu mučeni ili podvrgnuti okrutnim, nečovečnim i ponižavajućim postupcima nakon povratka u drugu državu putem ekstradicije, proterivanja ili *refoulement*-a (proterivanja ili deportacije izbeglice).¹⁸ ESLjP je naveo da je zabrana mučenja i drugih oblika zlostavljanja apsolutna i ne zavisi od ponašanja žrtve, i da ne može da bude ukinuta zbog nacionalnih interesa države ili postupanja sa licem osumnjičenim za dela terorizma.¹⁹ Čak i tamo gde opasnost dolazi od privatnih grupa, kao što su naoružani ustanici ili kriminalci, ako država koja je u pitanju ne bi bila spremna ili u stanju da zaštiti pojedince od takvih postupaka, to bi se svodilo na povredu.²⁰ U izuzetnim okolnostima, ESLjP je zaključio da bi i nepostojanje odgovarajućih zdravstvenih objekata u zemlji u kojoj je nekom licu zaprećeno ekstradicijom, moglo da se svede na povredu člana 3.²¹ KPM je takođe zamolio države ugovornice Konvencije da se uzdrže od proteravanja lica koja mogu da dokažu postojanje ‘realne i lične opasnosti’ od takvog tretmana.²² Komitet je naglasio da je zaštita apsolutna, ‘bez obzira na to da li je dato lice počinilo krivična dela i bez obzira na ozbiljnost tih dela.’²³

17 *Soering protiv Velike Britanije*, ESLjP, Series A, No. 161. Vidi i *Cruz Varas protiv Švedske*, 1991, ESLjP Series A no.201, *Vilvarajah protiv Velike Britanije*, ESLjP Series A, No. 215, *H.L.R. v France*, 1997, EtCHR Series A, *D protiv Velike Britanije*, 1997.g., presuda od 2. maja, *Jabari protiv Velike Britanije*, presuda od 11. novembra. Komitet UN za ljudska prava, odluka o *Ng protiv Kanade*, (469/1991), Izveštaj Komiteta za ljudska prava, Vol. II, GAOR, 49. zasedanje, Supplement No. 40 (1994), Annex IX CG; i Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 2 o smernicama, (13. zasedanje, 1981.g.), Zbornik opštih komentara i opštih preporuka koje su usvojila tela UN odgovorna za ljudska prava, U.N. Doc. HRI/GEN/I/Rev.1 at 3 (1994) stav 3.

18 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar br. 20, stav 9.

19 *Chahal protiv Velike Britanije*, ESLjP, 1996.g., presuda od 15. novembra.

20 *Ahmed protiv Austrije*, ESLjP, presuda od 17. decembra 1996.g.; *H.L.R. protiv Francuske*, ESLjP, presuda od 29. aprila 1997.g.

21 *D protiv Velike Britanije*, ESLjP, presuda od 2. maja 1997. godine.

22 Na primer: Izveštaji Komiteta protiv mučenja, *Mutambo protiv Švajcarske*, (13/1993) GAOR, 49. zasedanje Supplement br. 44 *Khan protiv Kanade*, (15/1994) GAOR, 50. zasedanje, Supplement br. 44 (1995.g.).

23 Ibid.

-
- 3.42 Konvencijom u vezi sa statusom izbeglica iz 1951. godine i Protokolom iz 1967. godine ustanovljena su posebna načela u vezi sa izbeglicama koje bi trebalo da poštuju i nacionalni sudovi. Najvažniji sastavni deo statusa izbeglice i azila je zaštita od povratka u državu u kojoj se lice boji da će biti progonjeno. Ova zaštita je pronašla svoj konkretan izraz u načelu *non-refoulement*-a – prava pojedinca da ne bude vraćen u zemlju u kojoj bi bio ugrožen njegov život ili sloboda; ovo načelo priznaje velika većina država. Načelo *non-refoulement*-a sadržano je u nizu međunarodnih dokumenata koji se bave pravima izbeglica, kako na univerzalnom, tako i na regionalnom nivou.
- 3.43 Članom 33(1) Konvencije u vezi sa statusom izbeglica je propisano da ‘Nijedna država ugovornica ne sme proterati ili vratiti (*refouler*) izbeglo lice na bilo koji način do granice teritorija gde bi život ili sloboda tog lica bili ugroženi zbog njegovog rasnog porekla, verosipovesti, nacionalnosti, članstva u određenoj društvenoj grupi ili političkih stavova.’ Načelo *non-refoulement*-a predstavlja jedan od osnovnih članova Konvencije iz 1951. godine. Takođe predstavlja obavezu prema Protokolu iz 1967. godine. Za razliku od mnogih drugih odredbi Konvencije, njegova primena ne zavisi od zakonitog boravljenja izbeglog lica na teritoriji države ugovornice. Načelo se, takođe, primenjuje bez obzira na to da li je licu formalno priznat status izbeglice, u slučajevima kada status tek treba da bude određen. Imajući u vidu široko prihvatanje ovog načela na univerzalnom nivou, ono se sve više smatra načelom opšteg ili običajnog međunarodnog prava, pa čak i *jus cogens*-a, pa je tako obavezujuće za sve države. Sledi da u ovakvim okolnostima nijedna vlada ne bi smela da proteruje pojedinca.

4 Sprovođenje istrage i ispitivanja slučajeve mučenja

Sadržaj

59	Kako odgovoriti na tvrdnje o mučenju, tj. na prijavu o mučenju
59	Načela koja upravljaju vođenjem istrage
63	Medicinski dokazi
64	Obavljanje intervjua
65	Razgovor s navodnim žrtavama mučenja
68	Intervjuisanje navodnih žrtava seksualnog nasilja
69	Intervjuisanje dece i maloletnika
69	Intervjuisanje osumnjičenih
70	Identifikovanje drugih svedoka
70	Pitanja zaštite svedoka

4 Sprovođenje istrage i ispitivanja slučajeva mučenja

- 4.1. U ovom poglavlju ukazuje se na to kako tužioc i sudije treba da vode istragu i ispitivanje slučajeva mučenja. Tu se razmatra način na koji oni treba da odgovore na prijave i tvrdnje o torturi i da prikupljaju dokaze. Takođe su dati saveti o tome kako treba intervjuisati žrtve, svedoke i osumnjičene i kako treba zaštititi svedoke u vreme istrage i suđenja.
- 4.2. Odgovornost za sprovođenje takve istrage i ispitivanja, čvrsto je utemeljena u međunarodnom pravu. Konvencija protiv torture zahteva od država-ugovornica da na sopstvenu inicijativu istraže sve slučajeve mučenja, čak i tamo gde nije bilo formalne krivične prijave, kao i da pojedincima koji imaju pravo da podnesu prijavu, omogući da te njihove prijave budu istražene i da im se ponudi zaštita od bilo kakvih potonjih pretnji ili nezakonitog postupanja.¹ Ista ova obaveza odnosi se na druge vidove surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.²
- 4.3. Komitet za ljudska prava sačinio je komentar po kome pravo na podnošenje prijave protiv mučenja i drugih oblika nezakonitog postupanja mora biti priznato u domaćem zakonodavstvu. Sve prijave i tužbe moraju biti hitno istražene i to moraju, bez ikakvih predrasuda, obaviti nadležni organi. Države moraju pozvati na odgovornost one koji su počinili ta krivična dela, bez obzira na stepen njihove umešanosti – bez obzira na to da li su oni “podsticali, naložili, tolerisali ili počinili” te akte.³ Evropski sud za ljudska prava zaključio je da su države dužne da istraže sve “prijave koje sadrže izvestan osnov”, a odnose se na mučenje, i da je to implicitno i pravu na efikasno obeštećenje i pravni lek, i pravu na zaštitu od torture.⁴ Sud je zaključio da je, “ukoliko je lice odvedeno u policijski pritvor u dobrom zdravstvenom stanju, a u trenutku puštanja iz policijskog pritvora se utvrdi da ima neku povredu, država dužna da pruži prihvatljivo objašnjenje uzroka te povrede”.⁵ Ukoliko pojedinac iznese osnovanu tvrdnju i podnese prijavu da su službena lica prema njemu nezakonito postupala, vlasti su dužne da sprovedu efikasnu i nezavisnu zvaničnu istragu – uključujući tu i uzimanje izjava svedoka i prikupljanje forenzičkih dokaza – koja može da dovede do identifikacije i kažnjavanja odgovornih lica.⁶ Sud je zaključio da bi bez takve vrste obaveze da država povede istragu, “opšta zakonska zabrana mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, uprkos svojoj fundamentalnoj važnosti, bila neefikasna u praksi, pa bi u nekim slučajevima bilo moguće da službena lica zloupotrebljavaju prava lica koja su pod njihovom kontrolom i nadzorom i da praktično ostanu nekažnjeni”.⁷

1 Članovi 12. i 13. Konvencije UN protiv mučenja i drugih surovih, nečovečnih i ponižavajućih vidova postupanja ili kažnjavanja.

2 Član 16. Ibid.

3 *Human Rights Committee General Comment 20* (Opšti komentar 20. Komiteta za ljudska prava), paragrafi 13. i 14.

4 *Assenov and others v Bulgaria* ECtHR, presuda od 28. oktobra 1998.; *Aksoy v Turkey* ECtHR, presuda od 18. decembra 1996.

5 *Ribitsch v Austria*, ECtHR, presuda od 4. decembra 1995.; *Aksoy v Turkey* ECtHR, presuda od 18. decembra 1996.; *Assenov and others v Bulgaria* ECtHR, presuda od 28. oktobar 1998.; *Kurt v Turkey* ECtHR, presuda od 25. maja 1998.; *Cakici v Turkey*, ECtHR, presuda od 8. jula 1999.; *Akdeniz and others v Turkey*, ECtHR, presuda od 31. maja 2001.

6 Ibid.; videti takođe u *Sevtap Veznedaroglu v Turkey*, ECtHR, presuda od 11. aprila 2000. godine; *Kelly and Others v UK*, ECtHR, presuda od 4. maja 2001.

7 Ibid.; videti takođe u *Selmouni v France*, ECtHR, presuda od 28. jula 1999.

Međuamerički sud za ljudska prava na sličan način je zaključio da bi neuspjeh u pokretanju i organizovanju istrage predstavljao kršenje prava na zaštitu od torture i nečovečnog postupanja.⁸

- 4.4. Specijalni izveštajac za mučenje saopštio je da “kad god pritvorenik ili njegov srodnik ili branilac podnesu prijavu za torturu, uvek treba sprovesti istragu... Prijave u vezi sa mučenjem nalažu hitnu akciju i mora ih istražiti nezavisni organ koji nema nikakve veze sa onim organom koji obavlja istragu ili organizuje sudsko gonjenje u slučaju koji se vodi protiv lica koje je podnelo prijavu da je žrtva torture.”⁹

Case No. 0002.00.049085 9-00, Vara 19, Forum Criminal de Sao Paulo, 15. August 2002. (Brazil)

Dvojica muškaraca uhapšena su 10. januara 2000. i optužena za nezakonito nošenje oružja. Prebačeni su u novootvorenu vojno-policijsku bazu južno od Sao Paola Žardim Ranijeri (Jardim Ranieri) gde su ispitivani i u vezi sa pljačkom u kojoj je ubijen čuvar.

Ubijeni čuvar je takođe bio policajac koji je u slobodno vreme radio za privatnu kompaniju. Policajci koji su istraživali ubistvo, dobili su informaciju da su dvojica uhapšenih bila umešana u tu pljačku. Počeli su da ih ispituju kako bi dobili bilo priznanje krivice, bilo imena onih koji su odgovorni za ubistvo njihovog kolege.

Pritvorenici koji su podneli prijavu da su mučeni, tvrdili su da su, dok su se nalazili u bazi Žardim Ranijeri, bili podvrgnuti višestrukom mučenju. Rekli su da su udarani i šutirani, da su im stavljane plastične kese na glavu. Jedan od njih je takođe bio podvrgnut elektrošokovima jer mu je otvoreno strujno kolo preko žice bilo povezano sa domalim prstom. Docnije je izgubio taj prst. Komisijski izveštaji ukazivali su na to da su povrede koje su pretrpela ta dvojica ljudi bile u skladu sa njihovim navodima o torturi.

Rezultat ovakvog mučenja bilo je to što su žrtve ukazale na drugog čoveka pod nadimkom “Pesinjo” kao na osobu koja je navodno bila umešana u pljačku u kojoj je ubijen čuvar. “Pesinjo” je odveden u policijsku stanicu u Žardim Ranijeriju, a da prethodno nije bio formalno uhapšen. On je, opet, naveo ime četvrtog čoveka pod nadimkom “Alemao” za koga je tvrdio da je direktno počinio ubistvo. “Alemao” je docnije ubijen; ubila ga je policija “dok se protivio hapšenju”.

Guverner Sao Paola je sve ove činjenice saznao otprilike u vreme kada je od njega zatraženo da zvanično otvori prostorije nove policijske stanice u Žardim Ranijeriju. Pošto je čuo glasine o tome šta se dogodilo, naložio je celovitu istragu koja je na kraju rezultirala krivičnim gonjenjem odgovornih policajaca.

Dvojica policajaca osuđena su zato što su neposredno vršila mučenje – dobili su kazne od osam i devet godina zatvora. Treći odgovorni, šef policije u toj stanici, osuđen je zbog toga što nije sprečio niti je istražio zločin; njemu je izrečena kazna od dve godine zatvora.

Sudija je prokomentarisao da je šef policijske stanice propustio da istraži akcije svojih podređenih – onako kako mu je to dužnost nalagala – uprkos brojnim nepravilnostima koje su bile vezane za ovaj slučaj i kojih je on sam, kao šef policije, morao biti svestan. Dvojici policajaca koji su bili osuđeni za neposredno izvršenje mučenja, takođe je zabranjeno da određeni broj godina po izlasku iz zatvora obavljaju bilo kakvu javnu funkciju.

⁸ *Vélaskuez Rodriguez Case*, presuda od 29. jula 1988., Inter-Am. CtHR Series C, No.4.

⁹ Izveštaj specijalnog izveštioaca o mučenju, UN Doc. A/56/156, jul 2001., paragraf 39 (d).

Kako odgovoriti na tvrdnje o mučenju, tj. na prijavu o mučenju

- 4.5. Kada pritvorenik, njegov srodnik ili branilac podnese prijavu o torturi, uvek se mora hitno sprovesti istraga. U svim slučajevima, ukoliko dođe do smrti u pritvoru ili nedugo posle puštanja iz pritvora, sudski ili neki drugi nezavisni organi moraju sprovesti istragu.
- 4.6. Proces registrovanja prijave treba da bude jednostavan i, u početku, poverljiv, to jest tajan. Postojanje mehanizma za podnošenje prijave treba da bude naširoko propagirano i ljudi treba da budu ohrabreni i podstaknuti da prijave sve oblike mučenja ili druge vidove nezakonitog postupanja. Ako je neophodno da se popuni formular da bi se podnela prijava, onda ti formulari treba da budu svima na raspolaganju i treba da budu odštampani na svim jezicima koji se uobičajeno govore u toj sredini. Trebalo bi omogućiti da se prijava podnese u zapečaćenoj koverti, kako osoblje u pritvoru koje dolazi u kontakt sa podnosiocem žalbe ne bi moglo da pročita tu prijavu. Telo kome se podnosi prijava treba hitno da stavi do znanja da je prijavu dobilo. Tamo gde je reč o situaciji koja traje, a gde je pojedinac u opasnosti, treba reagovati smesta. U svakom slučaju, moraju postojati sasvim kratki rokovi za istragu i davanje odgovora na žalbu i prijavu. Žrtve i njihovi zakonski predstavnici treba da imaju mogućnost pristupa svim informacijama koje su relevantne za istragu.
- 4.7. Žrtve i svedoci takođe treba da budu zaštićeni za vreme istrage i posle nje. Oni na koje istraga ukaže kao na počinioce, treba da budu uklonjeni sa svih položaja na kojima bi mogli da imaju kontrolu ili vlast, svejedno da li neposrednu ili posrednu, nad podnosiocima prijave, svedocima i članovima njihovih porodica, kao i nad onima koji sprovode istragu. Ukoliko navodi u prijavi nisu očigledno i izraženo neosnovani, službena lica na koja se prijava odnosi treba da budu suspendovana sa dužnosti do ishoda istrage i svakog potonjeg zakonskog ili disciplinskog postupka. U slučajevima gde su ugroženi ljudi koji su trenutno u pritvoru, treba ih prebaciti u drugi zatvor ili pritvorsku jedinicu gde se mogu preduzeti specijalne mere u cilju poboljšanja njihove bezbednosti. Ukoliko je to primereno, žrtve i svedoci postupaka torture treba da budu uvršteni u programe za zaštitu svedoka. Programi za zaštitu svedoka treba da budu otvoreni za sve žrtve i svedoke mučenja, bez obzira na to da li su prethodno osuđivani.

Načela kojima se rukovodi istraga

- 4.8. Predistražni i istražni postupak mogu da sprovode tužioci, magistrati i sudije, nacionalne institucije za ljudska prava (kao što su ombudsman i u nekim zemljama komisije za ljudska prava) ili inspektorati, već u zavisnosti od prirode domicilnog pravnog sistema. U nekim zemljama mogu postojati specijalizovane "jedinice za istragu torture" u okviru određene institucije – kao što je kancelarija javnog tužioca.
- 4.9. Predistražne radnje mogu se odvijati u vidu interne istrage koju organizuju policija ili druga tela za sprovođenje zakona, kako bi se eventualno preduzele disciplinske mere protiv počinilaca ili kako bi se sve prebacilo na organe za krivično gonjenje; sudska istraga ili sudsko-medicinska istraga u smrtnim slučajevima, sudska istražna komisija ukoliko je reč o nekim specifičnim vidovima zloupotrebe ili o velikom incidentu; specijalizovana istražna tela za slučajeve prijave koje se odnose na direktne policijske zloupotrebe ili tela za nadzor nad internom istragom. Tamo gde rezultati takvih predistražnih radnji otkriju *prima facie* dokaz zločina, uvek treba da usledi krivična istraga.

4.10. Tužioc i sudije koji su angažovani na vođenju istrage treba, gde god je to moguće, da osiguraju poštovanje sledećih načela:

- Istrage treba da sprovedu kompetentni, kvalifikovani i nepristrasni stručnjaci, nezavisni i od onih za koje se sumnja da su počinioci i od ustanove u kojoj te osobe rade.
- Istražitelji treba da imaju pristupa svim neophodnim informacijama, budžetskim sredstvima i tehničkim sredstvima nužnim za celovito istraživanje svih aspekata prijave.
- Istražitelji treba da imaju neometani pristup pritvorskim jedinicama ili zatvorima, dokumentima i licima. Istražno telo treba da bude ovlašćeno da izdaje naloge za privođenje svedoka, da zahteva predočavanje dokaza i da dobija sve relevantne operativne naloge i odgovarajuće informacije.

Nalazi svih istražnih radnji treba da budu podneti javnosti na uvid.

4.11. Čak i kada prijava o mučenju ili nezakonitom postupanju nije potkrepljena rezultatima istrage, važno je obezbediti da se istraga obavi na odgovarajući način i da se može dokazati da je zaista sprovedena na odgovarajući način. Podnosilac prijave treba da dobije obrazloženu odluku, u pisanoj formi, u kojoj se navode svi dokazi kao i svi nalazi istrage onog trenutka kada je ta istraga završena. Treba utvrditi jasan i proverljiv sled događaja i pokazati da je sprovedena odlučna, nepristrasna i ekspeditivna istraga, i ukazati na to zbog čega se njome došlo upravo do takvih zaključaka. Sprovođenje svake istrage treba takođe redovno revidirati i treba beležiti i dokumentovati sve zaključke do kojih se takvom revizijom dođe, kako bi se identifikovali najbolji primeri istrage i kako bi “izvučene pouke” mogle da pomognu da se poboljša ukupni kvalitet budućih istražnih radnji.

4.12. Istragom treba da se razjasne sve činjenice u vezi sa navodima u pogledu mučenja, treba da se identifikuju svi načini ponašanja karakteristični za tu praksu i da se preporučuje mere neophodne za sprečavanje ponavljanja takvih postupaka. Osnovni cilj istrage ne treba da bude samo identifikovanje onih koji su odgovorni za torturu ili nezakonito postupanje, već i svih onih koji su bili odgovorni za nadzor nad pritvorenicima u trenutku kada je do mučenja došlo, kao i onih koji su odgovorni za nadzor i organizaciju rada celokupnog osoblja koje je bilo umešano u torturu ili druge vidove nezakonitih postupaka; cilj takođe treba da bude i utvrđivanje bilo kakvih obrazaca ponašanja u vezi sa mučenjem ili nezakonitim postupanjem.

4.13. Svrha takve istrage jeste otkrivanje istine o navodima iznetim u prijavi. Ukoliko ima osnova za tvrdnje iznete u prijavi, onda istragom takođe valja prikupiti dokaze za tri različite svrhe:

- disciplinski postupak protiv odgovornih;
- krivično gonjenje odgovornih;
- kompenzacija za žrtvu i celovito obeštećenje koje je dužna da joj obezbedi država.

4.14. Standardi prilikom prikupljanja dokaza mogu se razlikovati za svaku od triju navedenih svrha i, čak i ukoliko je celokupan postupak ekspeditivno sproveden, može biti potrebno da prođe dosta vremena između različitih faza istrage. Od vitalnog je značaja da prikupljeni dokazi budu odgovarajućeg kvaliteta, dovoljnog za korišćenje u svaku od triju navedenih svrha, kao i da se pomoću njih mogu potkrepiti ili oboriti sve tvrdnje, a da se pritom ispune traženi standardi.

4.15. Jedan od najvažnijih aspekata svake istrage eventualne torture i drugih vidova nezakonitog postupanja, jeste sistematsko popisivanje i dokumentovanje razloga zbog kojih su pokrenuti razni istražni postupci, ili pak razloga zbog kojih ti postupci nisu bili pokrenuti. Detaljno popisivanje takvih odluka i razloga

za donošenje tih odluka treba da postane rutinska stvar. Sve preduzete akcije i sve dobijene informacije takođe moraju biti precizno zabeležene i sačuvane, kako bi se docnije mogle upotrebiti pred sudom.

4.16. Sada ćemo navesti osnovni podsetnik za istražitelje:

- Sve incidente treba istražiti kao moguća krivična dela torture ili nezakonitog postupanja, sve dok se ne dokaže suprotno;
- Istrage treba planirati i strukturisati tako da se obezbedi da sve dobijene informacije posluže kao osnov za preduzimanje odgovarajućih mera i da se preduzmu hitne istrage kako bi se brzo i precizno utvrdile sve činjenice;
- Sve okolnosti treba temeljito i nepristrasno ispitati. Sve informacije treba da budu zabeležene i dokumentovane, kako bi se obezbedilo da se pred sudom mogu predložiti dokazi najvišeg nivoa kvaliteta;
- Sve strane treba da dobiju odgovarajući nivo informacija, s tim što pritom valja voditi računa da se ni na koji način ne ometa istraga;
- Žrtve i svedoci moraju biti na odgovarajući način zaštićeni za vreme istrage i treba uložiti sve napore da se obezbedi da oni, na koje istraga ukaže, ne budu u situaciji da mogu opstruirati istragu;
- Prema žrtvama torture ili nezakonitog postupanja mora se u svakom trenutku pažljivo postupati i mora im se obezbediti odgovarajuća podrška. Treba pomno voditi računa da se trauma ne ponovi tokom istrage;
- Tamo gde je tortura ili nezakonito postupanje dovelo do smrtnog ishoda, sličnu pažnju treba pružiti rođacima, partnerima ili prvim srodnicima;
- Istraga treba u celosti da uzme u obzir sve ranjive osobe koje su na bilo koji način u vezi sa onim što se dogodilo;
- Istraga takođe treba da bude vrlo osetljiva kada je reč o takvim faktorima kao što su rasa, pol, seksualna orijentacija i nacionalna pripadnost, politička ili verska uverenja i socijalno, kulturno ili etničko poreklo navodne žrtve ili navodnih počinitelja.

4.17. Istrage u vezi sa torturom treba da se baziraju na istim načelima kao i istrage u vezi sa bilo kojim drugim teškim zločinom. Osnovna razlika sastoji se u tome što je zločin u ovom slučaju možda počinio pripadnik organa reda ili neki drugi državni činovnik, što otežava situaciju, odnosno čini da je ova istraga komplikovanija nego kada je reč o nekom drugom vidu kriminala. Krivična dela torture često su takođe počinjena na mestima koja su potpuno zatvorena za spoljni svet, gde nema nezavisnih svedoka. Dokazi se lako mogu uništiti ili prikriti i može postojati “zavera ćutanja” među pripadnicima organa reda ili državnim službenicima koji su osumnjičeni u ovom slučaju. Takođe može postojati situacija u kojoj su žrtve i svedoci zastrašeni i tim zastrašivanjem primorani da ćute.

4.18. Svaka istraga je prevashodno pitanje pribavljanja, registrovanja, obrade i tumačenja dokaza. Prikupljanje, čuvanje i predočavanje dokaznog materijala zapravo je osnovni posao istražitelja. Sud je taj koji treba da proceni dokaznu vrednost prikupljenog materijala. U svim istragama od ključnog je značaja da se:

- **Identifikuje** "mesto zločina",
- **Zaštiti** "mesto zločina",
- **Obezbedi** "mesto zločina".

Najveći broj slučajeva torture događa se na mestima gde se ljudi drže u nekom vidu pritvora, pa je stoga očuvanje fizičkih dokaza ili neometani pristup mestu zločina uglavnom otežan. Istražitelji treba da imaju ovlašćenja da neometano pristupe svakom mestu ili svakom objektu, i treba da budu u mogućnosti da obezbede mesto gde je navodno došlo do torture. Ukoliko im se ta mogućnost ne pruži, lako se može dogoditi da istraga bude osujećena pomeranjem dokaza, uništavanjem dokaznog materijala, gubitkom dokaza ili dodavanjem novog “dokaznog materijala”.

4.19. Istražitelji treba da dokumentuju hijerarhiju nadležnosti u pritvoru, to jest treba jasno da utvrde ko je sve angažovan i ko sve može da bude angažovan u nalaženju i očuvanju fizičkih dokaza, kako bi se obezbedilo da se ti dokazi mogu koristiti u budućem zakonskom postupku, uključujući i moguće krivično gonjenje. Istražitelj treba da utvrdi da li postoje ili ne postoje elementi koji potvrđuju ili negiraju navode o postojanju torture, kao i postojanje sistematskog postupanja te vrste.

4.20. Istražitelji moraju poštovati zakone i pravila domaćeg zakonodavstva, uključujući pretpostavku nevinosti, i moraju, gde god je to potrebno, upoznati one protiv kojih se vodi istraga da se to radi. Istražitelji takođe treba da budu veoma strpljivi, vrlo spremni i otvoreni za prihvatanje novih dokaza, treba pomno da slušaju šta im se u istrazi govori i da budu taktični i senzitivni, posebno u suočenju sa žrtvama torture.

4.21. Sada ćemo navesti osnovni podsetnik za istragu na “mestu zločina” torture:

- Svaka zgrada ili prostor u kojoj se vodi istraga treba da bude zatvorena, kako se ne bi izgubio nijedan mogući dokaz. Samo istražitelji i njihovo osoblje treba da imaju mogućnost pristupa u taj prostor od momenta kada se isti označi kao područje na kome se vodi istraga;
- Materijalni dokazi moraju biti na odgovarajući način prikupljeni, obrađeni, zaštićeni, označeni i stavljeni na bezbedno mesto kako bi se sprečilo oštećenje, krivotvorenje ili menjanje dokaza ili pak gubitak dokaza. Ukoliko se navodna tortura dogodila tek nedavno, toliko da bi dokazi te vrste mogli da budu relevantni, svi uzorci telesnih tečnosti (kao što je krv ili sperma) kosa, vlakna, niti i slično treba da budu sakupljeni, zavedeni i obeleženi i na odgovarajući način sačuvani;
- Svi predmeti koji bi eventualno mogli biti korišćeni za vršenje torture (u tom smislu da se pomoću njih vrši tortura) treba da budu uzeti i sačuvani;
- Ako se navodna tortura dogodila relativno skoro, toliko da bi to moglo biti od značaja, onda sve nađene otiske prstiju treba na odgovarajući način uzeti i sačuvati;
- Treba u odgovarajućoj razmeri napraviti skicu objekta ili mesta gde je navodno izvršena tortura; na toj skici treba prikazati sve relevantne detalje kao što je lokacija različitih spratova u zgradi, prostorija, ulaza, prozora, nameštaja, okolnog terena i tako dalje;
- Treba napraviti fotografije mesta zločina pomoću polaroid-kamere, ukoliko je ona na raspolaganju, kako bi se relevantni detalji mogli odmah označiti ili posebno istaći u trenutku inspekcije;
- Takođe, na mestu zločina treba napraviti fotografije i standardnim foto-aparatom, kako bi se mogli sačuvati negativi i kako bi se moglo napraviti više kopija, koje se docnije mogu koristiti u okviru dokaznog materijala;
- Treba, i to u boji, fotografisati i sve povrede, a pomoću lenjira i skale boja treba prikazati veličinu i ozbiljnost povreda;

- Treba uzeti podatke svih lica na mestu navodne torture, t.j. njihova puna imena, adrese i telefonske brojeve, kao i sve ostale informacije važne za kontakt;
- Treba uzeti svu odeću osobe koja je prijavila torturu i testirati je u laboratoriji, ako je to ikako moguće, da bi se utvrdili tragovi telesnih tečnosti i drugi fizički dokazi;
- Treba, takođe, uzeti i svu odeću lica koja su navodno odgovorna za sprovođenje torture, kako bi se izvršilo forenzičko ispitivanje;
- Svi relevantni papiri, beleške ili dokumenti treba da budu sačuvani da bi se docnije mogli koristiti u vidu dokaznog materijala i da bi se mogla napraviti grafološka analiza.

Medicinski dokazi

- 4.22. Medicinski dokazi su od životnog značaja za većinu istraga torture. Tortura često ne ostavlja fizičke tragove ili dugoročne, odnosno, trajne fizičke belege. Isto tako, ne može se reći da su svi belezi ili povrede koje pritvorenik ima na sebi rezultat torture, jer mogu nastati i iz drugih razloga. Međutim, medicinski dokazi mogu pokazati da su povrede ili obrasci ponašanja zabeleženi kod navodne žrtve u skladu sa torturom koju je on ili ona opisao(la) ili prijavio(la). Razvijenom medicinskom tehnikom često se mogu uočiti povrede mekog ili nervnog tkiva koje ne mogu biti vidljive golim okom. Stručni forenzičar takođe može uočiti čak i minorne znake povrede ukoliko blagovremeno, dakle, kratko vreme po torturi, ima mogućnost pristupa osobi koja je bila žrtva torture ili nezakonitog postupanja.
- 4.23. Tortura obično ostavlja psihološku traumu i mogu se i o tome prikupiti dokazi. Psihološki simptomi torture često su subjektivni i u vezi su sa izmenjenim obrascima ponašanja ili dokazima stresa koji, opet, može imati mnoštvo različitih razloga. Pa ipak, gde god je to izvodljivo i svrsishodno, treba tražiti psihološku procenu žrtve. Tamo gde kombinacija fizičkih i psiholoških dokaza u potpunosti odgovara tvrdnjama iz prijave, to će pojačati ukupnu vrednost medicinskih dokaza.
- 4.24. Ukoliko se medicinsko ispitivanje obavlja u pritvorskoj jedinici ili zatvoru, posebno je korisno zatražiti medicinski izveštaj o prvom ispitivanju i sve kasnije medicinske izveštaje. Lekari i drugo medicinsko osoblje takođe treba da daju iskaz u vezi sa okolnostima u kojima su obavili pregled. Na primer:
- Da li su mogli da obave nezavisni pregled?
 - Da li su sačinili medicinski izveštaj?
 - Šta je stajalo u tom izveštaju?
 - Da li je žrtva imala ijedan vidljiv znak povrede u tom trenutku?
 - Da li je bilo pokušaja da se neko meša, odnosno da interveniše u pogledu sadržaja medicinskog izveštaja i da li je lekar možda bio izložen pritisku da na bilo koji način izmeni svoje nalaze?
- 4.25. U mnogim zemljama isti medicinski stručnjaci obavljaju i terapijski i forenzički medicinski pregled. Jedna od teškoća kod terapijskog medicinskog pregleda, budući da je on u većoj meri usredsređen na lečenje simptoma kod pacijenta, jeste to što se povrede mogu opisivati tako da se pritom ne navede njihov mogući uzrok. Cilj forenzičke medicine, s druge strane, jeste utvrđivanje uzroka i porekla povreda i to je specijalistička oblast. Zato u istrazi u vezi sa navodno počinjenom torturom uvek treba obaviti propisni forenzički lekarski pregled. Izveštaj sa tog pregleda treba da dokumentuje sledeće:

- Sve izjave osobe o kojoj je reč a koje su relevantne za lekarski pregled (uključujući tu i opis njenog zdravstvenog stanja i sve navode u vezi sa nezakonitim postupanjem);
- Spisak svih medicinskih nalaza na temelju celovitog i brižljivog ispitivanja osobe o kojoj je reč;
- Zaključke koji ukazuju na stepen konzistentnosti između navedenih tvrdnji i objektivnih medicinskih nalaza.

4.26. Prilikom prikupljanja medicinskih dokaza u vezi sa torturom, takođe je važno da istražitelj pokaže puno poštovanje za medicinsku etiku i da u potpunosti poštuje privatnost pacijenta. Ovo pitanje, kao i sva ostala pitanja u vezi sa istraživanjem i dokumentovanjem navoda o torturi i prijave torture, detaljnije je razmotreno u Istambulskom protokolu, priručniku za efikasno istraživanje i dokumentovanje torture i drugih vidova svirepog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.¹⁰

Obavljanje intervjua

4.27. Opšta pravila za obavljanje razgovora sa žrtvama, svedocima o osumnjičenima u svakoj krivičnoj ili disciplinskoj istrazi, primenjuju se takođe i na intervjue, odnosno razgovore koji se obavljaju u istrazi torture. Svrha istražnog intervjua jeste prikupljanje preciznih i pouzdanih informacija od osumnjičenih, svedoka ili žrtava, kako bi se utvrdila istina o predmetu istrage. Kada se obavljaju intervjui, važno je razviti profesionalni odnos i odnos poverenja između ispitivača i ispitivanog, uzeti u obzir mesto i okruženje u kojima se razgovor odvija i biti strpljiv i metodičan. Ovo pitanje je takođe detaljno razmotreno u Istambulskom protokolu.¹¹

4.28. Intervjui mogu biti izuzetno važan izvor informacija, ali su ipak samo jedan deo celokupnog procesa prikupljanja dokaza i istražitelji ne bi smeli preterano da se oslanjaju na intervjue. Takođe bi morali da budu potpuno svesni opasnosti prekomernog oslanjanja na priznanja. Posebno bi trebalo obratiti pažnju na poštovanje prava potencijalno osumnjičenih. Ni u kom slučaju intervju ne bi smeo da se obavlja sa nekim ko bi docnije mogao biti optužen za krivično delo u vezi sa datom istragom, u okolnostima u kojima bi ta njegova izjava kasnije mogla da bude proglašena neprihvatljivom.

4.29. Vođenju intervjua treba pristupati bez ikakvih predrasuda i unapred donetih zaključaka, a informacije koje se tom prilikom dobiju treba uvek proveriti upoređivanjem sa onim što ispitivač već zna ili što može nesumnjivo da utvrdi. Kada ma koga ispituje, ispitivač treba da postupa pošteno u okolnostima karakterističnim za svaki pojedinačni slučaj, ali on nije ograničen pravilima koja se primenjuju na sudu. To znači da ispitivači nisu dužni da prihvate prvi odgovor koji dobiju, odnosno da se ispitivanje ne smatra nepravičnim samo zbog toga što je ispitivač veoma istrajan i uporan. Čak i ukoliko osumnjičeni koristi svoje pravo na ćutanje, ispitivač ima pravo da postavlja pitanja i da beleži svaki odgovor ili odsustvo odgovora.

4.30. Ispitivač takođe treba da bude upoznat sa kulturnim i verskim uverenjima ispitanika. Ispitivač takođe treba pomno da vodi računa da ne donosi pretpostavke na temelju svog kulturnog miljea. Ranjivi ljudi,

¹⁰ Istambulski protokol, *Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (Priručnik o efikasnom istraživanju i dokumentovanju torture i drugih vidova svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja), Kancelarija visokog komesara UN za ljudska prava, Njujork i Ženeva 2001.

¹¹ Ibid.

bez obzira da li su to žrtve, svedoci ili osumnjičeni, moraju u svakom trenutku biti tretirani posebno pažljivo i strogo se moraju poštovati pravila na kojima treba da počiva postupanje prema njima.

4.31. Kroz listu provere, ispitivač bi trebalo da sazna sledeće:

- Što je više moguće o navodnom zločinu i okolnostima pod kojima je on počinjen.
- Sve dokaze koji već postoje na raspolaganju.
- Objašnjenja koja on ili ona zahtevaju od ispitanika.
- Sve "dokaze" (tačke koje treba dokazati) za inkriminaciju o kojoj je reč.
- Što je više moguće o ličnosti ispitanika.

Okolnosti u kojima se razgovor odvija uvek treba da budu pribeležene, a sadržaj intervjua – pitanja, odgovori i sve što se za vreme intervjua dogodi – treba da budu zabeleženi ili snimljeni *verbatim* (doslovno) u toku intervjua (ukoliko sadržaj razgovora nije zabeležen elektronskim putem, onda ga treba zapisati).

Razgovor s navodnim žrtvama torture

4.32. Ispitivanje navodnih žrtava torture obično je od ključnog značaja za istraživanje, budući da glavni dokaz u većini slučajeva predstavlja njegovo ili njeno svedočenje, uz raspoložive medicinske dokaze.

4.33. Intervjui treba da se vode vrlo pažljivo i na smotren način i treba voditi računa o fizičkom i emocionalnom stanju ispitanika. Posebno treba obratiti pažnju da se ne ponovi traumatizovanje ispitanika ili njegovo dovođenje u još veću opasnost. Razgovor, možda, treba da bude vođen u nekoliko faza tokom određenog vremenskog perioda, budući da neki detalji onoga što se zbilo ne moraju izbiti na površinu, sve dok ispitivač ne stekne poverenje ispitanika. Zapravo, možda se može savetovati da ispitivač provede neko vreme razgovarajući sa ispitanikom o temama koje nemaju direktne veze sa navodnim nezakonitim postupanjem, kako bi se uspostavila "atmosfera poverenja" koja će potom olakšati razmatranje osetljivijih tema.

4.34. Osnovni cilj intervjua jeste da se dobiju što je moguće detaljniji i što je više moguće faktografski podaci o sledećem:

- Šta je učinjeno?
- Kada je to učinjeno?
- Gde se to dogodilo?
- Ko je to učinio?
- Koliko često je to činjeno?
- Zašto je to učinjeno?
- Kakve su bile posledice onoga što je učinjeno?

4.35. Što je direktniji izvor informacija, to će iskaz biti detaljniji, konzistentniji i, samim tim, uverljiviji. Međutim, treba ostaviti izvesnu rezervu za mogućnost pojave određenih nekonzistentnosti. Na primer, žrtva može biti zaplašena, zbunjena ili može patiti od posttraumatskog stresa. Ispitanik može biti zastrašen do te mere da je ranije dao lažnu izjavu. On ili ona, takođe, mogu odlagati podnošenje prijave sve dok se ne osele bezbednima da to učine. Zato se ne može reći da nedoslednosti nužno znače da je prijava lažna. Ispitanik takođe može zaključiti da neka pitanja teško shvata. Nedoslednost, odnosno nekonzistentnost, ponekad može biti otklonjena ukoliko se isto pitanje postavi na drugačiji način ili ukoliko se na to pitanje vrati u docnijim razgovorima.

4.36. Sledeći podsetnik za istraživače koji obavljaju razgovore sa navodnim žrtvama torture sačinili su stručnjaci iz Centra za ljudska prava na univerzitetu Eseks:¹²

- Okolnosti koje su dovele do torture, uključujući hapšenje ili odvođenje u pritvor. Da li je ispitaniku, pre no što je uhapšen, upućena ikakva pretnja? Na koji način je ta osoba uhapšena i da li su njoj ili njemu nanete ikakve povrede za vreme hapšenja? Da li je iko prisustvovao hapšenju? Da li je ispitanik bio podvrgnut bilo kakvom nezakonitom postupanju pre no što je odveden u pritvor?
- Mesto na kome je ispitanik bio držan u pritvoru, uključujući tu i ime i tačnu lokaciju ustanove o kojoj je reč.
- Koliko dugo je ispitanik zadržan u pritvoru?
- Da li je ispitanik prebacivan iz jedne u drugu ustanovu? Ako jeste, kuda je prebacivan, ko ga je prebacivao i kog datuma (otprilike) se to događalo? Kako je on ili ona tamo stigao? Da li je za to prebacivanje naveden ikakav razlog? Ako je to bilo privremeno, koliko je dugo trajalo?
- Datumi i vreme (otprilike) kada se dogodila navodna tortura, uključujući i poslednji slučaj kada se to dogodilo.
- Detaljni opis svih koji su učestvovali u hapšenju, pritvaranju i navodnoj torturi.
- Sadržaj onoga što je ispitaniku rečeno ili pitanja koja su mu bila postavljena, odnosno, onoga što je od njega traženo da učini.
- Opis uobičajene procedure na mestu pritvora i obrazac po kome se navodna tortura odvijala.
- Opis činjenica u vezi sa navodnom torturom, uključujući metode torture i opis oružja ili drugih predmeta koji su u tu svrhu korišćeni.
- Bilo šta što je karakteristično za prostoriju u kojoj je došlo do navodne torture. Ukoliko je to primereno, od ispitanika se može zatražiti da nacrtá skicu lokacije i prostorni plan mesta na kome se navodna tortura dogodila.
- Da li je ispitanik bio seksualno napastvovan?
- Fizičke povrede do kojih je došlo tokom navodne torture.
- Identitet svih ostalih svedoka pomenutog događaja – kao što su drugi pritvorenici ili civilno osoblje zaposleno u toj ustanovi.
- Da li je medicinski radnik bio prisutan neposredno pre, za vreme ili posle navodne torture – ako jeste, da li se identifikovao i koja je bila njegova uloga?
- Da li je ispitaniku pružena bilo kakva medicinska pomoć neposredno ili u bilo kom trenutku posle torture, uključujući i medicinsku pomoć pruženu po puštanju iz pritvora? Da li je lekar mogao da obavi nezavisni pregled? Da li je iko prisustvovao tom pregledu? Da li je lekar sačinio medicinski izveštaj? Šta je navedeno u tom izveštaju?
- Da li se ispitanik žalio, ma kome, na postupak kome je bio podvrgnut ili je o tome govorio bilo kom pripadniku organa vlasti? Kakav je bio odgovor? Da li je sprovedena istraga? Šta je ta istraga podrazumevala, ako je sprovedena? Da li su ispitivani svedoci? Da li su ispitivani navodni počiniooci?

12 Camille Giffard, *The Torture Reporting Handbook*, Centar za ljudska prava, Univerzitet u Eseksu u saradnji sa Foreign and Commonwealth Office of the United Kingdom, 2000.

4.37. Izjava koja se uzima radi potonje primene u sudskoj istrazi treba da bude data u prvom licu i može sadržati mnoštvo detalja o tome kako se pritvorenik osećao u svakoj fazi događanja. Kad god je to moguće, ispitanika treba zamoliti da dovede u vezu ono što se dogodilo sa svojim svakodnevnim iskustvima, uključujući i sve poznate osećaje koje je dosad imao, odnosno imala. Na primer: kako je ispitanik znao da je prostorija bila određene veličine? Na šta ga je (ili nju) određeni miris podsetio? Na koga je ličio neki od policajaca (da li je, na primer, ličio na neku poznatu TV ličnost ili na neku drugu javnu ličnost)? Ovakva vrsta ispitivanja omogućiće da se obezbede dodatne informacije koje bi mogle poslužiti da se potkrepe dokazi i može pomoći da se utvrde sve nedoslednosti ili da se ispitanik podstakne da se priseti još nečega u vezi sa onim što mu se (ili njoj) dogodilo. Takođe treba obratiti pažnju i na druge čulne utiske, a ne samo na njegov vid – treba utvrditi šta je sve mogao da čuje, omiriše ili dodirne. To će biti posebno važno ukoliko je ispitaniku tokom jednog dela vremena provedenog u pritvoru ili prilikom ispitivanja bio povezan na očima.

4.38. Vrste informacija koje treba zabeležiti obuhvataju:

- **Lokacija prostorije u ustanovi:** da li je ispitanik morao da se penje ili da silazi niz stepenice, ako jeste, koliko je, otprilike, stepenica morao da pređe; šta je on ili ona mogao da čuje ili omiriše; da li je uočio ikakve posebne znake na putu; da li je u prostoriji bilo prozora i da li je moglo išta napolju da se vidi?
- **Sama prostorija:** koje je veličine bila; od čega su bili zidovi, podovi, tavanica, vrata; kakvog je oblika bila prostorija i da li je u njoj bilo ičeg neuobičajenog ili nečega po čemu bi se lako mogla prepoznati?
- **Ostali u toj prostoriji:** da li je u prostoriji bilo drugih ljudi; ako jeste, koliko ih je bilo; da li je iko od njih mogući svedok; da li su oni možda mogli da uoče nešto u vezi sa stanjem zdravlja navodne žrtve; kakvo je bilo njihovo zdravstveno stanje?
- **Izolacija:** ako je ispitanik bio držan u izolaciji, koliko je dugo ta izolacija trajala i na koji način se ona odvijala?
- **Sadržaj prostorije:** šta se nalazilo u prostoriji – krevet, nameštaj, klozetska šolja, lavabo – kakvi su bili?
- **Mikroklima u prostoriji:** kolika je bila temperatura; da li je postojala mogućnost provetravanja; da li je bilo pare ili vlage?
- **Svetlost:** da li je bilo svetla; da li je to bilo prirodno svetlo sa prozora, ili je to bilo električno svetlo; ako je bilo električno svetlo, koliko je dugo bilo uključeno; kako je to svetlo izgledalo ili delovalo, na primer, kakve je boje bilo, kakve jačine?
- **Higijena:** da li je bilo ikakvih mogućnosti za ličnu higijenu; kuda je ispitanik odlazio u toalet ili na kupanje; kakva je bila opšta higijena u samoj prostoriji; da li je bilo nekog zagađenja ili gamadi?
- **Odeća:** kakvu odeću je ispitanik nosio i da li je on, odnosno ona, mogao da pere tu odeću ili da je menja?
- **Hrana i voda za piće:** koliko često i u kojim količinama su donošeni hrana i voda; kakav je bio kvalitet hrane; ko je obezbeđivao tu hranu, da li je bila besplatna?
- **Fizičke aktivnosti:** da li je bilo ikakvih mogućnosti da se napusti ćelija i ako jeste, na koliko dugo i koliko često?
- **Režim:** da li su postojali neki posebno strogi ili monotoni aspekti samog režima?

- **Zdravstvene usluge:** da li je bio prisutan lekar ili je postojao neki drugi vid profesionalne zdravstvene zaštite ili je možda postojala mogućnost da se do njih dođe; da li je ispitanik pregledan ili lečen u posebnom medicinskom objektu, kao što bi bilo mesto gde svoje usluge pruža porodični lekar ili bolnica; da li je bilo lekova; ko je obezbeđivao te lekove?
- **Posete članova porodice:** da li je ispitanik imao mogućnost da mu članovi porodice dođu u posetu; ako jeste, gde su se te posete odvijale; da li je neko drugi mogao da čuje razgovor; da li je porodica znala gde se ispitanik nalazi?
- **Zastupanje:** da li je ispitanik imao mogućnost pristupa advokatu; kada mu je prvi put omogućen takav pristup, tj. koliko dugo nakon što je prvi put doveden u pritvor; koliko često mu se pružala takva mogućnost; gde su se odvijale te posete; da li je neko drugi mogao da čuje razgovor?
- **Izvođenje pred pravosudni organ:** da li se ispitanik pojavio pred sudijom ili sudom; kada se to dogodilo, to jest, koliko je vremena prošlo od trenutka kada je on ili ona odveden u pritvor do prvog pojavljivanja pred sudijom?
- **Zahtevi:** da li je ispitanik izneo neke dodatne zahteve, ako jeste, kome je te zahteve izneo i kakav je bio rezultat?
- **Podmićivanje:** da li je ispitanik morao da plati mito bilo za šta i da li se od njega i u jednom trenutku tražilo da plati mito?

Valja, međutim, imati na umu da se mučenje ili nezakonito postupanje često mogu dešavati van pritvorske jedinice, odnosno zatvora, i ispitivač treba da osigura da intervju sadrži i celoviti opis svih navodnih nezakonitih postupaka za koje žrtva tvrdi da im je bila podvrgnuta, bez obzira na to gde su se ti postupci događali.

Intervjuisanje navodnih žrtava seksualnog nasilja

- 4.39. Posebnu osetljivost treba ispoljiti onda kada se ispituju navodne žrtve seksualnog nasilja. Razmatranje takvih tema je tabu, ili je izuzetno osetljivo pitanje u mnogim društvima, tako da ispitanici mogu osećati da je za njih pravo mučenje da o tome govore. Bilo bi dobro da izjave uzima neko ko je istog pola kao i navodna žrtva – u zavisnosti od želja same osobe o kojoj je reč – i tu su još važnija pravila poštovanja privatnosti i pune tajnosti podataka. Međutim, samu temu ne treba izbegavati i treba uložiti sve moguće napore da se dobije detaljan i temeljan izveštaj o onome šta se dogodilo, kako bi počinioči mogli da budu pozvani na odgovornost.
- 4.40. Većina ljudi će nastojati da na pitanje u vezi sa “seksualnim zlostavljanjem ili uznemiravanjem” odgovori u tom smislu kao da to isključivo znači stvarno silovanje ili napastvovanje. Istražitelji treba da budu vrlo osetljivi na činjenicu da verbalni napadi, skidanje odeće, pipkanje, griženje, ponižavajući postupci ili udarci ili pak elektrošokovi u području genitalija, često nisu nešto što žrtva doživljava kao seksualno zlostavljanje. Međutim, sve te stvari su nasrtaji na ljudsku intimu i zato ih treba smatrati delom seksualnog zlostavljanja. Isto tako, takvi postupci često prate fizičko zlostavljanje, silovanje ili napastvovanje, kao i napastvovanje osobe istog pola, tako da se mogu tretirati kao “ključ” koji ukazuje na to da se seksualni nasrtaj zaista i dogodio. Veoma često žrtve seksualnog zlostavljanja nisu voljne

da išta kažu, pa čak u početku negiraju da je do takvog čina uopšte došlo. Često se događa da tek u drugom ili trećem kontaktu, i to ukoliko je u ranijim kontaktima uspostavljena atmosfera saosećanja i ukoliko se vodilo računa o kulturi i ličnosti osobe o kojoj je reč, na površinu ispliva veći deo priče. Zato istražitelji treba da pokažu posebnu taktičnost i strpljenje u takvom ispitivanju.

- 4.41. U svim slučajevima navodnih seksualnih zlostavljanja pregled intimnih delova tela treba da obavi isključivo kvalifikovano medicinsko osoblje, uz punu saglasnost navodne žrtve; poželjno je da lice koje obavlja pregled bude istog pola kao i ispitanik.

Intervjuisanje dece i maloletnika

- 4.42. Deca i sama mogu biti žrtve torture ili pak mogu biti primorana da budu svedoci torture nad drugima, posebno nad roditeljima ili bliskim članovima porodice. To može imati specifične traumatske posledice po decu i zato treba obratiti posebnu pažnju da ne dođe do obnavljanja traume u vreme razgovora sa detetom. Intervjuisanje dece se bitno razlikuje od intervjuisanja odraslih i treba posvetiti punu pažnju toj različitosti. Ispitivač treba da ima izvesno iskustvo u radu sa decom – treba da ima i odgovarajuću obuku za vođenje razgovora sa decom – inače se može dogoditi da negativne, pa čak i pogubne posledice tog razgovora budu znatno veće od potencijalne koristi koju bi on mogao doneti. Dete uvek treba intervjuisati u prisustvu njegovog ili njenog roditelja, rođaka ili staratelja. Treba obratiti posebnu pažnju neverbalnim znacima. Detinja sposobnost verbalnog izražavanja zavisi od uzrasta i faze razvoja, a detinje ponašanje može mnogo više otkriti o onome šta se stvarno zbilo nego što to mogu otkriti reči koje dete izgovori. Deca se lako zamaraju i zato ih ne treba iscrpljivati dugim intervjuima. Deci takođe treba pružiti podršku neposredno pošto se razgovor obavi.

Intervjuisanje osumnjičenih

- 4.43. Većina opštih stvari koje su ovde navedene u vezi sa obavljanjem razgovora, primenjuje se i na obavljanje razgovora sa licima koja su osumnjičena za umešanost u krivično delo torture ili zlostavljanja. S obzirom na činjenicu da su lica koja su umešana verovatno državni službenici – i često imaju znatno iskustvo u krivičnompravnom sistemu – treba obratiti posebnu pažnju na planiranje i strukturisanje intervjua, kao i na sve ono što treba izneti pred osumnjičenim ili osumnjičenima. Valjana i pravilno izvedena istraga treba da obuhvati ne samo razgovore sa onima koji su osumnjičeni za direktno nezakonito postupanje, već, potencijalno, sa svima onima koji se nalaze na odgovornim položajima u datoj instituciji u kojoj je pritvorenik držan i koji su znali da je do torture došlo, a nisu učinili ništa da je spreče ili da je prijave.
- 4.44. Razgovore treba obaviti na izrazito nezavisan, nepristrasan i profesionalan način. Takođe treba dopustiti mogućnost da pitanja koja budu pokrenuta, možda, sadrže i poseban emocionalni naboj i da službena lica koja se ispituju mogu izazvati značajno saosećanje svojih kolega. Treba razraditi i odgovarajuća pravila postupka za rešavanje problema zastupanja, socijalne zaštite, sukoba interesa, pitanja lojalnosti i svih drugih faktora koji bi mogli uticati na istragu.
- 4.45. Osumnjičene uvek treba intervjuisati odvojeno i ne treba im dozvoliti da jedni sa drugima komuniciraju između intervjua. Ako je potrebno, treba ih suspendovati sa dužnosti kako bi se sprečilo

da policajci ili službenici jedni s drugima sklapaju tajne dogovore. Treba takođe voditi računa o poštovanju prava potencijalnih osumnjičenih i ne smeju se obelodanjivati, odnosno prepričavati ili tumačiti izjave koje su od njih uzete i koje bi, samim tim, bile neprihvatljive kao dokazi.

Identifikovanje drugih svedoka

- 4.46. Svedoci koji su videli pritvorenika ili pritvorenicu bilo pre, bilo u trenutku hapšenja, mogu reći nešto o fizičkom stanju u kome se ta osoba nalazila pre hapšenja, okolnostima koje su do hapšenje dovele, načinu na koji je hapšenje izvedeno i identitetu policajaca koji su hapšenje izvršili.
- 4.47. Drugi pritvorenici, koji nisu direktno prisustvovali navodnoj torturi, mogu biti u stanju da daju informacije o tome kada je pritvorenik odveden na ispitivanje i mogu opisati njegovo odnosno njeno stanje neposredno pre odvođenja na ispitivanje i neposredno pošto je osoba vraćena sa ispitivanja, ili mogu reći da se pomenuto lice nikada nije vratilo sa ispitivanja. Oni takođe mogu dati dokaze o zvucima koje su čuli, kao što su krici ili vika, ili mogu nešto da kažu o krvavim mrljama ili podlivima koje su možda videli, a koji su tragovi torture. Oni mogu uočiti i zapamtiti i nove povrede koje su eventualno postale vidljive pošto je osoba dovedena u pritvor ili postojeće povrede koje su se pogoršale za vreme pritvora. Takođe su, možda, u stanju da pruže informacije o konkretnim obrascima navodne torture – kao što su imena, mesta, vreme događanja ili datumi.
- 4.48. Oni takođe mogu biti u stanju da posvedoče o tome na koji su način sami bili izloženi torturi, ili na koji su način torturi bili izloženi drugi pojedinci, što bi moglo pomoći da se utvrdi da li se u ustanovi o kojoj je reč ponavlja tortura, odnosno, da li je neki policajac ili zatvorski čuvar i ranije učestvovao u torturi ili je pak nezakonito postupao sa pritvorenicima.
- 4.49. Možda je, civilno osoblje ili drugi policajci ili zatvorsko osoblje u policijskoj stanici ili pritvorskoj ustanovi, čulo ili videlo pritvorenika u različitim fazama pritvora. Možda su videli ili čuli torturu ili nezakonito postupanje, možda su čuli da su o tome razgovarali drugi pritvorenici ili drugi zaposleni. Od njih je, možda, takođe zatraženo da očiste mesto na kome se sve to događalo ili da sarađuju u prikrivanju dokaza o onome što se zbivalo.
- 4.50. Ukoliko prijavu ne podnosi osoba koja je bila žrtva torture zato što je ta osoba izgubila život, “nestala je” ili se još nalazi u pritvoru, njeni najbliži rođaci, susedi ili pripadnici lokalne zajednice, možda mogu da ukažu na eventualne svedoke ili i sami mogu da predoče korisne informacije.

Pitanja zaštite svedoka

- 4.51. Svedoci optužbe, posebno oni koji će verovatno biti pozvani da svedoče u sudskom procesu, mogu smatrati da su već i sami izgledi za svedočenje na sudu stresni i zastrašujući. Svedoci takođe često trpe zbog zastrašivanja, verbalnih pretnji i/ili fizičkog nasilja od drugih koji pokušavaju da ih ubede da ne svedoče na sudu. Kao odgovor na ovakve pretnje, razrađeni su različiti oblici zaštite svedoka. Na najjednostavnijem nivou svedoka optužbe može na sud pratiti neko ko je spreman da sve vreme sedi sa njim dok čeka da bude pozvan da svedoči, zato što je upravo taj period čekanja često najneprijatniji i najstresniji za svedoka. Drugi uobičajeni oblici zaštite svedoka obuhvataju sledeće:

- Saveti o ličnoj bezbednosti;
- Mere za obezbeđivanje fizičke zaštite u domu osobe o kojoj je reč;
- Postavljanje alarmnih uređaja, specijalnih brava ili šipki na vratima;
- Preseljenje ili promena radnog mesta;
- Potpuna promena identiteta i preseljenje;
- Obezbeđivanje da se pojedinac nikako ne dovede u situaciju u kojoj bi se mogle izneti lažne “protiv-optužbe”;
- Fizička zaštita angažovanjem telohranitelja.

- 4.52. Imajući sve ovo na umu, i u meri u kojoj je to u njihovoj moći, tužioci i sudije treba da konsultuju svedoke u pogledu različitih oblika zaštite svedoka. Mora se, međutim, voditi računa da se to ne protumači kao navođenje svedoka na svedočenje. Zato treba beležiti i dokumentovati sve finansijske podatke kao i sve odluke koje se donose, a dobru zaštitu mogu pružiti i potpisani sporazumi sa svedokom.
- 4.53. Zaštita svedoka je od ključnog značaja, pre i za vreme suđenja, onima koji su osumnjičeni da su počinili torturu ili da su učestvovali u drugim zabranjenim oblicima zlostavljanja. Priroda ovih krivičnih dela je takva da će za uspešno sudsko gonjenje verovatno ključni značaj imati svedočenje žrtava i iskazi svedoka. Međutim, žrtve i svedoci će verovatno biti suočeni sa pritiscima da ne svedoče, jednim delom zato što su posledice zločina o kome je reč vidljive upravo na njima, a drugim delom zbog toga što su, možda, zastrašeni pretnjama i drugim vidovima zastrašivanja. Činjenica da su oni koji su optuženi za torturu često službena lica ili pripadnici organa reda, može učiniti da se žrtve ili svedoci osećaju posebno ranjivima u slučaju da svedoče.
- 4.54. U nekim slučajevima, svedoci ili žrtve se, možda, nalaze u pritvoru zbog drugih krivičnih dela u periodu pre ili za vreme suđenja na koje će biti pozvani da svedoče u vezi sa torturom. To će ih učiniti posebno ranjivima na pretnje ili druge vidove nezakonitog postupanja čiji je cilj da se spreči njihovo svedočenje. U slučajevima gde su lica koja su trenutno u pritvoru ugrožena, treba ih prebaciti u druge zatvorske ili pritvorske objekte gde se mogu preduzeti posebne mere zaštite. U drugim slučajevima, žrtve ili svedoci možda imaju krivični dosije pa će, samim tim, biti isključeni iz nekih tipova programa zaštite svedoka. Od životnog je značaja da takvi svedoci dobiju adekvatnu zaštitu, pa u takvim okolnostima treba razmisliti o mogućnosti specijalnih aranžmana za njihovu zaštitu i očuvanje njihove bezbednosti.
- 4.55. Suđenje može početi izvesno vreme posle izvornog incidenta, ili posle zaključenja istrage, a ponekad postoji mogućnost i daljih odlaganja. To može biti posebno neprijatno i uznemirujuće za svedoke optužbe. Svedoke treba neprestano informisati o napretku čitavog slučaja i treba im omogućiti da, u svakom trenutku, osećaju da mogu pozvati nekog člana tima istražitelja. Ukoliko svedok izrazi zabrinutost za svoju ličnu bezbednost ili bude podvrgnut bilo kakvim vidovima pretnji ili zastrašivanja, treba odmah preduzeti odgovarajuće mere kako bi se on ili ona zaštitili i kako bi onaj ko ih je zastrašivao, zbog toga bio pozvan na odgovornost.

-
- 4.56. Tamo gde je usled torture ili drugih vidova nezakonitog postupanja došlo do smrti žrtve, a najbliži srodnik ili član porodice verovatno će biti pozvani da svedoče, treba posebno obratiti pažnju na dodatni bol i traumu koje će ta lica osećati za vreme suđenja i posle njega. Takođe treba obratiti posebnu pažnju na naročito ranjive svedoke kao što su maloletnici, kao i na specifične probleme sa kojima se oni mogu suočavati prilikom svedočenja na sudu. Obezbeđivanje mogućnosti za svedočenje preko video-linka, tamo gde za to postoje tehnički uslovi, može pomoći da se spreči nepotrebno uznemirenje deteta-svedoka i osigurati da mu se na taj način obezbedi najbolje okruženje za davanje koherentnog i celovitog iskaza, bez ikakvih predrasuda u pogledu prava optuženog na pošteno i pravično suđenje. Nekim svedocima takođe može biti potrebna posebna podrška u vidu pripreme za odlazak na sud zbog njihove rase, pola, seksualne orijentacije, nacionalne pripadnosti, političkih ili verskih uverenja ili socijalnog, kulturnog ili etničkog porekla.
- 4.57. Čak i ukoliko prijava za torturu ili nezakonito postupanje bude povučena u toku istrage ili sudskog gonjenja, to ne bi trebalo automatski da dovede do odustajanja od slučaja. U nekim slučajevima, žrtve ili svedoci mogu biti izloženi toliko žestokom pritisku ili toliko zastrašeni, da će biti primorani da povuku svoja svedočenja. Međutim, kao i kada je reč o drugim krivičnim delima, nema ničega što bi sprečilo nastavak istrage ili sudskog gonjenja na temelju drugih dokaza.

V v Mr. Wijesekara and Others, Vrhovni sud, Sri Lanka, 24 August 2002, SC Ap. No. 186/2001 (Šri Lanka)

V, 27-godišnja Tamilka iz Kajte odbila je da stupi u unapred ugovoreni brak, saznajući da je čovek za koga je trebalo da se uda već oženjen i da ima dvoje dece. Pobjegla je pošto joj je on pretio da će iskoristiti sav svoj uticaj ne bi li je policija uhapsila kao osumnjičenu za terorizam – predstavio ju je kao teroristu-samoubicu, pripadnicu Tamilskih tigrova. Ona je uhapšena 21. jula 2000. godine u Trinkanmaleu; uhapsila ju je grupa policajaca u civilu. Uhapšen je i njen brat i oboje su prebačeni u policijsku stanicu u Negombu.

Između 21. i 26. juna, u toj policijskoj stanici neprestano je bivala izložena mučenju. Tukli su je, na glavu su joj stavljali kesu punu čili praha i benzina, tako da se gušila. Svukli su je i vezali za ručne zglobove i primorali je da visi, a onda su je ponovo tukli. Posle toga su je bacili na sto i napastvovali je, što joj je nanelo unutrašnje povrede na vagini. Posle tolike torture pristala je da potpiše izjave koje niti je pročitala, niti ih je razumela, pošto su bile napisane na sinhaleskom jeziku. Potom je prebačena u Odeljenje za antiterorističke istrage u Kolombu. Prebačena je tamo 26. juna i zadržana sve do 20. septembra 2000. I tu je bila podvrgavana neprestanim napadima i primorana da po diktatu piše izjave na tamilskom; u tim izjavama je navodno priznavala da je pripadnica Tamilskih tigrova. U sudu u Kolombu pojavila se 21. jula 2000. godine i tu je pokušala da obavesti sudiju o zlostavljanju kome je bila podvrgnuta, ali ju je u tome sprečio policajac iz Antiterorističkog odeljenja koji ju je pratio na sud. Ponovo se pojavila na sudu 21. septembra 2000. – sa strogim uputstvom da i ne pokušava da se obrati sudiji – i tada je sudija naložio da ostane u zatvoru. Njen advokat je 23. oktobra podneo u njeno ime zahtev da se obavi medicinski pregled i primljena je na tri dana u državnu bolnicu u Ragami. U zatvoru je, na osnovu novinske fotografije, prepoznala jednog od ljudi koji su je mučili. Nezavisan medicinski pregled obavljen je 4. novembra 2000. godine.

Okrivljeni, koji su svi bili policajci, prigovorili su da prijava nije podneta u roku od mesec dana posle pojavljivanja u sudu ili posle prvog kontakta sa braniocem, onako kako to nalaže Ustav Šri Lanke. V. je podnela protivtužbu u kojoj je navela da je bila upozorena da se nikako ne žali, odnosno da ne podnosi tužbu, kao i da su njenom prvom susretu sa advokatom prisustvovala četvorica policajaca. Rekla je i da iz pritvora nije mogla da podnese prijavu strahujući od represalija, kao i da nije dobila primerak lekarskog izveštaja sve do 12. marta 2001. godine; posle toga podnela je tužbeni zahtev u roku od sedam dana.

Mada medicinski izveštaj u ovom slučaju nije sadržao konačni nalaz, sud je uočio nekoliko protivrečnosti u izjavama različitih optuženika i takođe je ukazao na činjenicu da je prvi lekarski pregled obavljen dok se V. još nalazila u policijskom pritvoru. Drugi lekarski pregled – obavljen posle njenog puštanja iz zatvora – bio je temeljitiji i ukazao je i na fizičke povrede i na mentalne traume, što je sve odgovaralo njenim tvrdnjama o tome da je bila žrtva torture. Sud je zaključio da je V. zaista bila žrtva torture i odredio da joj bude isplaćena materijalna naknada u iznosu dotad najvećem za slučajeve mučenja u Šri Lanki. Sudija je takođe preporučio državnom tužiocu da “razmotri mogućost preduzimanja mera protiv okrivljenih i svih drugih koji su odgovorni za torturu nad ovim licem, u skladu sa Konvencijom protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih i ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja i sa Zakonom o ratifikaciji te konvencije iz 1994. godine.

5 Krivično gonjenje osimnjičenih za počinjene slučajeve mučenja i postupak za rehabilitaciju žrtava mučenja

Sadržaj

77	Mučenje kao krivično delo
78	Krivica za zločine torture i druge oblike zlostavljanja
79	Identifikovanje i krivično gonjenje odgovornih
82	Obaveza krivičnog gonjenja (po službenoj dužnosti)
83	Pravično suđenje
83	Imunitet, amnestija i zastarevanje
85	Kazna (sankcija)
86	Obeštećenje i rehabilitacija žrtava

5 Krivično gonjenje osumnjičenih za počinjene slučajeve mučenja i postupak za rehabilitaciju žrtava mučenja

- 5.1. Ovo poglavlje odnosi se na krivično gonjenje onih koji su bili umešani u torturu i u druge vrste zlostavljanja. U njemu je naznačeno ko sve može biti smatran odgovornim za takva krivična dela i opisuju se neki od pravnih i proceduralnih koraka koje valja preduzeti da bi se gonili oni koji su za ta krivična dela odgovorni. Podrazumeva se, da se zakoni i postupci razlikuju od zemlje do zemlje, odnosno od jednog do drugog nacionalnog zakonodavstva. U ovom poglavlju takođe razmatramo pitanja amnestije i univerzalne nadležnosti i ukazujemo na značaj davanja obeštećenja i rehabilitacije žrtvama torture i drugih vidova zlostavljanja.
- 5.2. Na državi je prevashodno obaveza da sprovodi krivični zakon. Uloga sudija i tužilaca u sprovođenju tih zakonskih normi razlikuje se u zavisnosti od sistema krivičnog prava u datoj zemlji. Tortura i drugi oblici zlostavljanja već su zabranjeni u većini nacionalnih, tj. domicilnih zakonodavstava. Čak i onda kada u domaćim zakonima nije predviđeno posebno krivično delo torture ili zlostavljanja, obično u drugim zakonima postoje inkriminacije na osnovu kojih se počinioci takvih dela mogu krivično goniti, kao što su krivična dela protiv ličnosti. Međutim, ukoliko je reč o aktima koja su počinili predstavnici države ili pripadnici čuvara reda, onda to treba tumačiti kao otežavajuće okolnosti, budući da službeno lice o kome je reč krši svoju profesionalnu dužnost, jer je svrha njegovog posla da služi narodu svoje države i da štiti građane svoje države.

Mučenje kao krivično delo

- 5.3. U Konvenciji UN protiv torture stoji:
- Svaka država ugovornica obezbediće da svaki vid mučenja u njenom krivičnom zakonodavstvu bude okarakterisan kao krivično delo. Isto se primenjuje i na pokušaj vršenja torture i bilo koji čin koji predstavlja saučesništvo ili učestvovanje u torturi. Svaka država ugovornica obezbediće da za ta krivična dela budu zaprećene odgovarajuće kazne koje će biti primerene teškoj prirodi samih dela.¹*
- 5.4. Ne postoje nikakve vanredne ili izuzetne okolnosti na koje bi se počinitelj mogao pozvati ne bi li opravdao primenu torture, niti se kao opravdanje može koristiti naredba nadređenog službenog lica ili organa vlasti.² Komitet za ljudska prava je ocenio da “prilikom podnošenja izveštaja, države-ugovornice treba precizno da naznače odredbe krivičnog zakona koje se odnose na kažnjavanje torture i svirepog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja i treba da daju podatke o kaznama kojima je zaprećeno za ta krivična dela, bez obzira na to da li su ih počinila službena lica ili druga lica koja deluju u ime države, ili su ih pak počinili pojedinci. Oni koji prekrše član 7, svejedno da li podsticanjem, naređivanjem, tolerisanjem ili

1 Član 4, Konvencija UN protiv torture i drugih vidova surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja 1984.

2 Član 2, ibid. Ovo načelo je takođe propisano Poveljom Nirnberškog i Tokijskog tribunala 1946. godine, a potom ga je reafirmisala Generalna skupština UN. To načelo se može naći i u statutima međunarodnih krivičnih sudova za Ruandu i bivšu Jugoslaviju, i, uz izvesne modifikacije, u Statutu Međunarodnog krivičnog suda.

činjenjem zabranjenih dela, moraju snositi odgovornost za to. Samim tim, oni koji su odbili da izvrše takvu naredbu, ne smeju biti kažnjeni niti smeju biti podvrgnuti bilo kakvom negativnom vidu postupanja”³

- 5.5. U Interameričkoj konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju torture navodi se sledeće: “Države ugovornice dužne su da obezbede da svi akti torture i pokušaji da se tortura sprovede predstavljaju krivična dela na osnovu njihovih krivičnih zakona i da za ta krivična dela budu zaprećene oštre kazne primerene težini takvog krivičnog dela”⁴ Takođe se navodi da “službeno lice ili činovnik koji delujući u tom službenom svojstvu naredi, podstakne ili potpomogne primenu torture ili ko direktno počini to delo ili ko, iako je u prilici da ga spreči, to delo ne spreči, mora snositi odgovornost za krivično delo torture. Osoba koja na podsticaj službenog lica ili činovnika naloži, podstakne ili potpomogne primenu torture, direktno učestvuje u torturi ili, je saučesnik u izvršenju tog krivičnog dela, pa će takođe biti smatrana krivom za to delo”⁵

Krivična dela za zločin torture i druge oblike zlostavljanja

- 5.6. Kada država neko lice liši slobode, ona preuzima obavezu da vodi računa o njegovoj bezbednosti i dobrobiti. To predstavlja obavezu za sve one koji su odgovorni za lišavanje slobode i vođenje računa o pritvoreniku.⁶ Tamo gde dođe do torture ili drugih zlostavljanja, tužilac treba da razmotri mogućnost podizanja optužnice protiv svih onih koji nisu ispunili svoje obaveze.
- 5.7. Krivična dela će se proširiti na sve one na odgovornim položajima u instituciji u kojoj je pritvorenik držan, a znali su ili je trebalo da znaju da je došlo do torture ili zlostavljanja i nisu učinili ništa da bi to sprečili ili da bi nadležnima ukazali na to. To može obuhvatiti komandira policijske stanice i njegove zamenike, službena lica u pritvorskoj jedinici, lekare i medicinsko osoblje, kao i druga službena lica i osoblje u pritvorskoj jedinici. To takođe može obuhvatiti tužioce i sudije i druga lica odgovorna za inspekciju u mestima u kojima se drže lica u pritvoru, ukoliko su svesno ignorisali ili nisu obratili pažnju na dokaze o tome da je došlo do torture ili drugih vidova zlostavljanja na mestima koja su posetili – ili su ti znaci bili vidljivi na licima koja su pred njih izvedena.
- 5.8. Da bi se odgovornost dokazala, tužilac će morati da pokaže da je optuženi počinio, ili pokušao da počinio krivično delo, svedjedo da li kao pojedinac, ili u zajednici sa nekim drugim ili pak preko drugog lica; da je naredio, podsticao ili podstrekavao vršenje krivičnog dela ili pokušaj izvršenja krivičnog dela; da je pomagao, odobravao ili na neki drugi način pomogao u izvršenju ili pokušaju izvršenja krivičnog dela; ili da je na bilo koji drugi način doprineo izvršenju ili pokušaju izvršenja tog krivičnog dela. To može podrazumevati pojedinačno i neposredno učešće u torturi ili zlostavljanju, pružanje pomoći na neki način koji je bitno uticao na izvršenje krivičnog dela, ili naređivanje da se to krivično delo počini. To, takođe, može podrazumevati da optuženi nije sprečio lice ili lica koja su delo počinila, a kojima je on bio nadređen ili im je bio rukovodilac, da počine to krivično delo, mada je znao ili je, usled samih okolnosti krivičnog dela, bio dužan da zna da dolazi do torture ili zlostavljanja, a nije preduzeo sve neophodne i razumne mere da to spreči ili da o tome obavesti nadležne organe vlasti radi istrage i krivičnog gonjenja.

3 Komitet za ljudska prava, opšti komentar 20, paragraf 13.

4 Član 6, Interamerička konvencija o sprečavanju i kažnjavanju torture, 1985.

5 Član 3, ibid.

6 Komitet za ljudska prava, opšti komentar 21, član 10 (44. zasedanje, 1992), Kompilacija opštih komentara i opštih preporuka koje su usvojili organi sporazuma o ljudskim pravima, U. N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 33 (1994), paragraf 3.

-
- 5.9. Ukoliko lice nije obavestilo nadležne organe o počinjenom krivičnom delu, čak i ukoliko ono samo nije ni direktno ni indirektno odgovorno za to krivično delo, to neobaveštavanje se takođe smatra krivičnim delom – mada je to krivično delo manjeg stepena težine.

Identifikovanje i krivično gonjenje odgovornih

- 5.10. Optužnice će obično biti podignute protiv konkretno identifikovanih pojedinaca. To se može pokazati komplikovanim u slučajevima torture ili drugih vidova zlostavljanja, budući da su oni koji su odgovorni za ta krivična dela možda prikrili svoj identitet od žrtve i mogu da se oslone ili na zaštitni “zid ćutanja” svojih kolega – ili čak na njihovu aktivnu saradnju u pripremi lažne priče. Čak i onda kada ih je žrtva identifikovala, počinioci mogu tvrditi da će to biti “moja reč protiv tvoje” i da to neće biti dovoljno za dokazivanje krivice.
- 5.11. Tamo gde je pojedinačno službeno lice identifikovano po imenu, fizičkom opisu ili na osnovu serijskog ili ličnog identifikacionog broja, trebalo bi da je moguće pronaći to službeno lice u zvaničnoj dokumentaciji. Ako je žrtva bila zadržana u zvanično priznatoj zatvorskoj ustanovi ili pritvorskoj jedinici, onda će podaci iz službene dokumentacije poslužiti za identifikaciju onih koji su odgovorni za to pritvaranje i svih ostalih koji su u tom periodu bili u kontaktu sa žrtvom. I ostali dokumentacioni materijal u policijskoj stanici ili zatvorskoj, odnosno pritvorskoj jedinici, može sadržati relevantne informacije. Te informacije mogu obuhvatiti: službenu knjigu iz koje će se videti koji je policajac bio na dužnosti, u kom trenutku i u kom konkretnom mestu, podatke o svim telefonskim komunikacijama ili komunikacijama radio-vezom u datoj stanici i sve beleške o krivičnim delima u kojima se nalaze podaci o konkretnim akcijama koje su pojedinačni policajci preduzimali na dužnosti. Ako je sav taj dokumentacioni materijal uredno vođen i na odgovarajući način čuvan, onda sve te informacije mogu pomoći da se prikupe dokazi koji bi mogli dovesti do uspešne identifikacije lica optuženog za torturu. To takođe može biti od pomoći kao da se određene tvrdnje potkrepe činjenicama ili odbiju kao neosnovne.
- 5.12. Tamo gde nema nezavisnih svedoka, tužioci mogu verovati da šanse za podizanje optužnice nisu naročito velike, odnosno da nisu dovoljno velike da opravdaju pokretanje postupka. Neki smatraju da, ukoliko je dokaz samo reč jednog protiv reči drugog lica, onda nikada ne može biti zadovoljen traženi standard dokaza za krivičnu optužnicu (van razumne sumnje, *intime conviction* itd.). Pretpostavka da pripadnik organa reda, koji je optužen da je počinio krivično delo dok je bio na dužnosti, ima bolje izgleda da bude oslobođen nego prosečan čovek optužen za krivično delo, takođe može podstaći neke tužioce da oklevaju u podizanju optužnice. Međutim, sve te faktore treba odvagati u odnosu na javni interes koji će biti zadovoljen, ukoliko oni koji su na službenom položaju ne zloupotrebljavaju taj položaj, a to može opravdati podizanje optužnice čak i u onim slučajevima kada je veća verovatnoća da će optuženi biti oslobođen, nego što je to inače slučaj. Tamo gde postoje čvrsti dokazi da je neko bio žrtva zlostavljanja u pritvoru, kao i čvrsti dokazi da su identifikovani policajac ili grupa policajaca bili prisutni na tom mestu u vreme kada se to nezakonito postupanje dogodilo, protiv njih se može podići ili zajednička optužnica za nezakonito postupanje, odnosno pomaganje i podržavanje takvog zlostavljanja, ili pak mogu biti pojedinačno optuženi zato što nisu zaštitili nekoga ko im je bio poveren.
- 5.13. Ako nema nikakvog spora da je identifikovani policajac primenio silu koja je dovela do povrede pritvorenika, onda će se verovatno otvoriti pitanje – ako navodna žrtva nije bila pod kontrolom tog

policajca – da li je primenjena sila bila nužna, razumna ili proporcionalna, odnosno primerena. Zakoni kojima se reguliše primena sile nad pritvorenima razlikuju se od zemlje do zemlje. Međutim, zabrana torture je apsolutna. Ni opasna priroda pritvorenika, ni odsustvo mera bezbednosti u pritvorskoj jedinici, ne mogu poslužiti kao opravdanje torture.⁷ U skladu sa međunarodnim standardima, sila se može primeniti nad licima u pritvoru samo onda kada je to apsolutno neophodno za održavanje bezbednosti i reda unutar institucije, u slučajevima pokušaja bekstva, onda kada se opire izvršavanju zakonite naredbe ili kada je ugrožena lična bezbednost. U svakom slučaju, sila se može primeniti isključivo ukoliko su se nenasilna sredstva pokazala neefikasna.⁸

5.14. Trebalo bi krivično goniti i sva odgovorna lica koja su ili znala ili namerno ignorisala informacije koje su ukazivale na to da su njihovi potčinjeni počinili krivično delo torture ili nezakonitog postupanja i nisu preduzeli razumne mere da to spreče, ili da o tom događaju izveste nadležne. Tamo gde se na osnovu obrazaca ponašanja u torturi ili nezakonitom postupanju ispostavi da su činjeni sistematski propusti da se ta krivična dela spreče, ili da se njihovi počinioci pozovu na odgovornost, ovo može biti smatrano dokazom da su oni, kao nadležni, prećutno odobravali takvu praksu.

5.15. Pretpostavka da su povrede na pritvoreniku posledica torture ili drugih oblika zlostavljanja, mogu biti odbačeni ukoliko postoji verodostojno objašnjenje, ali je na nadležnima i navodnim počiniocima da pruže uverljive dokaze da su iznete tvrdnje neosnovane. S obzirom na teškoće u dokazivanju tvrdnji o torturi u okolnostima pritvora, treba pridati odgovarajući značaj posrednim dokazima. Sudije ne bi smele da postavljaju tako visoke standarde dokaza da se ti standardi ne mogu realno ispuniti. To je posebno važno onda kada imamo posla sa zahtevima za nadoknadu i obeštećenje (videti niže). Činioci koje treba uzeti u obzir kao posredne dokaze da su tvrdnje o torturi osnovane, mogu obuhvatiti sledeće:

- Ukoliko je pritvorenik bio držan na nezvaničnom ili tajnom mestu;
- Ukoliko je pritvorenik bio "imcomunicado", odnosno, ukoliko mu tokom određenog vremenskog perioda nije omogućeno da stupi ni sa kim u kontakt;
- Ukoliko je pritvorenik dugo bio držan u izolaciji ili samici;
- Ukoliko nisu na odgovarajući način registrovani i vođeni podaci o pritvoru, odnosno ako postoji značajno neslaganje u dokumentaciji;
- Ukoliko pritvorenik nije bio u potpunosti informisan o svojim pravima, na početku pritvora i pre ispitivanja;
- Ukoliko je pritvoreniku bilo onemogućeno da brzo stupi u kontakt sa advokatom;
- Ukoliko je pritvoreniku, kao stranom državljaninu, onemogućen kontakt sa konzularnim službenikom zemlje čiji je državljanin;
- Ukoliko pritvorenik nije odmah podvrgnut lekarskom pregledu i redovnim potonjim pregledima;
- Ukoliko medicinska dokumentacija nije u celosti čuvana, ukoliko se u nju unose izmene ili je pak falsifikovana;

7 Član 2, Konvencija UN protiv torture i drugih vidova svirepog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Videti takođe u Izveštajima Komiteta protiv torture, *Mutambo v Switzerland* (13/1993) GAOR, 49. zasedanje, Supplement No.44 (1994); *Khan v Canada* (15/1994), GAOR, 50th Session, Supplement No.44 (1995); *Ireland v UK*, ECtHR Series A25, (1978); *Chahal v UK*, ECtHR presuda od 15. novembra 1996; *Tomasi v France*, ECtHR Series A, No.241-a (1993); *Selmouni v France*, ECtHR, presuda od 28. jula 1999.

8 Pravilo 54, standardni minimum pravila za postupanje prema zatvorenima; načela 4, 5 i 9, Osnovna načela u skladu sa kojima pripadnici organa reda mogu primeniti silu i vatreno oružje.

- Ukoliko su istražitelji uzimali izjave pritvorenika bez prisustva advokata;
- Ukoliko sve okolnosti u kojima su izjave uzimane nisu valjano zabeležene i dokumentovane i ukoliko same izjave nisu u isto vreme u celosti zabeležene (stenografisane);
- Ukoliko su izjave docnije bile neadekvatno menjane;
- Ukoliko je pritvorenik imao povez na očima, ili kapuljaču koja mu je glavu u celosti pokrivala, ukoliko su mu bila zapušena usta ili ukoliko je bio vezan ili pak bio podvrgnut nekim drugim vidovima fizičkog sputavnja ili je bio bez odeće, odnosno nag, bez ikakvog opravdanog razloga, i to u bilo kom trenutku za vreme boravka u pritvoru;
- Ukoliko su nezavisne posete pritvorskoj ili zatvorskoj jedinici *bona fide* organizacija za zaštitu ljudskih prava i utvrđeni planovi poseta običnih posetilaca ili veštaka bili onemogućeni, ukoliko je došlo do odlaganja poseta ili su one na neki drugi način ometane.

R v Fryer, Nichol Lawrie EWCA Crim 825 Court of Appeal Criminal Division, Royal Courts of Justice, Tuesday 19 th March 2002 (United Kingdom)

Jedan zatvorenik u zatvoru Vormvud Skraps, bio je 15. marta 1998. godine podvrgnut ozbiljnim i sistematskim napadima trojice čuvara zatvora, u zatvorskom odeljenju za izolaciju.

Taj zatvorenik, u ovom slučaju podnosilac tužbe, odveden je radi pretresa do gole kože i odatle je prebačen u jedinicu za izolaciju. Udaren je po licu, onda su ga uhvatili za vrat, noge i ruke i iz ćelije prebacili u otvoreni prostor, u centar zatvorskog bloka gde su ga bacili na pod. Bio je izložen dvama napadima, tokom kojih je neprestano šutiran i udaran dok je ležao na podu, sve dok nije počeo vidljivo da krvari. Potom je prebačen natrag u ćeliju, udaren i bačen o ćelijski zid. Zatvorski čuvari docnije su falsifikovali prijavu protiv tog zatvorenika, usled čega je bio stavljen u samicu i lišen mogućnosti skraćanja kazne. Jedan broj drugih zatvorenika takođe se žalio na slično zlostavljanje, otprilike u isto to vreme, tako da su na kraju podignute optužnice protiv 27 čuvara zatvora u vezi sa 13 odvojenih krivičnih prijava za nezakonito postupanje i napade; tvrdilo se da neki od tih napada, po svojoj ozbiljnosti, mogu da se svrstaju u kategoriju torture.

Trojica zatvorskih čuvara su 14. septembra 2001. godine osuđena za navedena krivična dela; izrečena im je kazna od tri i po do četiri godine zatvora. Potvrđujući ove presude, Apelacioni sud je saopštio da su postojale “specijalne i otežavajuće okolnosti” u ovom slučaju, uključujući sve ono što se odnosi na ozbiljnost napada i činjenicu da taj napad nije bio izolovan slučaj, već se radilo o sistematskim i ponovljenim napadima u određenim intervalima. Sud je takođe zaključio sledeće: “Zatvorenici imaju pravo na zakonsku zaštitu od napada čuvara zatvora. Društvo ima pravo da očekuje da se teška dužnost i velika odgovornost zatvorskih čuvara obavlja na adekvatan način. To jeste velika odgovornost. Međutim, još je važnije to što podnosioci žalbe na ovu presudu nisu iskoristili priliku koju su mogli da iskoriste u ranoj fazi – pod tim podrazumevamo najraniju fazu u kojoj su mogli da prihvate odgovornost za ono što su učinili. Pokušali su, pomoću lažnih optužbi i disciplinskih postupaka, da se izvuku iz ove situacije”.

Obaveza krivičnog gonjenja (po službenoj dužnosti)

- 5.16. Član 5. Konvencije protiv torture, obavezuje države koje su tu konvenciju ratifikovale, da “preduzmu sve mere koje mogu biti potrebne da bi se uspostavila nadležnost nad krivičnim delima navedenim u članu 4, u sledećim slučajevima:
- a) Kada su krivična dela počinjena na teritoriji pod njenom nadležnošću, ili na brodu ili u avionu koji je registrovan u toj državi,
 - b) Kada je navodni počinitelj državljanin te države,
 - c) Kada je žrtva državljanin te države, ukoliko to država smatra odgovarajućim”.
- 5.17. Dalje se obavezuju države da “preduzmu sve mere koje mogu biti neophodne da bi se uspostavila nadležnost nad takvim krivičnim delima, u slučajevima kada se navodni počinitelj nalazi na bilo kom delu teritorije pod njihovom nadležnošću”, ukoliko ne izruče to lice drugoj državi. Ova obaveza postoji, bez obzira na to gde je krivično delo izvršeno, kog je državljanstva žrtva i kog je državljanstva navodni počinitelj. Član 7. Konvencije zahteva od država “pod čijom se nadležnošću nađu lica za koje se tvrdi da je počinilo ma koje krivično delo iz člana 4. da u slučajevima navedenim u članu 5, ukoliko ne pribegne ekstradiciji, predoči čitav slučaj svojim nadležnim organima radi krivičnog gonjenja”. Ova obaveza da se “sudski goni ili izruči”, a koja je predviđena Konvencijom protiv torture, primenjuje se na sve teritorije koje podležu nadležnosti države-ugovornice, što obuhvata svaku teritoriju nad kojom ona ima de facto kontrolu. Interamerička konvencija o sprečavanju i kažnjavanju torture, obavezuje svaku državu-ugovornicu da sudski goni ili izruči lica koji se nađu “u području njene jurisdikcije”, bez obzira na to gde je krivično delo počinjeno ili kog je državljanstva žrtva ili navodni počinitelj”.⁹
- 5.18. Sve četiri konvencije takođe zahtevaju od država-ugovornica da sprovedu univerzalnu nadležnost u pogledu “teških kršenja” Konvencije i da procese povodom tih slučajeva pokreću pred svojim nacionalnim sudovima. Konvencija zahteva od država-ugovornica da tragaju za licima za koje se sumnja da su počinili teška kršenja konvencija, kao što su tortura i nehumano postupanje, ili su naredili ta kršenja, ili nisu ispunili svoju dužnost komandnih oficira da spreče takva teška kršenja. Na osnovu Ženevskih konvencija za obavezu “traganja, nalaženja i suđenja”, nema nikakvih ograničenja, odnosno, za nju državne granice ne važe.
- 5.19. Države koje nemaju obaveze ni po jednoj od ovih konvencija, i dalje imaju pravo da primene univerzalnu nadležnost, ukoliko navodni strani počinitelj torture bude nađen na njihovoj teritoriji, budući da opšte i običajno međunarodno pravo dozvoljava primenu univerzalne nadležnosti u slučajevima torture. Sudije i tužioci imaju posebnu važnu ulogu da obezbede da se ispune obaveze u pogledu krivičnog gonjenja lica osumnjičenih da su počinili torturu ili srodna krivična dela.

9 Član 12, Interamerička konvencija o sprečavanju i kažnjavanju torture.

Pravično suđenje

- 5.20. Sudije i tužioci moraju osigurati da suđenja licima koja su optužena za torturu i srodna krivična dela budu pravična, u skladu sa domicilnim i međunarodnim pravom i da u potpunosti budu poštovana prava osumnjičenih i interesi žrtava i njihovih porodica. Osumnjičeni moraju imati pravo na pravne savete i pomoć po sopstvenom izboru i to u svim fazama krivičnog postupka. Nacionalni sudovi takođe moraju zaštititi žrtve, svedoke i njihove porodice – uključujući i obezbeđivanje delotvornih mera bezbednosti. Takve zaštitne mere ne bi smele ni na koji način negativno da utiču na pravo optuženih na pravično suđenje, uključujući tu i pravo na unakrsno ispitivanje svedoka. Međutim, ne sme se dozvoliti da se to pravo ostvaruje na takav način da se time zastrašuje ili ponovo traumatizuje navodna žrtva ili svedok.
- 5.21. Tamo gde se suđenja odvijaju po osnovu univerzalne nadležnosti, možda je potrebno organizovati posebne aranžmane za dovođenje svedoka iz inostranstva ili uspostaviti veze pomoću video-linka, tamo gde za to postoje odgovarajući tehnički uslovi, kako bi se omogućilo da ta lica svedoče. Gde god je potrebno, moraju se obezbediti i usluge prevodilaca i tumača.

Imunitet, amnestija i zastarevanje

- 5.22. Sudstvo je dužno da, u okviru svoje nadležnosti, ispuní međunarodnu obavezu da organizuje istragu, da izvede pred lice pravde i kazni počiniocí krivičnog dela torture. Niko neće biti izuzet od ovog pravila po osnovu funkcije koju obavlja. Amnestija i druge slične mere koje onemogućuju da počinioci tako teških kršenja ljudskih prava, kakva je tortura, budu izvedeni pred sud, suđeni i kažnjeni, apsolutno su inkompatibilne sa državnim obavezama koje proističu iz međunarodnog humanitarnog prava, uključujući tu i obavezu na vođenje istrage, izvođenje pred lice pravde i kažnjavanje svih onih koji su odgovorni za teška kršenja ljudskih prava.
- 5.23. Statut Međunarodnog krivičnog suda propisuje da će se “primenjivati jednako na sve ljude, bez ikakve razlike koja bi proisticala iz njihovog službenog svojstva. Posebice, službeno svojstvo šefa države ili vlade, člana vlade ili parlamenta, izabranog predstavnika ili vladinog zvaničnika, ni u kom slučaju neće omogućiti licu da izbegne krivičnu odgovornost na osnovu ovog statuta, niti će samo to službeno svojstvo predstavljati osnovu za smanjenje kazne.¹⁰ Imunitet ili specijalna pravila postupka koja mogu biti vezana za službeno svojstvo datog lica, bez obzira da li na osnovu domicilnog ili međunarodnog prava, neće sprečiti sud da sprovede svoju nadležnost nad tim licem”.¹¹ U Statutu se dalje kaže: “Krivična dela koja spadaju u nadležnost ovog suda neće podlegati nikakvom vremenskom ograničenju važenja, odnosno zastarevanju”.¹² Mada Drugi protokol Ženevskih konvencija propisuje da države, po završetku neprijateljstava, treba da daju “najširu moguću amnestiju” licima koja su učestvovala u oružanim sukobima, smatra se da tvorci tog zakonskog dokumenta nisu imali nameru da obezbede imunitet počiniocima dela koja spadaju u kategoriju ratnih zločina.¹³

¹⁰ Član 27. (1), Statut Međunarodnog krivičnog suda (ICC)

¹¹ Član 27. (2), ibid.

¹² Član 29, ibid.

¹³ Član 6.5, dopunski protokol II 1977 ženevskih konvencija iz 1949.

-
- 5.24. Komitet za ljudska prava takođe je naglasio sledeće: “Komitet je uočio da su neke države proglasile amnestiju za krivična dela torture. Amnestija je, u celini gledano, inkompatibilna sa dužnošću i obavezom država da istraže takva krivična dela; da garantuju da pod njihovom jurisdikciji neće biti takvih dela i da obezbede da se takva krivična dela u budućnosti ne događaju. Države ne mogu lišiti pojedince prava na efikasan pravni lek, uključujući kompenzaciju i maksimalnu moguću rehabilitaciju”.¹⁴ Naglašeno je da ovakav tip amnestije pomaže da se stvori klima nekažnjivosti za počiniocima kršenja ljudskih prava, i podriva napore da se ponovo uspostavi poštovanje za ljudska prava i vladavinu zakona.¹⁵ Bečka deklaracija Svetske konferencije o ljudskim pravima poziva sve države da “ukinu one svoje zakonske odredbe koje omogućuju da oni koji su odgovorni za teška kršenja ljudskih prava, kao što je tortura, prođu nekažnjeno, te da krivično gone takva kršenja, čime će obezbediti čvrstu osnovu za vladavinu zakona”.¹⁶
- 5.25. Interamerički sud za ljudska prava konstatovao je da je “neprihvatljivo koristiti odredbe o amnestiji, odredbe o zastarevanju ili mere čiji je cilj odbacivanje krivične odgovornosti kao sredstva za sprečavanje istrage i kažnjavanja onih koji su odgovorni za teška kršenja ljudskih prava, kao što su tortura, protivpravne, proizvoljne egzekucije po kratkom postupku i nestanci, što je sve zabranjeno i kvalifikovano kao kršenje neotuđivih prava priznatih međunarodnim odredbama o ljudskim pravima”.¹⁷
- 5.26. Tamo gde imaju zakonsku mogućnost da to učine, sudovi treba da se uzdrže od primene zakona koji su suprotni međunarodnim obavezama države i koji predstavljaju kršenje međunarodno zaštićenih ljudskih prava i da te zakone proglase ništavima.
- 5.27. Komisije za istinu često igraju važnu ulogu u uspostavljanju pouzdane dokumentacije o prošlosti i omogućuje žrtvama da ispričaju o onome šta im se dogodilo, i da čak dobiju obeštećenje i rehabilitaciju. Međutim, komisije za istinu nisu zamena za pravosuđe u smislu celovitog i pravičnog krivičnog gonjenja. Tamo gde su komisije za istinu osnovane, one treba da poštuju odgovarajuće postupke i procese, treba da utvrđuju istinu, da olakšaju nadoknadu žrtvama i njihovu rehabilitaciju i da daju preporuke o tome kako sprečiti ponavljanje zločina. One treba da deluju naporedo sa sudovima u nastojanju da se počinioci krivičnih dela izvedu pred lice pravde, a ne treba da budu korišćene kao alternativa sudovima.

14 Komitet za ljudska prava, Opšti komentar 20, član 15.

15 Završne opaske Komiteta za ljudska prava, Argentina, 5. april 1995, UN Doc CCPR/C/79/Add.46; A/50/40, paragraf 146.

16 Bečka deklaracija i Akcioni program, Svetska konferencija o ljudskim pravima, Beč, 14-25. juna 1993, UN Doc.A/CONS.157/23, 12. jul 1993, paragraf 60.

17 *Case of Barrios Altos (Chumbipuma Aguirre and others v Peru)*, Inter-Am Ct.H.R., presuda od 14. marta 2001, paragraf 41.

Causa No.8686/2000 caratulada "Simon, Julio, Del Cerro, Juan s/Sustraccion de menores de 10 año' del Registro de la Secretaria Nro.7 de este Antonio Juzgado Nacional en lo Criminal'y Correccional Federal No.4, 6. mart 2001 (Argentina)

U martu 2001. godine, jedan federalni sudija u Argentini presudio je da su Zakon Punto Final i Zakon "o dužnom poštovanju", koji su davali imunitet od krivičnog gonjenja za kršenja ljudskih prava počinjena pod vlašću vojne hunte, neustavni i ništavi. Presuda je doneta u vezi sa krivičnim gonjenjem povodom "nestanka" 1978. godine osobe po imenu Hose Liborio Poblete Roa (Jose), njegove supruge Gertrudis Marte Lasik (Hlaczik) i njihove ćerke. U novembru 2001. godine, Savezni apelacioni sud potvrdio je ovu presudu.

Actuaciones Sumariales registrados bajo el No.13.445/1999, caratuladas: "Videla Jorge Rafael y otros s/Privacion Ilegal de la Libertad Personal" del registro de esta Secretaria No.14, pertenecientes al Juzgado Nacional en lo Criminal y Correccional Federal No.7, 20. jul 2001 (Argentina).

U junu i julu 2001. godine, jedan savezni sudija je doneo tri sudske odluke u kojima je optužio i zahtevao hapšenje izvesnog broja bivših pripadnika oružanih snaga Argentine, Čilea, Paragvaja i Urugvaja, zbog njihove umešanosti u sprovođenju zločinačkog plana, čiju je osnovnu odliku predstavljalo sistematsko prisilno nestajanje ljudi; plan je bio poznat kao "Operacija Kondor". Sudija je naložio da se povede sudski postupak i da se preventivno liši slobode bivši predsednik Horhe Rafael Videla (Jorge). Sudija je takođe zahtevao da se privremeno liši slobode, do zahteva za ekstradiciju, bivši predsednik Čilea, Augusto Pinoče (Augusto Pinochet). U decembru 2001. godine, u zasebnoj odluci, sudija je zahtevao da se privremeno liši slobode, do zahteva za ekstradiciju, bivši predsednik Bolivije, Ugo Banser Suares (Hugo Banzer Suarez).

Kazna (sankcija)

- 5.28. Kazna za krivična dela torture biće određena na osnovu domaćeg zakonodavstva. Međutim, Konvencija protiv torture propisuje da države-ugovornice "treba da učine da za ta krivična dela bude zaprećena odgovarajuća kazna koja će uzimati u obzir tešku prirodu samih dela".¹⁸ Pored toga što obuhvataju akte fizičkog i mentalnog nasilja, ova krivična dela često predstavljaju zloupotrebu službenog položaja i izdaju poverenja koje je javnost ukazala datom licu. Tamo gde imaju zakonsku mogućnost da to učine, sudije i tužioci treba da se postaraju da krivična dela torture budu upravo na taj način tretirana. Ako u zakonu ne postoji inkriminacija pod nazivom tortura, ili ako činjenice ne mogu da se uklope u domicilnu definiciju koja je uža od međunarodne definicije, onda treba suditi na osnovu prve sledeće najozbiljnije kategorije zločina, koja bi mogla da obuhvati sve te činjenice. Na taj način će se osigurati da sud izrekne presudu i dosudi kaznu koja će biti u skladu sa težinom navedenih činjenica, i da spreči primenu odredaba o zastarevanju.

¹⁸ Konvencija UN protiv torture i drugih vidova svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja 1984, član 4.

Obeštećenje i rehabilitacija žrtava

5.29. Sudije i tužioci treba da, u maksimalnoj meri koju im dopušta domaće zakonodavstvo, osiguraju da svako ko je bio žrtva torture i drugih nezakonitih postupaka, bude svestan svog prava da zahteva nadoknadu za moralne i fizičke patnje i da mu pomognu da se steknu neophodni uslovi kako bi žrtve mogle zaista da ostvare to svoje pravo. Žrtve torture i zlostavljanja imaju pravo da saznaju istinu o tome šta im se dogodilo, da vide da oni koji su za to odgovorni budu izvedeni pred lice pravde i da im se obezbedi obeštećenje.

5.30. Specijalni izveštajac za pravo na restituciju, kompenzaciju i rehabilitaciju žrtava teških kršenja ljudskih prava, Šerif Basiuni, priložio je svom završnom izveštaju Komisiji UN za ljudska prava 2000. godine i Nacrt osnovnih načela i smernica u vezi sa pravom na nadoknadu i reparacije žrtvama kršenja međunarodno priznatih ljudskih prava i humanitarnog prava (Van Bovenova i Basijunijeva načela).¹⁹ Načela Van Bovenova i Basijunija, koja su sadržana u apendiksu jedan ovog priručnika podrazumevaju sledeće oblike obeštećenja:

- **Restitucija:** treba preduzeti korake da se žrtva ponovo vrati u situaciju u kojoj se on ili ona nalazio (nalazila) pre no što je došlo do kršenja, uključujući tu i povraćaj svih zakonskih prava socijalnog statusa, porodičnog života, mesta stanovanja, imovine i radnog mesta;
- **Kompenzacija:** treba preduzeti korake da se kompenzuje svaka ekonomski procenjiva šteta koja je nastala usled kršenja prava žrtve, uključujući tu fizičku ili mentalnu štetu, emocionalne tegobe, izgubljene mogućnosti za obrazovanje, gubitak zarade, pravne i/ili medicinske troškove;
- **Rehabilitacija:** treba preduzeti korake da se obezbedi medicinska i psihološka nega, ukoliko je to neophodno, kao i da se osiguraju pravna i socijalna zaštita;
- **Zadovoljenje i jemstvo da se zločin neće ponoviti:** treba preduzeti korake da se obezbedi prekid daljih kršenja, javno obelodanjivanje istine u vezi sa tim kršenjima, službeno deklarisanje odgovornosti i/ili davanje izvinjenja, javno priznanje kršenja (prava), kao i sudske i administrativne sankcije i preventivne mere, uključujući tu i obuku u pogledu poštovanja ljudskih prava.

5.31. Ponekad je žrtvama potrebna skupa i duga medicinska nega ili lečenje. Ponekad žrtve nisu više sposobne da rade, zbog onoga što su doživele, ili dospeju u situaciju da su im životi na neki drugi način temeljno promenjeni. Ukoliko su počinioci torture bili državni službenici ili ukoliko je ona počinjena uz njihovu saglasnost ili odobravanje, država mora u maksimalnoj mogućoj meri nadoknaditi štetu koju je nanela. Gde god je to u okviru njihovih zakonskih mogućnosti, sudije treba da osiguraju da žrtve torture dobiju pravičnu nadoknadu, koja u potpunosti odražava tešku i ozbiljnu prirodu zločina kome su bile podvrgnute. Ukoliko žrtva premine usled torture, onda njegovi naslednici imaju puno pravo na nadoknadu.

19 UN Doc.E/CN.4/2000/62, 18. januar 2000.

5.32. Specijalni izvestilac za pitanje nekažnjivosti, Lui Žoine (Louis Joinet), razradio je niz načela za zaštitu i unapređenje ljudskih prava putem mera za borbu protiv nekažnjivosti; on je to učinio u svom izveštaju podnetom Komisiji UN za ljudska prava 1997. godine (to su Žoineova načela).²⁰ Ta načela obuhvataju:

- **Načelo 33. Prava i dužnosti koja proističu iz obaveze da se obezbedi obeštećenje.** Svako kršenje ljudskih prava daje žrtvi pravo na obeštećenje, kao i njenim naslednicima, što podrazumeva dužnost države da tu naknadu obezbedi i mogućnost žrtve da traži obeštećenje od počinioca.
- **Načelo 34. Postupak reparacije.** Sve žrtve treba da imaju pristup unapred spremljenoj i efikasnoj proceduri u vidu krivičnog, građanskog, administrativnog ili disciplinskog postupka... U ostvarivanju tog prava one moraju uživati zaštitu od zastrašivanja i represalija. Ostvarivanje prava na reparaciju podrazumeva pristup svim primenjivim međunarodnim postupcima.
- **Načelo 35. Propagiranje postupka reparacije.** *Ad hoc* postupci koji omogućuju žrtvama da ostvare svoje pravo na reparaciju, treba da budu najšire moguće reklamirani i propagirani u privatnim i javnim sredstvima informisanja. To treba raditi i u zemlji i van nje, preko konzularnih službi, posebno u zemljama u kojima postoji veliki broj žrtava koje su bile primorane na izbeglištvo.
- **Načelo 36. Razmere prava na reparaciju.** Pravo na reparaciju treba da obuhvata sve povrede koje je žrtva pretrpela; ono će obuhvatiti individualne mere u vezi sa pravom na restituciju, kompenzaciju i rehabilitaciju, kao i opšte mere za zadovoljenje... U slučaju prisilnog nestanka, kada je neizvesna sudbina nestalog lica, porodica tog lica ima neotuđivo pravo da bude obavestena o svemu što se zbivalo i, u slučaju smrti, telo tog lica mora biti vraćeno porodici čim bude identifikovano, bez obzira na to da li su počinioci identifikovani, da li je protiv njih pokrenut krivični postupak ili to nije učinjeno.

20 UN Doc.E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1, 2. oktobar 1997.

P v Marksman & Anor, StVincent & the Greandines, High Court, 13. april 1999, (2000)1 LRC1, (1999) 2 CHRLD 430, (StVincent + the Greandines)

Zatvorenik P uspešno se obratio Visokom sudu sa prijavom da je nadzornik zatvora prekršio njegovo ustavno pravo da ne bude podvrgnut torturi ili nečovečnom ili ponižavajućem kažnjavanju, time što je naredio da ga izbičuju devetostruko upletenim bičem i da ga potom okovanog bace u samicu, na duži vremenski period.

U julu 1997. godine, Sud je zaključio da je bičevanje devetostrukim bičem (kao kazna za napad na zatvorskog čuvara) u suprotnosti sa ustavnom zabranom torture i drugih vidova zlostavljanja. Pozivajući se na ranije slučajeve u Zimbabveu i Južnoj Africi i odobravajući presude u tim slučajevima, sudija je zaključio: "Takvo bičevanje je inkompatibilno sa standardima pristojnosti koji se očekuju od zatvorske službe. Time se ne vrši samo nasilje nad osobom koja je bičevana, već se brutalizuje i društvo koje to dopušta. Na taj način se rađaju mržnja i ogorčenje prema zakonima i društvu u celini. Bičevanje devetostrukim bičem u skladu je sa definicijom torture koja postoji u članu 1. Deklaracije UN o sprečavanju zločina i postupanju prema počiniocima ... Od danas devetostruki bič koji postoji u muškom zatvoru na Sentvinsentu treba da zauzme mesto u muzeju, pored svih ostalih instrumenata za mučenje, uključujući tu i stege za uvrtnanje palčeva, sprave za rastezanje, stubove za bičevanje i kavez za ljude u koji su svojevremeno pobunjene stanovnike Kariba bacali, dok ne bi umrli od gladi".

Sud je zaključio da je država dužna da plati naknadu zbog kršenja ustavnih prava na temelju svoje primarne odgovornosti za ovu nezakonitu radnju, a ne na osnovu posredne odgovornosti za delikte koje su počinili njeni službenici. Egzemplarna odšteta primerena je opresivnom ponašanju državnih službenika. Procenjujući egzemplarnu odštetu, sud bi trebalo da uzme u obzir povrede koje je podnosilac tužbe pretrpeo, meru u kojoj je to povredilo njegovo dostojanstvo i ponos, mentalne patnje i gubitak ugleda. Dodeljeno obeštećenje mora biti u skladu sa konkurentnim interesima – s jedne strane države da očuva red i zakon i, s druge strane, građana da njihova ustavna prava ni na koji način ne budu osujećena ili prekršena. S obzirom na znatan bol i patnje koje je pretrpeo podnosilac tužbe, napad na njegovo dostojanstvo i nelagodu, poniženje i sramotu koju mu je to nanelo, zatvoreniku P. je dosuđeno odgovarajuće obeštećenje. U skladu sa svojim širokim ovlašćenjima da sprovode ustavna prava u saglasnosti sa ustavom, sudovi, između ostalog, mogu inicirati sudski postupak protiv službenih lica odgovornih za kršenje ustavnih prava, mogu izricati obaveznu naknadu štete ili podvrći ta službena lica disciplinskom postupku. S obzirom na činjenicu da ni država ni upravnik zatvora nisu uputili pismeno izvinjenje za kršenje ustavnih prava zatvorenika P, on je takođe dobio i egzemplarnu naknadu štete. Sud je takođe naložio da se povede disciplinski postupak protiv upravnika zatvora.

Apendiksi

89 **Apendiks 1: Odabrani međunarodni instrumenti**

- 91 1. Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni, članovi 1–16
- 95 2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, članovi 7 i 10; Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 3, Američka konvencija o ljudskim pravima, član 5; Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, član 5
- 96 3. Zajednički član 3. četiri Ženevske konvencije 1949.
- 97 4. Statut Međunarodnog krivičnog suda, članovi 7. i 8.
- 102 5. Opšti komentar 20 Komiteta za ljudska prava o Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima
- 105 6. Skup načela zaštite svih lica koja se nalaze u bilo kakvom obliku pritvora ili zatvora
- 112 7. Smernice u vezi sa ulogom tužioca (izvodi)
- 113 8. Osnovna načela nezavisnosti sudstva (izvodi)
- 114 9. Osnovna načela na kojima počiva uloga advokata (izvodi)
- 115 10. Preporuke specijalnog izvestioca o torturi (izvodi)
- 119 11. Pravo na nadoknadu, kompenzaciju i rehabilitaciju za žrtve teških kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda, Završni izveštaj specijalnog izvestioca, profesora Šerifa Basiunija (Sherif Bassiouni)
- 124 12. Načela efikasne istrage i dokumentovanja mučenja i drugih vidova surovog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne (Istambulski protokol)

127 **Apendiks 2: Standardi KSM – Odabrani izvodi**

139 **Apendiks 3: Dalje informacije i organizacije za kontakt**

145 **Apendiks 4: Tabela ratifikacionog statusa odabranih instrumenata za zaštitu ljudskih prava**

Apendix 1:

Odabrani međunarodni instrumenti

1.

Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni

usvojena i otvorena za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje na osnovu rezolucije 39/46 Generalne skupštine od 10. XII 1984.

Član 1

1. U smislu ove Konvencije, izraz “mučenje” označava svaki čin kojim se nekom licu namerno nanosi jak bol ili patnja, bilo fizička ili psihička, u svrhe kao što su pribavljanje informacija ili priznanja od tog lica ili nekog trećeg lica, kažnjavanje tog lica za delo koje je to lice ili neko treće lice počinilo ili se sumnja da ga je počinilo, ili u svrhu zastrašivanja ili prisiljavanja tog lica ili nekog trećeg lica, ili iz bilo kog razloga zasnovanog na diskriminaciji bilo koje vrste, kada službeno lice ili neko drugo lice koje postupa u službenom svojstvu nanosi takav bol ili patnju, ili podstiče ili je saglasno sa nanošenjem takvog bola ili patnje. Ovo ne uključuje bol ili patnju koji proističu isključivo iz zakonskih sankcija, predstavljaju njihov sastavni deo ili ih prate.
2. Ovaj član je bez štete po bilo koji međunarodni instrument ili nacionalni zakon koji sadrži ili može sadržati odrebe šire primene.

Član 2

1. Svaka Država potpisnica će preduzeti delotvorne zakonodavne, administrativne, sudske ili druge mere za sprečavanje dela mučenja na bilo kojoj teritoriji pod svojom jurisdikcijom.
2. Nikakve vanredne okolnosti, bilo da je to ratno stanje ili pretnja rata, unutrašnja politička nestabilnost ili bilo koja druga vanredna situacija ne mogu se navesti kao opravdanje mučenja.
3. Naredba nadređenog oficira ili državnog organa ne može se navesti kao opravdanje mučenja.

Član 3

1. Nijedna Država potpisnica neće proterati, vratiti (“refouler”) ili izručiti neko lice drugoj državi kada postoji osnovana sumnja da će to lice biti u opasnosti od podvrgavanja mučenju.
2. Da bi se odredilo da li postoji takva osnovana sumnja, nadležni organi će uzeti u obzir sve relevantne činioce, uključujući, gde je to moguće, postojanje stalnog obrasca teških, flagrantnih ili masovnih kršenja ljudskih prava.

Član 4

1. Svaka Država potpisnica će osigurati da sva dela mučenja predstavljaju krivična dela, u skladu sa sopstvenim krivičnim zakonom. Isto će važiti za pokušaj vršenja mučenja ili za delo koje počinio bilo koje lice, a koje predstavlja saučesništvo ili učestvovanje u mučenju.
2. Svaka Država potpisnica će osigurati da se ova krivična dela kažnjavaju odgovarajućim kaznama koje uzimaju u obzir njihovu ozbiljnu prirodu.

Član 5

1. Svaka Država potpisnica će preduzeti one mere koje mogu biti neophodne da bi uspostavila jurisdikciju nad krivičnim delima koja se pominju u članu 4, u sledećim slučajevima:
 - (a) Kada se ova krivična dela počine na bilo kojoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom, ili na brodu ili u letilici registrovanoj u toj državi;
 - (b) Kada je navodni počinitelj državljanin te države;
 - (c) Kada je žrtva državljanin te države, ako dotična država to smatra odgovarajućim.
2. Svaka Država potpisnica će, takođe, preduzeti one mere koje mogu biti neophodne da uspostavi jurisdikciju nad takvim krivičnim delima, u slučajevima kada se navodni počinitelj nalazi na bilo kojoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom, a ona ga ne izruči shodno članu 8, bilo kojoj od država pomenutih u stavu 1 ovog člana.
3. Ova Konvencija ne isključuje bilo koju krivičnu jurisdikciju koja se primenjuje u skladu sa domaćim zakonom.

Član 6

1. Kada se uveri, nakon ispitivanja informacija kojima raspolaže, da okolnosti tako nalažu, svaka Država potpisnica na čijoj se teritoriji nalazi neko lice koje je navodno počinilo bilo koje krivično delo pomenuto u članu 4, dužna je da pritvori to lice ili da preduzme druge pravne mere da bi osigurala njegovo prisustvo. Pritvor i druge pravne mere će biti predviđeni zakonom te države, ali mogu se primenjivati samo onoliko vremena koliko je neophodno da se omogući pokretanje bilo kakvog krivičnog postupka ili postupka izručenja.
2. Takva država će odmah izvršiti preliminarno ispitivanje činjenica.
3. Svakom licu koje je u pritvoru, u skladu sa stavom 1 ovog člana, pomoći će se da odmah stupi u kontakt sa najbližim odgovarajućim predstavnikom države čiji je državljanin, ili, ako je lice bez države, sa predstavnikom države u kojoj obično boravi.
4. Kada neka država, u skladu sa ovim članom, pritvori neko lice, odmah će obavestiti državu pomenute u članu 5, stav 1, o činjenici da je takvo lice u pritvoru i o okolnostima koje nalažu njegov pritvor. Država koja vrši preliminarnu istragu razmatranu u stavu 2 ovog člana, hitno će obavestiti rečene države o svojim zaključcima i navedeće da li namerava da sprovodi svoju jurisdikciju.

Član 7

1. Država potpisnica, na čijoj se teritoriji jurisdikcije pronađe lice koje je navodno izvršilo bilo koje krivično delo pomenuto u članu 4, a u slučajevima razmatranim u članu 5, ukoliko ga ne izruči, podneće slučaj svojim nadležnim organima radi krivičnog gonjenja.
2. Ovi organi će doneti odluku na isti način kao i u slučaju bilo kog običnog krivičnog dela ozbiljne prirode, u skladu sa zakonom te države. U slučajevima pomenutih u članu 5, stav 2, standardi dokaza potrebnih za krivično gonjenje i donošenje presude neće na bilo koji način biti manje strogi od onih koji se primenjuju u slučajevima pomenutih u članu 5, stav 1.
3. Svakom licu kod koga se postupak dovede u vezu sa bilo kojim krivičnim delima pomenutim u članu 4, garantovaće se pošteno postupanje u svim fazama postupka.

Član 8

1. Smatraće se da su krivična dela, pomenuta u članu 4, uključena kao krivična dela koja za sobom povlače izručenje u svaki ugovor o ekstradiciji koji postoji između Država potpisnica. Države potpisnice se obavezuju da uključe takva krivična dela, kao krivična dela koja za sobom povlače izručenje, u svaki ugovor o ekstradiciji koji između njih bude zaključen.
2. Ukoliko neka Država potpisnica, koja izručenje uslovljava postojanjem ugovora, primi zahtev za izručenjem od druge Države potpisnice s kojom nema ugovor o ekstradiciji, ona može smatrati ovu Konvenciju pravnim osnovom za izručenje, u pogledu takvih krivičnih dela. Izručenje će da podleže drugim uslovima predviđenim zakonom države kojoj je upućen zahtev.
3. Države potpisnice koje ne uslovljavaju izručenje postojanjem ugovora, priznaće između sebe takva krivična dela kao krivična dela koja za sobom povlače izručenje, shodno uslovima predviđenim zakonom države kojoj je upućen zahtev.
4. Takva krivična dela će se u svrhu izručenja između Država potpisnica smatrati krivičnim delima, izvršenim ne samo u mestu gde je do njih došlo, već i na teritorijama država od kojih se zahteva da uspostave jurisdikciju u skladu sa članom 5, stav 1.

Član 9

1. Države potpisnice će jedna drugoj pružiti najveću moguću pomoć u vezi sa krivičnim postupkom pokrenutim u pogledu bilo kog krivičnog dela pomenutog u članu 4, uključujući i dostavljanje svih dokaza koji im stoje na raspolaganju, a koji su neophodni za vođenje postupka.
2. Države potpisnice će izvršavati svoje obaveze u skladu sa stavom 1 ovog člana, shodno bilo kojim ugovorima o međusobnoj sudskoj pomoći koji mogu postojati između njih.

Član 10

1. Svaka Država potpisnica je dužna da osigura da obrazovanje i informisanje, u pogledu zabrane mučenja, budu u potpunosti uključeni u obuku pripadnika organa reda, bilo da su civilni ili vojni, medicinskog osoblja, službenih i drugih lica koja mogu biti uključena u pritvaranje, saslušavanje ili postupanje prema svakom pojedincu podvrgnutom bilo kom obliku hapšenja, pritvora ili zatvora.
2. Svaka Država potpisnica je dužna da uključi ovu zabranu u pravilnike ili uputstva u pogledu dužnosti i funkcija bilo kog od pomenutih lica.

Član 11

Svaka Država potpisnica je dužna da stalno i sistematski razmatra pravila o saslušavanju, uputstva, metode i praksu, kao i aranžmane za pritvor i postupanje sa licima podvrgnutim bilo kom obliku hapšenja, pritvora ili zatvora, na bilo kojoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom, u cilju sprečavanja bilo kakvih slučajeva mučenja.

Član 12

Svaka Država potpisnica će osigurati da njeni nadležni organi pristupe brzom i nepristrasnom istrazi, kadgod postoji osnovana sumnja da je izvršen čin mučenja, na bilo kojoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom.

Član 13

Svaka Država potpisnica je dužna da osigura da svaki pojedinac, koji tvrdi da je bio podvrgnut mučenju, na bilo kojoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom, ima pravo da se žali njenim nadležnim organima i da ti organi brzo i nepristrasno ispituju slučaj tog lica. Biće preduzeti koraci da se osigura da se podnosilac žalbe i svedoci zaštite od svakog maltretiranja ili zastrašivanja, kao posledice njegove žalbe ili bilo kakvih pruženih dokaza.

Član 14

1. Svaka Država potpisnica je dužna da osigura u svom pravnom sistemu da žrtva mučenja dobije zadovoljenje i da ima ostvarljivo pravo na poštenu i adekvatnu kompenzaciju, uključujući sredstva za što potpuniju rehabilitaciju. U slučaju smrti žrtve koja je usledila kao posledica mučenja, izdržavana lica žrtve imaće pravo na nadoknadu.
2. Ništa u ovom članu neće uticati na bilo kakvo pravo žrtve, ili drugih lica, na kompenzaciju, koja može postojati u skladu sa nacionalnim zakonom.

Član 15

Svaka Država potpisnica je dužna da osigura da bilo koja izjava, za koju se ustanovi da je data kao rezultat mučenja, ne bude navedena kao dokaz u bilo kakvom postupku, osim protiv lica optuženog za mučenje, kao dokaz da je ta izjava data.

Član 16

1. Svaka Država potpisnica će se obavezati da spreči, na bilo kojoj teritoriji pod svojom jurisdikcijom, druga dela okrutnog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja koja ne predstavljaju mučenje, kako je definisano članom 1, kada takva dela izvrši neko službeno lice ili drugo lice u službenom svojstvu, ili se izvrše na njegov podsticaj ili uz njegovu saglasnost ili znanje. Naročito će se primenjivati obaveze sadržane u članovima 10, 11, 12 i 13, uz zamenu pominjanja mučenja pominjanjem drugih oblika surovog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.
2. Odredbe ove Konvencije neće nanositi štete odredbama bilo kog drugog međunarodnog instrumenta ili nacionalnog zakona, koji zabranjuje surovo, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, ili koji se odnosi na ekstradiciju ili proterivanje.

2.

Međunarodni pakt o građanskim političkim pravima

usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine od 16. XII 1966. godine

Član 7

Niko ne sme biti podvrgnut mučenju ili surovom, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Posebno niko neće biti podvrgnut medicinskim ili naučnim eksperimentima, bez svoje slobodne volje.

Član 10 (1)

Prema svim licima lišenim slobode postupaće se čovečno i s poštovanjem, zbog urođenog dostojanstva ljudskog bića.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

potpisana u Rimu 4. XI 1950. godine

Član 3

Niko ne sme biti podvrgnut mučenju, ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

Američka konvencija o ljudskim pravima

potpisana na Međuameričkoj specijalnoj konferenciji o ljudskim pravima, održanoj u San Hozeu, Kostarika, 22. XI 1969. godine

Član 5

1. Svako lice ima pravo na poštovanje svog fizičkog, mentalnog i moralnog integriteta.
2. Niko neće biti podvrgnut mučenju ili surovom, nečovečnom ili ponižavajućem kažnjavanju ili postupanju. Sa svim licima lišenim slobode postupaće se s poštovanjem, zbog urođenog dostojanstva ljudskog bića.
3. Kažnjavanje neće obuhvatati ni jedno drugo lice, osim kriminalca.
4. Okrivljena lica će biti odvojena od osuđenih lica, osim u izuzetnim okolnostima, i biće podvrgnuta odvojenom postupanju koje odgovara njihovom statusu lica koja nisu osuđena.
5. Dok traje krivični postupak, maloletna lica će biti odvojena od odraslih i izvedena pred specijalne sudove, što je brže moguće, tako da se prema njima može postupati u skladu sa njihovim statusom maloletnih lica.
6. Kažnjavanje koje se sastoji od lišavanja slobode, imaće za ključni cilj prevaspitavanje i resocijalizaciju zatvorenika.

Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda

usvojena od strane Organizacije afričkog jedinstva u Bandžulu 27. VI 1981. godine

Član 5

Svaki pojedinac će imati pravo na poštovanje dostvojanstva urođenog ljudskom biću i na uvažavanje njegovog pravnog statusa. Biće zabranjeni svi oblici eksploatacije i ponižavanja čoveka, naročito ropstvo, trgovina robljem, mučenje, surovo, nečovečno ili ponižavajuće kažnjavanje i postupanje.

3.

Zajednički član 3 četiri ženevske konvencije iz 1949. godine

usvojen 12. VIII 1949. godine na Diplomatskoj konferenciji za uspostavljanje

Međunarodnih konvencija za zaštitu žrtava rata, održanoj u Ženevi od 21. IV do 12. VIII 1949. godine

U slučaju oružanog sukoba koji nije međunarodnog karaktera i koji se odvija na teritoriji jedne od Visokih ugovornih strana, svaka strana u sukobu će biti obavezna da primenjuje, kao minimum, sledeće odredbe:

- (1) Prema licima koja ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, uključujući i pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i one izbačene iz stroja usled bolesti, ranjavanja, pritvora, ili iz bilo kog drugog razloga, postupaće se humano, bez pravljenja bilo kakvih nepovoljnih razlika na osnovu rase, boje kože, religije ili veroispovesti, pola, rođenja ili bogatstva, ili na osnovu bilo kog drugog sličnog kriterijuma. U ovom cilju, sledeći postupci jesu, i ostaće zabranjeni, u bilo koje vreme i na bilo kom mestu, napred navedenim licima:
 - (a) nasilje nad životom i pojedincem, naročito ubistvo bilo koje vrste, sakaćenje, surovo postupanje i tortura;
 - (b) uzimanje talaca;
 - (c) nasilje nad ličnim dostojanstvom, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupanje;
 - (d) izricanje presuda i vršenje pogubljenja bez prethodne presude koju je izrekao redovno konstituisan sud, pružajući sve sudske garancije koje civilizovani narodi priznaju kao neizostavne.
 - (e) Ranjeni i bolesni će biti sakupljeni i zbrinuti. Neko nepristrasno humanitarno telo, kao što je Međunarodni komitet Crvenog krsta, može ponuditi svoje usluge stranama u sukobu. Strane u sukobu će dalje nastojati da, putem posebnih sporazuma, sve, ili deo drugih odredbi sadašnje Konvencije, stupe na snagu.

Primena napred navedenih odredbi neće uticati na pravni status strana u sukobu.

4.

Statut Međunarodnog krivičnog suda

usaglašen u Rimu, 17.VII 1998. godine

Član 7. Zločini protiv čovečnosti

1. U smislu ovog Statuta, "zločin protiv čovečnosti" znači bilo koju od sledećih radnji, kada se počine kao deo sveobuhvatnog ili sistematskog napada usmerenog protiv bilo kog civilnog stanovništva, pri čemu postoji znanje o napadu:
 - (a) ubistvo;
 - (b) istrebljenje;
 - (c) porobljavanje;
 - (d) deportacija ili nasilno premeštanje stanovništva;
 - (e) držanje u zatvoru ili drugi teški vidovi lišavanja fizičke slobode koji predstavljaju kršenje fundamentalnih pravila međunarodnog prava;
 - (f) mučenje;
 - (g) silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija ili bilo koji drugi vid seksualnog nasilja uporedive težine;
 - (h) progon bilo koje grupe ili kolektiviteta koji se može identifikovati, a koji je na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, verskoj osnovi, kao i na osnovu pola kako je definisano u stavu 3, ili na drugim osnovama koje se univerzalno priznaju kao nedopustive, shodno međunarodnom pravu, vezano za bilo koju radnju iz ovog stava ili za bilo koji zločin u okviru jurisdikcije Suda;
 - (i) prisilni nestanak lica;
 - (j) zločin aparthejda;
 - (k) druge nehumane radnje sličnog karaktera koje namerno prouzrokuju veliku patnju ili ozbiljno povređivanje tela ili mentalnog ili fizičkog zdravlja.

2. U smislu stava 1:
 - (a) "napad usmeren protiv bilo kog civilnog stanovništva" znači ponašanje koje podrazumeva višestruko vršenje radnji pomenutih u stavu 1, protiv bilo kog civilnog stanovništva, u skladu sa politikom neke države ili organizacije da se izvrši takav napad, ili u sprovođenju takve politike;
 - (b) "istrebljenje" obuhvata namerno nametanje određenih životnih uslova, između ostalog uskraćivanje pristupa hrani i lekovima, sračunato da izazove uništenje dela stanovništva;
 - (c) "porobljavanje" znači korišćenje bilo kojih, ili svih vidova moći, vezanih za pravo vlasništva nad nekim licem, i obuhvata korišćenje takve moći prilikom trgovine ljudima, naročito ženama i decom;
 - (d) "deportacija ili prisilno premeštanje stanovništva" znači nasilno raseljavanje lica o kojima je reč, proterivanjem ili drugim prisilnim radnjama iz oblasti u kojoj su zakonito prisutni, bez osnova dozvoljenih međunarodnim pravom;

-
- (e) “mučenje” znači namerno nanošenje velikog bola ili patnje, bilo fizičke ili mentalne, licu koga je optuženi držao u pritvoru ili pod svojom kontrolom; osim što mučenje neće podrazumevati bol ili patnju koja proističe isključivo iz zakonskih sankcija, predstavlja njihov sastavni deo ili ih prati;
- (f) “prisilna trudnoća” znači nezakonito zatvaranje žene koja je nasilno ostala u drugom stanju, sa namerom da se utiče na etnički sastav bilo kog stanovništva, ili kršenje drugih ozbiljnih međunarodnih prava. Ova definicija se ni na koji način neće tumačiti tako da utiče na nacionalne zakone vezane za trudnoću;
- (g) “progon” znači namerno i ozbiljno lišavanje fundamentalnih prava suprotno međunarodnom pravu iz razloga vezanih za identitet grupe ili kolektivitet;
- (h) “zločin aparthejda” znači nehumane radnje po karakteru slične onima pomenutim u stavu 1, počinjene u kontekstu institucionalizovanog režima sistematskog ugnjetavanja i dominacije od strane jedne rasne grupe nad bilo kojom drugom rasnom grupom ili grupama, kao i sa namerom održavanja tog režima;
- (i) “prisilni nestanak lica” znači hapšenje, držanje u pritvoru ili otmicu lica od strane neke države ili političke organizacije ili uz ovlašćenje, podršku ili saglasnost istih, što je praćeno odbijanjem da se prizna to lišavanje slobode ili da se daju informacije o sudbini tih lica ili o tome gde se ona nalaze, sa namerom da se ta lica udalje od zaštite zakona na duži vremenski period.
3. U smislu ovog Statuta, podrazumeva se da se izraz “pol” odnosi na dva pola, muški i ženski, u kontekstu društva. Izraz “pol” ne ukazuje na bilo koje značenje različito od gore navedenog.

Član 8. Ratni zločini

1. Sud će imati jurisdikciju u pogledu ratnih zločina, naročito kada se počine kao deo nekog plana ili politike ili kao deo masovnog vršenja takvih zločina.
2. U smislu ovog Statuta, “ratni zločini” znače:
- (a) teška kršenja Ženevskih konvencija od 12. VIII 1949. godine, odnosno, bilo koju od sledećih radnji protiv lica ili imovine zaštićenih u skladu sa odredbama relevantne Ženevske konvencije:
- (I) namerno ubijanje;
- (II) mučenje ili nečovečno postupanje, uključujući biološke eksperimente;
- (III) namerno izazivanje velike patnje ili ozbiljnog povređivanja tela ili zdravlja;
- (IV) masovno uništavanje i prisvajanje imovine, koje se ne može opravdati vojnom neophodnošću i koje se vrši nezakonito i po sopstvenom nahođenju;
- (V) prisiljavanje ratnog zarobljenika ili drugih lica pod zaštitom da služe u snagama neprijateljske sile;
- (VI) namerno lišavanje, ratnog zarobljenika ili drugog lica pod zaštitom prava, na pošteno i redovno suđenje;
- (VII) nezakonita deportacija ili premeštanje ili nezakonito zatvaranje;
- (VIII) uzimanje talaca.

-
- (b) druga ozbiljna kršenja zakona i običaja koji se primenjuju u međunarodnom oružanom sukobu, u uspostavljenom okviru međunarodnog prava, odnosno, bilo koja od sledećih radnji:
- (I) Namerno usmeravanje napada na civilno stanovništvo kao takvo ili na pojedinačne civile koji ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima;
 - (II) namerno usmeravanje napada na civilne objekte, to jest, objekte koji nisu vojni ciljevi;
 - (III) namerno usmeravanje napada na osoblje, postrojenja, materijal, jedinice ili vozila, koji su uključeni u misiju humanitarne pomoći ili mirovnu misiju u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, dokle god oni imaju pravo na zaštitu datu civilima ili civilnim objektima, u skladu sa međunarodnim pravom u oblasti oružanog sukoba;
 - (IV) namerno izvršenje napada sa znanjem o tome da će takav napad kao posledicu izazvati gubitak života ili povređivanje civila, ili štetu civilnim objektima, ili široko rasprostranjenu, dugoročnu i ozbiljnu štetu za životnu sredinu, koja bi očigledno bila preterana u odnosu na konkretnu i neposrednu očekivanu vojnu prednost u celini;
 - (V) napadanje ili bombardovanje, ma kojim sredstvima, gradova, sela, kuća ili zgrada, koje nisu branjene i koje ne predstavljaju vojne ciljeve;
 - (VI) ubijanje ili ranjavanje borca koji se, položivši oružje ili nemajući više sredstava da se odbrani, predao na milost i nemilost;
 - (VII) neodgovarajuće korišćenje zastave primirja, zastave ili vojnih oznaka i uniforme neprijatelja ili Ujedinjenih nacija, kao i prepoznatljivih obeležja Ženevskih konvencija, čiji je ishod smrt ili ozbiljno povređivanje lica;
 - (VIII) premeštanje, neposredno ili posredno, koje čini okupatorska sila, delova sopstvenog civilnog stanovništva na teritoriju koju ta sila okupira, ili deportacija ili premeštanje celokupnog stanovništva okupirane teritorije ili delova tog stanovništva, u okviru ove teritorije ili izvan nje;
 - (IX) namerno usmeravanje napada na objekte posvećene veri, obrazovanju, umetnosti, nauci ili dobrotvornim namenama, na istorijske spomenike, bolnice i mesta gde se dovode bolesni i ranjeni, pod uslovom da oni ne predstavljaju vojne ciljeve;
 - (X) podvrgavanje lica koja su u vlasti protivničke strane fizičkom sakaćenju ili medicinskim ili naučnim eksperimentima bilo koje vrste, koji nisu opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim tretmanom lica o kome je reč, niti su izvršeni u njegovom ili njenom interesu, i koji prouzrokuju smrt takvog lica ili više njih, ili ozbiljno ugrožavaju njihovo zdravlje;
 - (XI) ubijanje ili ranjavanje, na prevaru, pojedinaca koji pripadaju neprijateljskoj naciji ili vojsci;
 - (XII) proglašavanje da neće biti milosti;
 - (XIII) uništavanje ili zaposedanje imovine neprijatelja osim ako se takvo uništavanje ili zaposedanje imperativno ne zahteva ratnom neophodnošću;
 - (XIV) proglašavanje da su prava i radnje državljana neprijateljske strane ukinuti, suspendovani ili neprihvatljivi na sudu;
 - (XV) prisiljavanje državljana neprijateljske strane da učestvuju u ratnim operacijama usmerenim protiv sopstvene zemlje, čak i ako su bili u službi zaraćene strane pre početka rata;
 - (XVI) pljačkanje grada ili mesta, čak i kada su zauzeti na juriš;
-

-
- (XVII) korišćenje otrova ili otrovnih oružja;
- (XVIII) korišćenje gasova koji izazivaju gušenje, otrovnih ili drugih gasova, i svih analognih tečnosti, materijala, ili naprava;
- (XIX) korišćenje metaka od mekog materijala, kao što su meci sa tvrdom košuljicom koja ne prekriva u potpunosti jezgro metka ili je perforirana;
- (XX) korišćenje oružja, projektila, materijala i metoda ratovanja koji su takve prirode da izazivaju preterane povrede ili nepotrebnu patnju, ili koji po svojoj prirodi ne prave razliku u pogledu ciljeva, što predstavlja kršenje međunarodnog prava u oblasti oružanog sukoba, pod uslovom da takva oružja, projektili i materijali i metodi ratovanja podležu sveobuhvatnoj zabrani i da su obuhvaćena aneksom ovog Statuta putem amandmana, u skladu sa relevantnim odredbama iznetim u članovima
- (XXI) nasilje protiv ličnog dostojanstva, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupanje;
- (XXII) silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, kao što je definisano u članu, stav 2 (f), prisilna sterilizacija, ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja, koje takođe predstavljaju teško kršenje Ženevskih konvencija;
- (XXIII) korišćenje prisustva civila ili drugog lica koje uživa zaštitu, kako bi se određene tačke, oblasti ili vojne snage, zaštitile od vojnih operacija;
- (XXIV) namerno usmeravanje napada na zgrade, materijal, sanitetske jedinice i transport i osoblje sa prepoznatljivim obeležjima Ženevskih konvencija, u skladu sa međunarodnim pravom;
- (XXV) namerno izgladnjivanje civila, kao metod ratovanja, tako što se lišavaju predmeta koji su im neophodni za preživljavanje, uključujući i namerno ometanje dostavljanja humanitarne pomoći, kao što je predviđeno Ženevskim konvencijama;
- (XXVI) regrutovanje ili primanje u nacionalne oružane snage dece mlađe od petnaest godina ili korišćenje te dece za aktivno učešće u neprijateljstvima.
- (c) U slučaju oružanog sukoba koji nije međunarodnog karaktera, ozbiljna kršenja člana 3 zajedničkog za četiri Ženevske konvencije od 12. VIII 1949. godine, odnosno, bilo koja od sledećih radnji počinjenih protiv lica koja ni na koji način aktivno ne učestvuju u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje, koji su izbačeni iz stroja usled bolesti, ranjavanja, pritvora ili iz nekog drugog razloga:
- (I) nasilje prema životu i pojedincu, naročito ubistva svih vrsta, sakaćenja, surovo postupanje i tortura;
- (II) nasilje protiv ličnog dostojanstva, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupanje;
- (III) uzimanje talaca;
- (IV) izricanje kazne ili vršenje pogubljenja bez prethodne presude koju je izrekao redovno konstituisan sud, i koja pruža sve sudske garancije opšte priznate kao neophodne.
- (d) Stav 2 (c) odnosi se na oružane sukobe koji nisu međunarodnog karaktera, i stoga se ne odnosi na situacije unutrašnjih nemira i napetosti, kao što su neredi, izolovani i sporadični činovi nasilja ili druge radnje slične prirode.
- (e) Druga ozbiljna kršenja zakona i običaja koji se odnose na oružane sukobe koji nisu međunarodnog karaktera, u uspostavljenom okviru međunarodnog prava, odnosno, bilo koja od sledećih radnji:
-

-
- (I) namerno usmeravanje napada na civilno stanovništvo kao takvo ili na pojedinačne civile koji neposredno ne učestvuju u neprijateljstvima;
 - (II) namerno usmeravanje napada na zgrade, materijale, sanitetske jedinice i transport i osoblje, sa jasnim obeležjima Ženevskih konvencija, u skladu sa međunarodnim pravom;
 - (III) namerno usmeravanje napada na osoblje, postrojenja, materijal, jedinice, ili vozila uključena u misiju humanitarne pomoći ili mirovnu misiju, u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, sve dok imaju pravo na zaštitu koja se pruža civilima ili civilnim objektima u skladu sa međunarodnim pravom u oblasti oružanog sukoba;
 - (IV) namerno usmeravanje napada na objekte posvećene veri, obrazovanju, umetnosti, nauci ili dobrotvornim namenama, na istorijske spomenike, bolnice i mesta gde se dovode bolesni i ranjeni, pod uslovom da ti objekti ne predstavljaju vojne ciljeve;
 - (V) pljačkanje grada ili mesta, čak i kada su zauzeti na juriš;
 - (VI) silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, kao što je definisano u članu 7, stav 2 (f), prisilna sterilizacija, ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja koje takođe predstavlja teško kršenje člana 3 zajedničkog za četiri Ženevske konvencije;
 - (VII) regrutovanje ili primanje u oružane snage ili grupe, dece mlađe od petnaest godina ili korišćenje te dece za aktivno učešće u neprijateljstvima;
 - (VIII) izdavanje naredbe o raseljavanju civilnog stanovništva iz razloga vezanih za sukob, osim ako to ne nalažu bezbednost civila o kojima je reč, ili imperativni vojni razlozi;
 - (IX) ubijanje ili ranjavanje protivničkog borca na prevaru;
 - (X) proglašavanje da neće biti milosti;
 - (XI) podvrgavanje lica, koja su u vlasti druge strane u sukobu, fizičkom sakaćenju ili medicinskim ili naučnim eksperimentima, bilo koje vrste koji nisu opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim tretmanom lica o kojem je reč, niti su izvršeni u njegovom ili njenom interesu, i koji prouzrokuju smrt tog lica ili više njih ili ozbiljno ugrožavaju njihovo zdravlje;
 - (XII) uništavanje ili zaposedanje imovine protivnika, osim ako takvo uništavanje ili zaposedanje imperativno ne zahteva neophodnost vezanu za sukob;
- (f) Stav 2 (e) odnosi se na oružane sukobe koji nisu međunarodnog karaktera, i stoga se ne odnosi na situacije unutrašnjih nemira i napetosti, kao što su neredi, izolovani i sporadični činovi nasilja ili druge radnje slične prirode. On se odnosi na oružane sukobe koji se odvijaju na teritoriji države kada postoji dugotrajni oružani sukob između državnih organa i organizovanih naoružanih grupa ili između takvih grupa.
3. Ništa u stavu 2 (c) (e) ne utiče na odgovornost vlade da održava ili ponovo uspostavi red i zakon u državi ili da brani jedinstvo i teritorijalnu celovitost države, svim legitimnim sredstvima.
-

5.

Opšti komentar 20 komiteta za ljudska prava na međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Član 7, 44. zasedanje, 1992. godina. Kompilacija opštih komentara i opštih preporuka usvojenih od strane tela predviđenih ugovorima o ljudskim pravima, Dok. UN HRI/GEN/1/Rev.1. at 30

1. Ovaj opšti komentar je zamena za opšti komentar 7 (šesnaesto zasedanje, 1982. godina), odražavajući ga i dalje ga razvijajući.
2. Cilj odredaba člana 7 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima je da zaštiti kako dostojanstvo tako i fizički i mentalni integritet pojedinca. Država potpisnica je dužna da svakom pruži zaštitu od radnji zabranjenih članom 7, primenom zakonodavnih i drugih mera koje mogu biti potrebne, bilo da su te radnje izvršila lica koja su delovala u službenom svojstvu, mimo službenog svojstva ili u privatnom svojstvu. Zabrana u članu 7 dopunjena je pozitivnim zahtevima člana 10, stav 1 Pakta, kojim je utvrđeno da će se "prema svim licima lišenim slobode postupati čovečno i uz poštovanje urođenog dostojanstva ljudskog bića".
3. Tekst člana 7 ne dozvoljava nikakvo ograničavanje. Komitet takođe ponovo potvrđuje da, čak i u vanrednim situacijama, kao što su one iz člana 4 Pakta, nije dozvoljeno nikakvo odstupanje od odredbe člana 7 i njegove odredbe moraju ostati na snazi. Komitet takođe konstatuje da se ne može pozivati ni na kakvo opravdanje ili olakšavajuće okolnosti, kao izgovor za kršenje člana 7 iz bilo kojih razloga, uključujući i one zasnovane na naredbi pretpostavljenog oficira ili državnog organa.
4. Pakt ne sadrži bilo kakvu definiciju koncepata obuhvaćenih članom 7, niti Komitet smatra potrebnim da se sastavi spisak zabranjenih radnji ili da se utvrde jasne razlike između različitih vrsta kažnjavanja ili postupanja; razlike zavise od prirode, svrhe i težine primenjenog postupanja.
5. Zabrana u članu 7 odnosi se ne samo na radnje koje prouzrokuju fizički bol, već i na radnje koje prouzrokuju mentalnu patnju žrtve. Prema mišljenju Komiteta, štaviše, zabrana mora da se proširi i na telesno kažnjavanje, uključujući i preterano kažnjavanje naređeno kao kazna za zločin ili kao vaspitna ili disciplinska mera. U tom smislu, treba naglasiti da član 7 naročito štiti decu, učenike i pacijente u obrazovnim i medicinskim institucijama.
6. Komitet konstatuje da dugotrajno držanje u samici lica koje je u pritvoru ili zatvoru, može da predstavlja isto što i radnje zabranjene članom 7. Kao što je Komitet naveo u svom opštem komentaru br. 6 (16), član 6 Pakta odnosi se, u načelu, na ukidanje smrtne kazne, koristeći formulacije koje jasno ukazuju da je ukidanje poželjno. Nadalje, kada država potpisnica primenjuje smrtnu kaznu za najteža krivična dela, ona ne samo da mora da bude strogo ograničena u skladu sa članom 6, već mora i da bude izvršena na način koji će prouzrokovati najmanju moguću fizičku i mentalnu patnju.

-
7. Član 7 izričito zabranjuje medicinske ili naučne eksperimente, bez slobodnog pristanka lica o kojem je reč. Komitet konstatuje da izveštaji država potpisnica opšte uzev sadrže malo podataka na ovu temu. Treba posvetiti više pažnje potrebi i sredstvima da se osigura poštovanje ove odredbe. Komitet takođe primećuje da je neophodna posebna zaštita kod takvih eksperimenata nad licima koja nisu sposobna da sama daju valjanu saglasnost, a naročito u slučaju onih lica koja su u bilo kom vidu pritvora ili zatvora. Takva lica ne treba da se podvrgavaju bilo kakvim medicinskim ili naučnim eksperimentima koji mogu biti štetni po njihovo zdravlje.
 8. Komitet konstatuje da nije dovoljno za primenu člana 7 da se zabrani takvo postupanje ili kažnjavanje ili da se ono proglasi zločinom. Države potpisnice treba da obaveste Komitet o zakonodavnim, administrativnim, sudskim i drugim merama koje preduzimaju da spreče i kazne torturu i surovo, nehumano i ponižavajuće postupanje, na bilo kojoj teritoriji pod njihovom jurisdikcijom.
 9. Po mišljenju Komiteta, države potpisnice ne smeju da izlažu pojedince opasnosti od torture ili surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja po povratku u drugu zemlju, time što se ti pojedinci izruče, proteraju ili vrate. Države potpisnice treba da naznače u svojim izveštajima koje su mere usvojile u tom cilju.
 10. Komitet treba da bude obavešten kako države potpisnice među opštom populacijom šire relevantne informacije o zabrani torture i postupanja iz člana 7. Pripadnici organa reda, medicinsko osoblje, policajci i druga lica koja učestvuju u pritvaranju ili postupanju, prema bilo kom pojedincu, podvrgnutom bilo kom vidu hapšenja, pritvora ili zatvora, moraju da pohađaju odgovarajuću nastavu i obuku. Države potpisnice treba da obaveste Komitet o postojećoj nastavi i obuci i načinu na koji zabrana iz člana 7 obrazuje sastavni deo operativnih pravila i etičkih standarda koje takva lica treba da poštuju.
 11. Pored opisivanja postupaka kojima se obezbeđuje opšta zaštita od radnji zabranjenih članom 7, na koju svako ima prava, država potpisnica će obezbediti detaljne informacije o zaštitnim merama za posebnu zaštitu naročito ugroženih lica. Treba konstatovati da stalno, sistematsko razmatranje pravila, uputstava, metoda i prakse saslušavanja, kao i aranžmana za pritvor i postupanje prema licima podvrgnutim bilo kom vidu hapšenja, pritvora ili zatvora, predstavlja delotvorno sredstvo za sprečavanje slučajeva torture i lošeg postupanja. Da bi se garantovala delotvorna zaštita pritvorenih lica, treba doneti odredbe da se pritvorenici drže na mestima koja su zvanično priznata kao mesta pritvora i da se podaci o njihovim imenima i mestima pritvora, kao i podaci o imenima lica odgovornim za njihov pritvor, drže u knjigama koje stoje na raspolaganju i kojima imaju pristup lica kojih se to tiče, uključujući rođake i prijatelje. U istom cilju treba zabeležiti vreme i mesto svih saslušanja, zajedno sa imenima svih prisutnih, a ova informacija takođe treba da bude dostupna u sudskom ili upravnom postupku. Treba doneti odredbe protiv pritvora incommunicado. S tim u vezi, države potpisnice treba da osiguraju da se sva oprema, podesna za torture ili loše postupanje, ukloni iz svih mesta pritvora. Zaštita pritvorenika takođe nalaže da se omogući hitan i redovan pristup lekarima i advokatima i, pod odgovarajućim nadzorom kada to istraga zahteva, članovima porodice.
-

-
12. Da bi se obeshrabrila kršenja u skladu sa članom 7, važno je da se zakonom mora zabraniti da se u sudskom postupku prihvataju izjave ili priznanja pribavljena kroz torturu ili druga zabranjena postupanja.
 13. Države potpisnice treba da, prilikom iznošenja svojih izveštaja, naznače odredbe iz svog krivičnog zakona kojima se kažnjava tortura i surovo, nehumano i ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, konkretno navodeći kazne koje se primenjuju za takva dela, bez obzira da li ih počine službena lica ili druga lica koja deluju u ime države, ili pak privatna lica. Oni koji krše član 7, bilo da to čine time što podstiču, naređuju, tolerišu ili vrše zabranjena dela, moraju se smatrati odgovornim. Shodno tome, oni koji su odbili da izvrše naređenja, ne smeju biti kažnjavani niti podvrgnuti bilo kakvom negativnom postupanju.
 14. Član 7 treba da se tumači zajedno sa članom 2, stav 3 Pakta. Države treba da naznače, u svojim izveštajima, na koji način njihov pravni sistem pruža delotvorne garancije da će doći do trenutnog prekida svih radnji zabranjenih članom 7, kao i da će tim povodom primeniti odgovarajuća pravna sredstva. Pravo na ulaganje žalbi protiv maltretiranja zabranjenog članom 7 mora se priznati u domaćem pravu. Nadležni organi moraju ispitati žalbe, hitno i nepristrasno, tako da taj pravni lek bude delotvoran. Izveštaji država potpisnica treba da obezbede konkretne informacije o pravnim lekovima koji su na raspolaganju žrtvama maltretiranja i o proceduri kojoj žalbe podležu, kao i statistiku o broju žalbi i o tome kako su rešavane.
 15. Komitet je konstatovao da neke države daju amnestiju u pogledu torture. Amnestija je opšte uzev nespojiva sa dužnošću država da ispituju takva dela; da garantuju da takvih dela neće biti u okviru njihove jurisdikcije; i da osiguraju da do takvih dela ne dođe u budućnosti. Države ne mogu lišiti pojedince prava na delotvorni pravni lek, uključujući i kompenzaciju i takvu potpunu rehabilitaciju kakva je moguća.

6.

Skup načela za zaštitu svih civilnih lica koja su u bilo kom vidu pritvora ili zatvora

usvojen rezolucijom 43/173 Generalne skupštine od 9. XII 1988. godine

Predmet skupa načela

Ova načela važe za zaštitu svih lica koja su u bilo kom vidu pritvora ili zatvora.

Korišćenje termina

U smislu Skupa načela:

- (a) "Hapšenje" znači čin lišavanja slobode nekog lica zbog toga što je navodno počinilo neko krivično delo, ili delovanjem nekog organa;
- (b) "Pritvoreno lice" znači svako lice lišeno lične slobode, osim ako je to posledica presude za izvršeno krivično delo;
- (c) "Zatvoreno lice" znači svako lice lišeno lične slobode kao rezultat presude za izvršeno krivično delo;
- (d) "Pritvor" znači stanje zatvorenih lica kako su gore definisana;
- (e) "Zatvor" znači stanje zatvorenih lica kako su gore definisana;
- (f) Reči "sudski ili drugi organ" znači sudski ili drugi organ u skladu sa zakonom, čiji status i položaj treba da pruža najjače moguće garancije kompetentnosti, nepristrasnosti i nezavisnosti.

Načelo 1

Prema svim licima koja su u bilo kom vidu pritvora ili zatvora, postupaće se na human način i uz poštovanje urođenog dostojanstva ljudskog bića.

Načelo 2

Hapšenje, pritvor ili zatvor, odvijaće se isključivo u skladu sa odredbama zakona i za njih će biti zaduženi nadležni službenici ili lica ovlašćena u tu svrhu.

Načelo 3

Kod lica koja su u bilo kom vidu pritvora ili zatvora, neće biti nikakvog ograničavanja ljudskih prava, niti odstupanja od njih, a koja se priznaju ili postoje u bilo kojoj državi prema zakonu, konvencijama, propisima ili običaju, pod izgovorom da ovaj Skup načela ne priznaje takva prava ili da ih priznaje u manjoj meri.

Načelo 4

Svaki vid pritvora ili zatvora, i sve mere koje se tiču ljudskih prava lica koje je u bilo kom vidu pritvora ili zatvora, nalagaće ili delotvorno kontrolisati neki sudski ili drugi organ.

Načelo 5

1. Ova načela će se primenjivati na sva lica na teritoriji bilo koje države o kojoj je reč, bez pravljenja razlika bilo koje vrste, kao što su one na osnovu rase, boje kože, pola, jezika, vere ili verskih ubeđenja, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porekla, imovine, rođenja ili drugog statusa.

-
2. Mere koje se primenjuju u skladu sa zakonom i koje su osmišljene isključivo da zaštite prava i poseban status žena, naročito trudnica i majki koje doje, dece i omladine, starih, bolesnih ili hendikepiranih lica, neće se smatrati diskriminatornim. Potreba za takvim merama i njihova primena, uvek će biti podložni razmatranju sudskog ili drugog organa.

Načelo 6

Nijedno lice koje se nalazi u bilo kom vidu pritvora ili zatvora, neće biti podvrgnuto torturi ili surovom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Ne može se pozivati ni na kakvu okolnost kao opravdanje za torturu ili drugo surovo, nehumano ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje.

Načelo 7

1. Države treba zakonom da zabrane svaki čin koji je u suprotnosti sa pravima i dužnostima sadržanim u ovim načelima, da osiguraju da svaki takav čin podleže odgovarajućim sankcijama i da sprovede nezavisnu istragu povodom uložениh žalbi.
2. Službena lica koja imaju razlog da veruju da je došlo do kršenja ovog Skupa načela ili da će doći do takvog kršenja, prijavice slučaj svojim nadređenima, i, gde je neophodno, drugim odgovarajućim telima ili organima koji imaju ovlašćenja da razmatraju ili da pružaju pravne lekove.
3. Svako drugo lice koje ima razlog da veruje da je došlo do kršenja ovog Skupa načela ili da će do takvog kršenja doći, imaće pravo da takav slučaj prijave licima koja su nadređena službenim licima uključenim u slučaj, kao i drugim odgovarajućim telima ili organima koji imaju ovlašćenja da razmatraju ili da pružaju pravne lekove.

Načelo 8

Prema licima koja se nalaze u pritvoru postupaće se na način koji odgovara njihovom statusu neosuđenih lica. Shodno tome, ona će se, kadgod je to moguće, držati odvojeno od zatvorenih lica.

Načelo 9

Organi koji uhapse neko lice, drže ga u pritvoru ili istražuju dotični slučaj, vršice isključivo ona ovlašćenja koja su im data po zakonu, a vršenje ovih ovlašćenja će biti podložno mogućnosti obraćanja sudskom ili drugom organu.

Načelo 10

Svako ko je uhapšen biće obavešten, u toku hapšenja, o razlogu za hapšenje i hitno će biti obavešten o svim optužbama protiv njega.

Načelo 11

1. Nijedno lice neće biti držano u pritvoru a da mu se ne pruži stvarna mogućnost da ga, bez odlaganja, sasluša sudski ili drugi organ. Pritvoreno lice će imati pravo da se brani ili da dobije pomoć branilaca, kako je propisano zakonom.
2. Pritvorenom licu i njegovom braniocu, ako postoji, dostaviće se, bez odlaganja, potpuno obaveštenje o bilo kom nalogu za pritvor, zajedno sa razlozima za pritvor.
3. Sudski ili drugi organ će biti ovlašćen da, prema potrebi, razmotri nastavak pritvora.

Načelo 12

1. Na propisan način će se zabeležiti sledeći podaci:
 - (a) Razlozi za hapšenje;

-
- (b) Vreme hapšenja i odvođenja uhapšenog lica do mesta pritvora, kao i vreme njegovog prvog pojavljivanja pred sudskim ili drugim organom;
 - (c) Identitet pripadnika organa reda o kojima je reč;
 - (d) Precizna obaveštenja o mestu pritvora.
2. Takvi podaci će se dostaviti pritvorenom licu ili njegovom braniocu, ukoliko postoji, u formi propisanoj zakonom.

Načelo 13

Svako lice će, u trenutku hapšenja i na početku pritvora ili zatvora ili ubrzo potom, dobiti od organa odgovornog za njegovo hapšenje, pritvor ili zatvor, informacije i objašnjenje o svojim pravima i o tome kako da koristi takva prava.

Načelo 14

Lice koje na odgovarajući način ne razume ili ne govori jezik koji koriste organi odgovorni za njegovo hapšenje, pritvor ili zatvor, ima pravo da, na jeziku koji razume, bez odlaganja dobije informacije pomenute u načelu 10, načelu 11, stavu 2, načelu 12, stavu 1 i načelu 13, kao i da dobije pomoć prevodioca, ako je neophodno besplatnu, u vezi sa pravnim postupkom koji je usledio posle njegovog hapšenja.

Načelo 15

Bez obzira na izuzetke sadržane u načelu 16, stavu 4, i načelu 18, stavu 3, komunikacija pritvorenog ili zatvorenog lica sa spoljnim svetom, naročito sa porodicom ili braniocem, neće biti uskraćena na period duži od onog koji se meri danima.

Načelo 16

1. Ubrzo posle hapšenja i posle svakog premeštaja iz jednog mesta pritvora ili zatvora u drugo, pritvoreno ili zatvoreno lice će imati pravo da lično obavesti, ili da zahteva od nadležnog organa da obavesti članove njegove porodice ili druga odgovarajuća lica po njegovom izboru, o svom hapšenju, pritvoru ili zatvoru ili o premeštaju i o mestu gde se drži u pritvoru.
2. Ako je pritvoreno ili zatvoreno lice stranac, takođe će bez odlaganja biti obavешteno o pravu da stupi u kontakt odgovarajućim sredstvima s konzulatom ili diplomatskom misijom države čiji je državljanin, ili koja na drugi način ima pravo da pomenuto lice sa njom taj kontakt ostvari u skladu sa međunarodnim pravom, ili sa predstavnikom nadležne međunarodne organizacije, ako je izbeglica ili je na drugi način pod zaštitom neke međuvladine organizacije.
3. Ako je pritvoreno ili zatvoreno lice maloletno ili nije u mogućnosti da razume svoja prava, nadležni organ će na sopstvenu inicijativu preduzeti radnje oko obaveštavanja pomenutog u ovom načelu. Posebna pažnja će se posvetiti obaveštavanju roditelja ili staratelja.
4. Svako obaveštenje pomenuto u ovom načelu biće dostavljeno ili će se dozvoliti da se ono dostavi bez odlaganja. Nadležni organ može, međutim, da odloži dostavljanje obaveštenja na razuman vremenski period, kada izuzetne potrebe istrage to zahtevaju.

Načelo 17

1. Pritvoreno lice će imati pravo na pomoć branioca. Odmah nakon hapšenja, takvo lice će nadležni organ obavestiti o njegovom pravu i pružiće mu se razumne mogućnosti za korišćenje tog prava.

-
2. Ako pritvoreno lice nema branioca po sopstvenom izboru, imaće pravo na pravnog zastupnika koga mu dodeli sudsko ili drugo telo, u svim slučajevima gde interesi pravde to zahtevaju, a pomoć takvog pravnog zastupnika će biti besplatna, ako pritvoreno lice nema dovoljno sredstava da je plati.

Načelo 18

1. Pritvoreno ili zatvoreno lice će imati pravo da stupi u kontakt sa svojim braniocem i da se konsultuje sa njim.
2. Pritvorenom ili zatvorenom licu će se dati odgovarajuće vreme i mogućnost za konsultacije s njegovim braniocem.
3. Pravo pritvorenog ili zatvorenog lica da ga njegov branilac posećuje i da se konsultuje i stupi u kontakt sa njim, bez odlaganja ili cenzure i uz potpuno poštovanje poverljivosti, ne može se suspendovati ili ograničiti, osim u izuzetnim okolnostima koje će biti određene zakonom ili zakonskim propisima, kada sudski ili drugi organ to smatra neophodnim, kako bi se osigurala bezbednost i adekvatan red.
4. Razgovori između pritvorenog ili zatvorenog lica i njegovog branioca mogu biti u vidokrugu pripadnika organa reda, ali ih oni ne mogu slušati.
5. Kontakti između pritvorenog ili zatvorenog lica i njegovog branioca, pomenuti u ovom načelu, biće neprihvatljivi kao dokazni materijal protiv pritvorenog ili zatvorenog lica, osim ako se ne povežu sa zločinom koji je u toku ili sa zločinom o kome se razmišlja.

Načelo 19

Pritvoreno ili zatvoreno lice će imati pravo na posete i dopisivanje, naročito sa članovima svoje porodice, i pružiće mu se odgovarajuća mogućnost da komunicira sa spoljnim svetom, shodno razumnim uslovima i ograničenjima određenim zakonom ili zakonskim propisima.

Načelo 20

Ako pritvoreno ili zatvoreno lice tako zahteva, držaće se, ukoliko je to moguće, u mestu pritvora ili zatvora koje se nalazi u razumnoj blizini njegovog uobičajenog boravišta.

Načelo 21

1. Biće zabranjeno neopravdano koristiti situaciju pritvorenog ili zatvorenog lica kako bi se to lice prisililo da prizna, da sebe optuži na drugi način ili da svedoči protiv bilo kog drugog lica.
2. Nijedno pritvoreno lice neće za vreme saslušanja biti podvrgnuto nasilju, pretnjama ili metodama saslušanja koje narušavaju njegovu mogućnost donošenja odluka ili njegovo rasuđivanje.

Načelo 22

Nijedno pritvoreno ili zatvoreno lice neće biti, čak ni uz sopstvenu saglasnost, podvrgnuto bilo kakvim medicinskim ili naučnim eksperimentima koji mogu štetiti njegovom zdravlju.

Načelo 23

1. Trajanje bilo kog saslušanja pritvorenog ili zatvorenog lica i pauza između saslušanja, kao i identitet službenih lica koja su vršila saslušanje i drugih prisutnih lica, beležiće se i potvrditi u onoj formi koja može biti propisana zakonom.
2. Pritvoreno ili zatvoreno lice, ili njegov branilac kada to predviđa zakon, imaće pristup informacijama opisanim u stavu 1 ovog načela.

Načelo 24

Pritvorenom ili zatvorenom licu ponudiće se odgovarajući lekarski pregled, što je pre moguće nakon njegovog prijema u mesto pritvora ili zatvora, a posle toga će se medicinska nega i lečenje obezbeđivati kadgod je to neophodno. Nega i lečenje obezbeđivaće se besplatno.

Načelo 25

Pritvoreno ili zatvoreno lice ili njegov branilac će, zavisno od razumnih uslova kojima treba da se osigura bezbednost i odgovarajući red u mestu pritvora ili zatvora, imati pravo da zahteva ili uputi molbu sudskom ili drugom telu za drugi medicinski pregled ili mišljenje.

Načelo 26

Činjenica da je pritvoreno ili zatvoreno lice bilo podvrgnuto medicinskom pregledu, ime lekara i rezultati takvog pregleda, biće propisno zabeleženi. Osiguraće se pristup takvim dokumentima. Modaliteti prethodno iznetog biće u skladu s relevantnim pravilima domaćeg prava.

Načelo 27

Nepoštovanje ovih načela u pribavljanju dokaza biće uzeto u obzir kada se odlučuje o prihvatljivosti takvih dokaza protiv pritvorenog ili zatvorenog lica.

Načelo 28

Pritvoreno ili zatvoreno lice će imati pravo da nabavi, u okvirima raspoloživih sredstava, ako su iz javnih izvora, razumnu količinu obrazovnog, kulturnog i informativnog materijala, zavisno od razumnih uslova kojima treba da se osigura bezbednost i odgovarajući red u mestu pritvora ili zatvora.

Načelo 29

1. Kako bi se nadgledalo strogo poštovanje relevantnih zakona i propisa, mesta pritvora redovno će posećivati kvalifikovana i iskusna lica koja je imenovao i koja su odgovorna nadležnom organu, različitom od organa neposredno odgovornog za upravljanje mestom pritvora ili zatvora.
2. Pritvoreno ili zatvoreno lice će imati pravo da komunicira slobodno, i uz puno poštovanje poverljivosti, s licima koja posećuju mesta pritvora ili zatvora, u skladu sa stavom 1 ovog načela, zavisno od razumnih uslova kojima treba da se osigura bezbednost i odgovarajući red u takvim mestima.

Načelo 30

1. Oblici ponašanja pritvorenog ili zatvorenog lica koji predstavljaju disciplinske prekršaje za vreme pritvora ili zatvora, opis i trajanje disciplinske kazne koja se može primeniti i organi nadležni da izreknu takvu kaznu, biće određeni zakonom ili pravnim propisima i na odgovarajući način objavljeni.
2. Pritvoreno ili zatvoreno lice će imati pravo na saslušanje pre preduzimanja disciplinskih mera. Takva lica će imati pravo da pomenute mere razmotre više instance.

Načelo 31

Odgovarajući organi će nastojati da osiguraju, u skladu sa domaćim pravom, pomoć, kada je ona potrebna, izdržavanim i naročito maloletnim članovima porodice pritvorenih ili zatvorenih lica, i posvetiće posebnu pažnju odgovarajućem starateljstvu nad decom koja su ostala bez nadzora.

Načelo 32

1. Pritvoreno lice ili njegov branilac će imati pravo, u skladu sa domaćim pravom, da u svako doba pokrene postupak pred sudskim ili drugim organom radi osporavanja zakonitosti pritvora, kako bi došlo do oslobađanja takvog lica bez odlaganja, ako je pritvor nezakonit.
2. Postupak koji se pominje u stavu 1 ovog načela će biti jednostavan i brz i neće izlagati trošku pritvorena lica koja nemaju odgovarajuća sredstva. Organ odgovoran za pritvor će, bez bezrazložnog odlaganja, izvesti pritvoreno lice pred organ zadužen za razmatranje odluke o pritvoru.

Načelo 33

1. Pritvoreno ili zatvoreno lice ili njegov branilac će imati pravo da podnesu zahtev ili žalbu u vezi sa postupanjem prema tom licu, naročito u slučaju torture ili drugog surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja, organima odgovornim za upravljanje mestom pritvora i višim organima i, kada je neophodno, odgovarajućim organima koji imaju ovlašćenje da razmatraju odluke ili pružaju pravne lekove.
2. U slučajevima gde ni pritvoreno ili zatvoreno lice, ni njegov branilac, nema mogućnost da koristi svoja prava shodno stavu 1 ovog načela, član porodice pritvorenog ili zatvorenog lica, ili bilo koje drugo lice upoznato sa slučajem o kome je reč, može koristiti takva prava.
3. Poverljivost u vezi sa zahtevom ili žalbom biće poštovana ako tako zahteva podnosilac žalbe.
4. Svaki zahtev ili žalba će se brzo obraditi i na njih će se odgovoriti bez bezrazložnog odlaganja. Ako se zahtev ili žalba odbije ili preterano kasni, podnosilac žalbe će imati pravo da podnese žalbu sudskom ili drugom organu. Ni pritvoreno ili zatvoreno lice, ni bilo koji podnosilac žalbe u skladu sa stavom 1 ovog načela, neće trpeti štetu zbog podnošenja zahteva ili žalbe.

Načelo 34

Kadgod dođe do smrti ili nestanka pritvorenog ili zatvorenog lica, za vreme njegovog pritvora ili zatvora, sudski ili drugi organ će izvršiti istragu o uzroku smrti ili nestanka, bilo na sopstvenu inicijativu ili na zahtev člana porodice tog lica ili bilo kog lica koje je upućeno u slučaj o kome je reč. Kada okolnosti to zahtevaju, takva istraga će se vršiti na istoj proceduralnoj osnovi kadgod dođe do smrti ili nestanka ubrzo po okončanju pritvora ili zatvora. Zaključci takve istrage ili izveštaj o njoj će se staviti na raspolaganje na zahtev, osim ako bi tako nešto ugrozilo krivičnu istragu koja je u toku.

Načelo 35

1. Šteta izazvana zbog činjenja ili nečinjenja službenog lica, a u suprotnosti s pravima sadržanim u ovim načelima, biće nadoknađena u skladu sa važećim pravilima ili odgovornošću koje predviđa domaće pravo.
2. Podaci koje je potrebno beležiti, u skladu sa ovim načelima, staviće se na raspolaganje shodno procedurama predviđenim domaćim pravom, kako bi se mogli koristiti u zahtevu za odštetom prema ovom načelu.

Načelo 36

1. Pritvoreno lice za koje se sumnja da je izvršilo krivično delo ili koje je optuženo za neko krivično delo, smatraće se nevinim i s njim će se tako postupati, dok se ne dokaže da je krivo, u skladu sa zakonom u javnom suđenju, u kome je to lice imalo sve garancije neophodne za njegovu odbranu.

-
2. Hapšenje ili pritvor takvog lica, do istrage i suđenja, izvršiće se samo radi sprovođenja pravde na osnovama i u skladu sa uslovima i procedurama koje su naznačene zakonom. Biće zabranjeno takvom licu nametati ograničenja koja se, strogo uzevši, ne zahtevaju u cilju pritvora ili radi sprečavanja ometanja procesa istrage ili sprovođenja pravde, ili radi osiguranja bezbednosti i adekvatnog reda u mestu pritvora.

Načelo 37

Lice pritvoreno na osnovu optužnice da je izvršilo krivično delo, biće izvedeno pred sudski ili drugi organ koji je predviđen zakonom, ubrzo nakon hapšenja. Taj organ će odlučiti bez odlaganja o zakonitosti i neophodnosti pritvora. Nijedno lice se ne može držati u pritvoru do istrage ili suđenja, osim na pismeni zahtev takvog organa. Pritvoreno lice će, kada se izvede pred takav organ, imati pravo da dâ izjavu o tome kako se prema njemu postupalo u pritvoru.

Načelo 38

Lice pritvoreno na osnovu optužnice da je izvršilo krivično delo, imaće pravo na suđenje u razumnom roku ili na puštanje iz pritvora do suđenja.

Načelo 39

Osim u posebnim slučajevima predviđenim zakonom, lice pritvoreno na osnovu optužnice da je izvršilo krivično delo imaće pravo, osim ako sudski ili drugi organ ne odluči drugačije u interesu sprovođenja pravde, na puštanje iz pritvora do suđenja, u skladu sa uslovima koji se mogu nametnuti po zakonu. Taj organ će stalno razmatrati neophodnost pritvora.

Opšta klauzula

Ništa u ovom Skupu načela neće biti tumačeno tako da ograničava ili odstupa od bilo kog prava definisanog u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima.

7.

Smernice u vezi sa ulogom tužilaca (izvodi)

usvojene na Osmom kongresu Ujedinjenih nacija o suzbijanju zločina i postupanju prema počiniocima, 1990. godine

Uloga u krivičnom postupku

10. Položaj tužilaca će strogo biti odvojen od sudskih funkcija.
11. Tužioci će igrati aktivnu ulogu u krivičnom postupku, uključujući pokretanje krivičnog gonjenja, i kada su ovlašćeni zakonom ili u skladu s domaćom praksom, u istrazi zločina, kontroli legalnosti ovih istraga, kontroli izvršavanja sudskih odluka i u obavljanju drugih funkcija, kao predstavnici javnog interesa.
12. Tužioci će, u skladu sa zakonom, obavljati svoje dužnosti pošteno, dosledno i brzo, i poštovaće i štitiće ljudsko dostojanstvo i ljudska prava, na taj način doprinoseći osiguranju propisanog zakonskog procesa i nesmetanog funkcionisanja sistema krivične pravde.
13. U obavljanju svojih dužnosti, tužioci će:
 - (a) obavljati svoje funkcije nepristrasno i izbegavati svaku političku, socijalnu, versku, rasnu i kulturnu diskriminaciju, diskriminaciju na osnovu pola ili bilo koju drugu vrstu diskriminacije;
 - (b) štitići javni interes, postupati objektivno, na odgovarajući način uzimati u obzir položaj osumnjičenog i žrtve i poklanjati pažnju svih relevantnim okolnostima, bez obzira da li su one povoljne ili nepovoljne za osumnjičenog;
 - (c) starati se da podaci koje poseduju ostanu poverljivi, osim ako vršenje dužnosti ili potrebe pravde drugačije ne nalažu;
 - (d) razmatrati stavove i brige žrtava kada su pogođeni njihovi lični interesi i osigurati da žrtve budu obaveštene o svojim pravima, u skladu sa Deklaracijom o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći.
14. Tužioci neće pokretati ili nastavljati sa krivičnim gonjenjem, ili će uložiti sve napore da obustave postupak, kada nepristrasna istraga pokaže da je optužnica neosnovana.
15. Tužioci će pokloniti dužnu pažnju krivičnom gonjenju krivičnih dela koja su počinila službena lica, naročito kada je reč o korupciji, zloupotrebi položaja, ozbiljnim kršenjima ljudskih prava i drugim krivičnim delima koje priznaje međunarodno pravo i, kada su ovlašćeni zakonom ili kada je to u skladu s lokalnom praksom, istrazi takvih krivičnih dela.
16. Kada tužioci dođu u posed dokaza protiv osumnjičenog, za koje znaju ili imaju osnove da veruju da su pribavljeni nezakonitim metodama, što predstavlja ozbiljno kršenje ljudskih prava osumnjičenog, naročito kada je reč o torturi ili surovom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, ili drugim kršenjima ljudskih prava, oni će odbiti da koriste takve dokaza protiv bilo koga, osim protiv onih koji su koristili takve metode, ili će o tome obavestiti sud, i preduzeće sve neophodne korake da osiguraju da se odgovorni za korišćenje takvih metoda privedu pravdi.

8.

Osnovna načela nezavisnosti sudstva (izvodi)

usvojeni na Sedmom kongresu Ujedinjenih nacija o suzbijanju zločina i postupanju sa počiniocima, i podržani rezolucijama Generalne skupštine 40/32 od 29. X 1985. i 40/146 od 13. XII 1985.

Nezavisnost sudstva

1. Nezavisnost sudstva će garantovati država i biće sadržana u Ustavu ili zakonu zemlje. Dužnost svih vladinih i drugih institucija je da uvažavaju i poštuju nezavisnost sudstva.
2. Sudstvo će, o slučajevima koji su pred njim, odlučivati nepristrasno, na osnovu činjenica i u skladu sa zakonom, bez bilo kakvih ograničenja, neodgovarajućih uticaja, navođenja, pritisaka, pretnji ili mešanja, neposrednog ili posrednog, sa bilo koje strane ili iz bilo kog razloga.
3. Sudstvo će biti nadležno za sva pitanja sudske prirode i imaće isključivo ovlašćenje da odlučuje da li je slučaj iznet pred sud radi odlučivanja u njegovoj nadležnosti, kako je definisano zakonom.
4. Neće biti bilo kakvog neodgovarajućeg ili nepotrebnog mešanja u sudski proces, niti će sudske odluke koje donose sudovi biti podložne izmeni. Ovo načelo nije na štetu sudskog preispitivanja odluka niti ublažavanja ili preinačavanja kazni koje izrekne sudstvo od strane nadležnih organa, u skladu sa zakonom.
5. Svako će imati pravo da mu sude redovni sudovi ili tribunali, na osnovu ustanovljenih pravnih procedura. Tribunali koji ne koriste zakonski uspostavljene procedure pravnog procesa, neće se osnivati radi preuzimanja jurisdikcije koja pripada redovnim sudovima ili sudskim tribunalima.
6. Načelo nezavisnosti sudstva daje pravo sudstvu i traži od njega da osigura da se sudski postupak vodi pošteno i da se prava strana u procesu poštuje.
7. Dužnost svake države članice je da obezbedi odgovarajuća sredstva kako bi se omogućilo sudstvu da adekvatno obavlja svoje funkcije.

9.

Osnovna načela na kojima počiva uloga advokata (izvodi)

usvojena na Osmom kongresu Ujedinjenih nacija o suzbijanju zločina i postupanju prema počiniocima, 1990. godine

Pristup advokatima i pravnim uslugama

1. Sva lica imaju pravo da zatraže pomoć advokata, po sopstvenom izboru, da štiti i uspostavi njihova prava i da ih brani u svim fazama krivičnog postupka.
2. Vlade će se postarati da se obezbede efikasne procedure i mehanizmi za delotvorni i jednak pristup advokatima, za sva lica na njihovoj teritoriji i u skladu sa njihovom jurisdikcijom, bez pravljenja razlika bilo koje vrste, kao što su diskriminacija zasnovana na rasi, boji, etničkom poreklu, polu, jeziku, veri, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom poreklu, imovini, rođenju, ekonomskom ili drugom statusu.
3. Vlade će osigurati dovoljna sredstva i druge resurse za pružanje pravnih usluga siromašnima i, prema potrebi, drugim licima koja su u nepovoljnom položaju. Advokatske komore će saradivati u organizaciji i obezbeđivanju usluga, odgovarajućih uslova i drugih resursa.
4. Vlade i advokatske komore će unapređivati programe za informisanje javnosti o pravima i dužnostima pojedinca, u skladu sa zakonom, kao i o važnoj ulozi advokata u zaštiti osnovnih sloboda pojedinca. Posebna pažnja treba da se posveti pružanju pomoći siromašnima i drugim licima u nepovoljnom položaju, kako bi im se omogućilo da brane svoja prava i kada je neophodno zatraže pomoć advokata.

Posebne mere zaštite u pitanjima krivične pravde

5. Vlade će osigurati da nadležni organ odmah obavesti sva lica o njihovom pravu na pomoć advokata po sopstvenom izboru, nakon hapšenja ili pritvora, ili kada se protiv njih podnese optužnica za vršenje krivičnog dela.
6. Sva lica koja nemaju advokata će, u svim slučajevima gde interesi pravde to zahtevaju, imati pravo na advokata čije je iskustvo i stručnost u srazmeri sa prirodom krivičnog dela koje im se pripisuje, u cilju pružanja delotvorne pravne pomoći, bez novčane naknade od strane tih lica, ako nemaju dovoljno sredstava da plate takve usluge.
7. Vlade će dalje osigurati da sva lica koja su uhapšena ili pritvorena, sa ili bez optužnice za vršenje krivičnog dela, imaju brz pristup advokatu, u svakom slučaju najkasnije četrdeset i osam sati od vremena hapšenja ili pritvora.
8. Svim uhapšenim, pritvorenim ili zatvorenim licima će se pružiti odgovarajuće mogućnosti, vreme i uslovi za posetu advokata i komunikaciju i konsultaciju s njim, bez odlaganja, ometanja komunikacije ili cenzure i potpuno poštujući poverljivost. Takve konsultacije mogu da se odvijaju u vidokrugu pripadnika organa reda, ali oni nemaju pravo da ih slušaju.

10.

Preporuke specijalnog izvestioca o torturi (izvodi)

Izveštaj specijalnog izvestioca, ser Najdžela Rodlija, podnet u skladu sa rezolucijom Komisije za ljudska prava 2001/62, E/CN.4/2003/68, 17. XII 2002. godine, Dodatak 1

Specijalni izvestilac je uključio u svoj izveštaj Komisiji za ljudska prava (videti E/CN.4/2001/66) revidiranu verziju preporuka koje je sačinio 1994. godine (videti E/CN.4/1995/34). Kao što je ranije rečeno, sve ove preporuke mogu da se svedu na jednu opštu preporuku – okončanje *de facto* ili *de jure* nekažnjivosti. On bi želeo da podstakne države da razmišljaju o njima kao o korisnom oruđu u naporima za borbu protiv torture. U daljem tekstu sledi novija revidirana verzija preporuka:

(a) Zemlje koje nisu potpisnice Konvencije protiv torture i drugog surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, treba da potpišu i ratifikuju ove konvencije ili da im pristupe. Tortura treba da bude određena i definisana kao konkretno krivično delo najveće moguće težine u nacionalnom zakonodavstvu. U zemljama u kojima zakonom državnim organima nije data jurisdikcija da krivično gone i kažnjavaju torturu, gde god da je to krivično dela počinjeno i koje god da je nacionalnosti počinilac ili žrtva (opšta nadležnost), donošenje takvih zakona treba da bude proglašeno za prioritet;

(b) Zemlje treba da potpišu i ratifikuju Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda ili da mu pristupe u cilju izvođenja pred lice pravde počinilaca torture u kontekstu genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina i da se istovremeno postaraju da njihovi nacionalni sudovi takođe imaju jurisdikciju nad ovim zločinima, na osnovu opšte nadležnosti;

(c) Najviši državni organi treba takođe da javno osude torturu u svim njenim oblicima, kad god do nje dođe. Najviši državni organi, naročito oni nadležni za sprovođenje zakona, treba da objave činjenicu da će oni koji su nadležni za mesta pritvora u vreme kada se izvrše zlostavljanja, biti smatrani lično odgovornim za ta zlostavljanja. Da bi se ove preporuke sprovele, potrebno je, naročito, da državni organi nenajavljeno obilaze policijske stanice, objekte za pritvor u istrazi i ustanove za izvršenje zatvorskih kazni koje su poznate po takvom postupanju. Treba pokrenuti javne kampanje u cilju obaveštavanja civilnog stanovništva o njihovim pravima vezanim za hapšenje i pritvor, posebno o pravu da se žale na to kako su prema njima postupali pripadnici organa reda dok su bili u njihovim rukama;

(d) Saslušavanja treba da se odvijaju samo u zvaničnim centrima, a držanje tajnih mesta pritvora treba da bude ukinuto zakonom. Držanje nekog lica na tajnom i/ili nezvaničnom mestu pritvora, od strane bilo kog službenog lica, treba da bude kažnjivo krivično delo. Bilo koji dokaz koji se dobije od pritvorenika na nezvaničnom mestu pritvora, a koji pritvorenik ne potvrdi tokom saslušanja na zvaničnim lokacijama, ne treba da bude prihvaćen kao dokaz na sudu. Nijedno priznanje koje je dalo lice lišeno slobode, osim onog koje je dato u prisustvu sudije ili advokata, ne treba da ima vrednost dokaza na sudu, osim kao dokaz protiv onih koji su optuženi da su priznanje dobili nezakonitim sredstvima. Treba ozbiljno razmotriti i uvođenje video i audio snimanja postupka u sobama za saslušanje;

(e) Redovne inspekcije mesta pritvora, naročito ako se vrše kao deo sistema periodičnih poseta, predstavljaju jednu od najdelotvornijih preventivnih mera protiv torture. Nezavisne nevladine organizacije

treba da budu ovlašćene da imaju neograničen pristup svim mestima pritvora, uključujući i policijski pritvor, centre za pritvor u istrazi, prostorije službi bezbednosti, oblasti i zatvore za administrativni pritvor, u cilju praćenja postupanja prema licima i uslova u kojima se drže u pritvoru. Kada se vrši inspekcija, članovima tima inspektora treba da bude omogućeno da sa pritvorenim licima razgovaraju nasamo. Tim takođe treba da izađe u javnost sa svojim zaključcima. Pored toga, za vršenje inspekcija treba da budu osnovana zvanična tela, kao što su timovi sastavljeni od nosilaca pravosudnih funkcija, pripadnika organa reda, advokata i lekara, kao i nezavisnih stručnjaka i drugih predstavnika građanskog društva. Ombudsmanima i nacionalnim institucijama ili institucijama za ljudska prava, treba da bude omogućen pristup svim mestima pritvora kako bi pratili uslove pritvora. Međunarodni komitet Crvenog krsta treba da dobije pristup mestima pritvora, kad god to zatraži;

(f) Tortura se najčešće praktikuje tokom *incommunicado* pritvora. *Incommunicado* pritvor treba da bude proglašen nezakonitim, a lica koja se drže u takvom pritvoru odmah oslobođena. Podaci o vremenu i mestu hapšenja, kao i identitet pripadnika organa reda koji su izvršili hapšenje, treba da budu veoma pažljivo evidentirani; slični podaci treba da budu evidentirani i kada se radi o samom pritvoru. Zakonskim odredbama treba da bude obezbeđeno da se pritvorenicima omogući pristup braniocu, u roku od 24 sata od stavljanja u pritvor. Pripadnici organa bezbednosti, koji ne poštuju te odredbe, treba da budu kažnjeni. U izuzetnim okolnostima za koje se tvrdi da bi brz kontakt sa advokatom pritvorenika mogao da izazove ozbiljnu zabrinutost u pogledu bezbednosti i kada je ograničavanje takvog kontakta odobrio sud, trebalo bi da bude moguće da se dozvoli bar sastanak sa nezavisnim advokatom, kao što je advokat koga predloži advokatska komora. Bez obzira na okolnosti, neko od rođaka pritvorenika treba da bude obavješten o hapšenju i o mestu pritvora, u roku od 18 sati. Prilikom hapšenja, uhapšeno lice treba da se podgvrigne medicinskom pregledu, a medicinski pregledi treba redovno da se obavljaju i treba da budu obavezni pri premeštaju u drugo mesto pritvora. Svako saslušavanje treba da počne identifikacijom svih prisutnih lica. Svako saslušanje treba da bude snimano, a po mogućnosti napravljen i video snimak, a identitet svih prisutnih lica treba da uđe u evidenciju. Dokazi sa saslušavanja koja nisu snimana, treba da budu isključeni iz sudskog postupka. Praksa vezivanja očiju i pokrivanja glave često čini krivično gonjenje praktično nemogućim, pošto su žrtve na taj način onemogućene da identifikuju svoje mučitelje. Dakle, vezivanje očiju i pokrivanje glave treba da budu zabranjeni. Oni koji su uhapšeni na legalan način, ne treba da budu držani u objektima koji su pod kontrolom onih koji ih saslušavaju ili pod kontrolom istražitelja, duže nego što je potrebno da se po zakonu dobije sudski nalog za pritvor u istrazi koji, u svakom slučaju ne treba da bude duži od 48 sati. Oni bi, u skladu s tim, trebalo odmah da budu prebačeni u objekat za pritvor u istrazi koji drži drugi organ, nakon čega više ne treba da bude dozvoljen nikakav kontakt bez nadzora sa onima koji su ih ispitivali ili sa istražiteljima.

(g) Administrativni pritvor često stavlja pritvorenike izvan sudske kontrole. Lica u administrativnom pritvoru treba da imaju pravo na isti stepen zaštite kao lica u krivičnom pritvoru. Istovremeno, zemlje treba da razmotre ukidanje svih oblika administrativnog pritvora, u skladu sa relevantnim međunarodnim standardima;

(h) Odredbe treba da omoguće svim pritvorenim licima da ospore zakonitost pritvora – npr. putem *habeas corpus* ili *amparo*. Te procedure treba da budu ekspeditivne;

(i) Zemlje treba da preduzmu delotvorne mere da bi sprečile nasilje koje zatvorenici vrše jedni nad drugima, tako što će obavljati istragu na osnovu izveštaja o takvom nasilju, krivično goneći i kažnjavajući one koji su

odgovorni, kao i time što će pružiti zaštitu u pritvoru ugroženim pojedincima, ne odvajajući ih od zatvorske populacije više nego što to iziskuju potrebe zaštite, i ne izlažući ih novom riziku od lošeg postupanja. Treba razmotriti programe obuke kako bi se zatvorsko osoblje učinilo svesnim važnosti preduzimanja delotvornih koraka radi sprečavanja i rešavanja problema zlostavljanja zatvorenika od strane zatvorenika i obezbediti im sredstva da to učine. U skladu sa Skupom načela za zaštitu svih lica koja se nalaze u bilo kom vidu pritvora ili zatvora,¹ zatvorenici treba da budu odvojeni prema polu, starosti i težini dela, kao i na one koji su prvi put izvršili krivično delo i povratnike, i na pritvorenike u istrazi i osuđenike;

(j) Kada pritvorenik ili srodnik ili advokat uloži žalbu na torturu, uvek treba da se obavi ispitivanje, a službena lica koja su umešana, osim ako tvrdnja nije očigledno neosnovana, treba da budu suspendovana sa dužnosti u očekivanju ishoda istrage i bilo kog kasnijeg pravnog ili disciplinskog postupka. Kada tvrdnje o torturi ili drugim oblicima lošeg postupanja iznese okrivljeni tokom suđenja, teret dokazivanja treba da bude prebačen na optužbu da dokaže, izvan svake osnovane sumnje da priznanje nije dobijeno nezakonitim sredstvima, uključujući i torturu i druge slične vidove lošeg postupanja. Takođe treba ozbiljno razmotriti izradu programa zaštite svedoka za svedoke torture ili sličnih vidova lošeg postupanja, koji treba da budu u potpunosti prošireni kako bi obuhvatili i lica koja već imaju policijski dosije. U slučajevima u kojima su sadašnji zatvorenici izloženi riziku, oni treba da budu prebačeni u drugi objekat za pritvor gde će se preduzeti specijalne mere za njihovu bezbednost. Žalba za koju se utvrdi da je osnovana treba da ima za posledicu kompenzaciju za žrtvu ili srodnike. U svim slučajevima smrtnog ishoda, za vreme pritvora ili ubrzo nakon oslobađanja, sudski ili drugi nepristrasni organi treba da obave ispitivanje. Lice za koje postoje pouzdani dokazi o odgovornosti za torturu ili teško maltretiranje, treba da bude izvedeno pred sud i, ako se utvrdi njegova krivica, kažnjeno. Zakonske odredbe na osnovu kojih se mučitelji oslobađaju krivične odgovornosti, kao što su amnestije, zakoni o oslobađanju od kazni, itd. treba da budu ukinute. Ako je do torture došlo u zvaničnom mestu pritvora, službeno lice nadležno za to mesto treba da bude disciplinski ili na drugi način kažnjeno. Vojni sudovi ne treba da se koriste za suđenje licima optuženim za mučenje. Treba osnovati nezavisne nacionalne organe, kao što su nacionalna komisija ili ombudsman, koji imaju ovlašćenja da vrše istragu i/ili krivično gonjenje, kako bi primali pritužbe i obavljali istragu po njima. Na pritužbe o torturi treba delovati odmah, a istragu o njima treba da obavlja neki nezavisni organ koji nije ni u kakvom odnosu sa onim koji vrši istragu ili krivično gonjenje u slučaju koji se vodi protiv navodne žrtve. Nadalje, službe sudske medicine treba da budu pod sudskim ili nekim drugim nezavisnim organom, a ne pod istim državnim organom pod kojim je policija ili sistem ustanova za izvršenje zatvorskih kazni. Državne službe sudske medicine ne treba da imaju monopol nad dokazima dobijenim veštačenjem iz oblasti sudske medicine, a koji se koriste na sudu. U tom kontekstu, zemlje treba da se rukovode Načelima efikasne istrage i dokumentovanja torture i drugog surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, kao efikasnim sredstvom u naporima za borbu protiv torture;²

(k) Pripadnicima policije i organa bezbednosti treba obezbediti kurseve obuke i priručnike za obuku i pomoć, na zahtev, od strane programa Ujedinjenih nacija za savetodavne usluge i tehničku pomoć. Pripadnici organa bezbednosti i organa reda treba da dobiju uputstva u vezi sa Pravilima o minimumu standarda za postupanje prema zatvoreniciima,³ Kodeksom ponašanja za pripadnike organa reda,⁴ Osnovnim načelima o upotrebi sile i vatrenog oružja od strane pripadnika organa reda,⁵ i Skupom načela za zaštitu svih lica u bilo

kom vidu pritvora ili zatvora, a ovi dokumenti treba da budu prevedeni na relevantne nacionalne jezike. U toku obuke, naročiti naglasak treba staviti na princip da je zabrana torture apsolutna i da se od nje ne može odstupiti i da postoji dužnost da se ne poslušaju naređenja pretpostavljenog da se počini tortura. Vlade treba veoma pažljivo da pretvore standarde koje su usvojile u nacionalne garancije i treba da upoznaju pripadnike organa reda s pravilima za koja se očekuje od njih da ih primene;

(1) Medicinsko osoblje treba da dobije uputstva o Načelima lekarske etike koja su relevantna za Ulogu medicinskog osoblja, naročito lekara, u zaštiti pritvorenika i zatvorenika od torture i drugog surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.⁶ Vlade i profesionalna udruženja medicinskog osoblja treba da preduzmu stroge mere protiv medicinskog osoblja koje ima neku ulogu, neposrednu ili posrednu, u torturi. Takva zabrana treba da se proširi i na praksu pregledanja pritvorenika radi utvrđivanja “njihove sposobnosti za saslušavanje” i postupke u kojima postoji loše postupanje ili tortura, kao i lečenje zlostavljanih pritvorenika, kako bi se oni osposobili da izdrže dalje zlostavljanje. U drugim slučajevima, uskraćivanje odgovarajućeg lečenja od strane medicinskog osoblja treba da bude podložno sankcijama.

Napomene:

- 1 Rezolucija Generalne skupštine 43/173, dodatak
- 2 Videti rezoluciju Generalne skupštine 55/89, dodatak
- 3 Usvojena od strane Prvog kongresa Ujedinjenih nacija o prevenciji zločina i postupanju prema počiniocima, Ženeva, 1955. godine
- 4 Rezolucija Generalne skupštine 34/169, dodatak
- 5 Usvojena od strane Osmog kongresa Ujedinjenih nacija o prevenciji zločina i postupanju prema počiniocima, Havana, 1990. godine
- 6 Rezolucija Generalne skupštine 37/194, dodatak

11.

Pravo na nadoknadu, kompenzaciju i rehabilitaciju žrtava teških kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda, završni izveštaj specijalnog izvestioca, profesora M. Šerifa Basiunija

podnet u skladu sa rezolucijom Komisije 1999/33, Komisija za ljudska prava, 56. zasedanje, pod tačkom 11 .d privremenog dnevnog reda 18. I 2000. godine (E/CN.4/2000/62)

I OBAVEZA DA SE POŠTUJE, OBEZBEDI POŠTOVANJE I PRIMENI MEĐUNARODNO PRAVO U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA I MEĐUNARODNO HUMANITARNO PRAVO

Svaka država ima obavezu da poštuje, obezbedi poštovanje i primenjuje norme međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava koje, između ostalog:

- (a) su sadržane u ugovorima koje je potpisala;
- (b) se mogu naći u običajnom međunarodnom pravu; ili
- (c) su uključene u njeno domaće pravo.

U tom cilju, ako to već nisu učinile, države treba da se postaraju da njihovo domaće pravo bude u skladu sa međunarodnim pravnim obavezama, tako što će:

- (a) uključiti norme međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava u njihovo domaće pravo, ili ih na neki drugi način primeniti u svom domaćem pravnom sistemu;
- (b) usvojiti odgovarajuće i delotvorne sudske i administrativne postupke i druge odgovarajuće mere koje obezbeđuju pravičan, delotvoran i brz pristup pravdi;
- (c) učiniti dostupnom adekvatnu, delotvornu i brzu naknadu štete kao što je definisano u daljem tekstu; i
- (d) postarati se, u slučaju da postoji razlika između nacionalnih i međunarodnih normi, da se primenjuje norma koja obezbeđuje najveći stepen zaštite.

II PREDMET OBAVEZE

Obaveza poštovanja, obezbeđivanja poštovanja i primene međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava obuhvata, između ostalog, i dužnost države da:

- (a) preduzme odgovarajuće pravne i administrativne mere da spreči kršenja;
- (b) istraži kršenja i, kada je potrebno, pokrene postupak protiv prekršioca u skladu sa domaćim i međunarodnim pravom;
- (c) pruži žrtvama jednak i delotvoran pristup pravdi, bez obzira na to ko može da bude kranji nosilac odgovornosti za kršenje;
- (d) pruži odgovarajuće pravne lekove žrtvama; i
- (e) utvrdi ili omogući naknadu štete žrtvama.

III KRŠENJA MEĐUNARODNOG PRAVA U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA I MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA KOJA PREDSTAVLJAJU ZLOČINE PREMA MEĐUNARODNOM PRAVU

Kršenja normi međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava koja predstavljaju zločine prema međunarodnom pravu, povlače dužnost da se krivično gone osobe za koje se tvrdi da su počinile ova kršenja, da se kazne počinioци kojima je izrečena presuda zbog ovih kršenja, da se saraduje sa državama i odgovarajućim međunarodnim pravosudnim organima i da im se pomaže u istrazi i krivičnom gonjenju ovih kršenja.

U tom cilju, države će uključiti u svoje domaće pravo odgovarajuće odredbe kojima se predviđa opšta nadležnost za zločine, po međunarodnom pravu, kao i odgovarajuće zakonodavstvo, radi omogućavanja izručenja ili predaje počinitelaca drugim državama i međunarodnim pravosudnim telima i pružanja sudske pomoći i drugih oblika saradnje u ostvarivanju međunarodne pravde, uključujući i pomoć i zaštitu žrtvama i svedocima.

IV ZASTAREVANJE

Odredbe o zastarevanju se ne primenjuju na krivično gonjenje kršenja normi međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, koja predstavljaju zločine prema međunarodnom pravu.

Odredbe o zastarevanju krivičnog gonjenja drugih kršenja ili pokretanja građanskih parnica, ne treba neopravdano da ograničavaju mogućnost žrtve da podnese tužbu protiv počinioца, i ne treba da se odnose na periode tokom kojih nikakvi delotvorni pravni lekovi nisu postojali za kršenja ljudskih prava i normi međunarodnog humanitarnog prava.

V ŽRTVE KRŠENJA MEĐUNARODNOG PRAVA U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA I MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA

Lice je "žrtva" kada, kao rezultat činjenja ili nečinjenja koje predstavlja kršenje normi međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, to lice, pojedinačno ili kolektivno, pretrpi štetu, uključujući i fizičku ili psihičku povredu, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili narušavanje osnovnih zakonskih prava tog lica. "Žrtva" takođe može da bude izdržavano lice ili član uže porodice ili domaćinstva direktne žrtve, kao i lice kome je, zbog intervencije čija je svrha bila pomoć žrtvi ili sprečavanje slučajeva novih kršenja, naneta fizička, psihička ili ekonomska šteta.

Status osobe kao "žrtve" ne treba da zavisi od bilo kog odnosa koji može da postoji ili koji je mogao postojati između žrtve i počinioца, ili od toga da li je počinitelac kršenja identifikovan, uhapšen, krivično gonjen ili osuđen.

VI POSTUPANJE PREMA ŽRTVAMA

Država, a tamo gde je to moguće, međuvladine i nevladine organizacije i privatna preduzeća, prema žrtvama treba da postupaju sa saosećanjem i poštovanjem njihovog dostojanstva i ljudskih prava, a treba preduzeti i odgovarajuće mere kako bi se osigurala bezbednost i privatnost i njima i njihovim porodicama. Država treba da se postara da njenim domaćim zakonima, koliko god je to moguće, bude predviđeno da žrtva koja je doživela nasilje ili traumu, dobije posebnu pažnju i brigu kako bi se izbeglo da ponovo bude traumatizovana u toku pravnog i administrativnog postupka čiji je cilj da obezbedi pravdu i naknadu štete.

VII PRAVO ŽRTAVA NA PRAVNE LEKOVE

Pravni lekovi za kršenja međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava obuhvata pravo žrtve na:

- (a) pristup pravdi;
- (b) naknadu štete za pretrpljenu štetu; i
- (c) pristup podacima koji se odnose na kršenja.

VIII PRAVO ŽRTAVA NA PRISTUP PRAVDI

Pravo žrtve na pristup pravdi obuhvata sve raspoložive sudske, administrativne ili druge javne procese prema postojećim domaćim zakonima, kao i prema međunarodnom pravu. Obaveze koje proističu iz međunarodnog prava da se obezbedi lično i kolektivno pravo na pristup pravdi i pravičan i nepristrasan postupak, treba da budu predviđene domaćim zakonima. U tom cilju, države treba da:

- (a) upoznaju javnost putem javnih i privatnih mehanizama sa svim raspoloživim pravnim lekovima za kršenje međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava;
- (b) preduzmu mere da svedu na minimum nelagodnosti za žrtve, zaštite njihovu privatnost na odgovarajući način i obezbede njihovu bezbednost od zastrašivanja i odmazde, kao i bezbednost njihovih porodica i svedoka pre, za vreme i posle sudskih, upravnih ili drugih postupaka koji utiču na interese žrtava;
- (c) stave na raspolaganje sva odgovarajuća diplomatska i pravna sredstva kako bi obezbedili da žrtve mogu da ostvaruju svoja prava na pravne lekove i naknadu štete za kršenja međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.

Pored pristupa pravdi za pojedinca, treba obezbediti da i grupama žrtava bude omogućeno da iznose kolektivne zahteve za naknadu štete i da kolektivno dobiju naknadu štete.

Pravo na odgovarajući, delotvoran i brz pravni lek za kršenje međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, obuhvata sve raspoložive međunarodne procese u kojima pojedinac može da ima pravo da podigne tužbu i treba da bude bez štete bilo kojim drugim domaćim pravnim lekovima.

IX PRAVO ŽRTAVA NA NAKNADU ŠTETE

Odgovarajuća, delotvorna i brza naknada štete je namenjena unapređivanju pravde putem ispravljanja posledica kršenja međunarodnog prava, u oblasti ljudskih prava ili međunarodnog humanitarnog prava. Naknada štete treba da bude srazmerna težini kršenja i pretrpljene štete.

U skladu sa svojim domaćim zakonima i međunarodnim pravnim obavezama, država daje naknadu štete žrtvama, za svoje činjenje ili nečinjenje, koje predstavlja kršenje normi međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.

U slučajevima u kojima se kršenje ne može, pripisati državi, strana odgovorna za kršenje treba da pruži naknadu štete žrtvi ili državi, ako je država žrtvi već pružila naknadu štete.

U slučaju da strana odgovorna za kršenje ne može ili ne želi da ispuni ove obaveze, država treba da nastoji da pruži naknadu štete žrtvama koje su pretrpele telesne povrede ili oštećenja fizičkog ili mentalnog zdravlja,

kao rezultat ovih kršenja, i njihovim porodicama, naročito izdržavanim licima osoba koje su umrle ili su postale fizički ili mentalno onesposobljene kao posledica kršenja. U tom cilju države će nastojati da osnuju nacionalne fondove za naknadu štete žrtvama i da traže druge izvore sredstava kad god je to neophodno radi popune tih fondova.

Država sprovodi svoje domaće presude o naknadi štete protiv privatnih lica ili organa odgovornih za kršenja. Države nastoje da sprovedu pravosnažne strane presude za naknadu štete protiv privatnih lica ili organa odgovornih za kršenja.

U slučajevima kada država ili vlada pod čijom vlašću su se dogodila kršenja više ne postoji, država ili vlada koja je njen pravni sledbenik treba da pruži naknadu štete žrtvama.

X OBLICI NAKNADE ŠTETE

U skladu sa svojim domaćim pravom i međunarodnim obavezama, i vodeći računa o pojedinačnim okolnostima, države treba da pruže žrtvama kršenja međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, sledeće oblike naknade štete: nadoknadu, kompenzaciju, rehabilitaciju i zadovoljenje i garancije da se povrede ljudskih prava neće ponoviti.

Naknada štete treba, kad god je to moguće, žrtvu da vrati u prvobitno stanje, pre nego što su se dogodila kršenja međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava. Naknada štete obuhvata: vraćanje slobode, zakonskih prava, društvenog položaja, porodičnog života i državljanstva; povratak u mesto boravišta, vraćanje na posao i povratak imovine.

Kompenzacija treba da se isplati za svaku štetu koju je moguće ekonomski proceniti, nastalu usled kršenja međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, kao što je:

- (a) fizička ili mentalna šteta, uključujući i bol, patnju ili duševnu bol;
- (b) propuštene mogućnosti, uključujući i obrazovanje;
- (c) materijalna šteta i izgubljena zarada, uključujući i gubitak mogućnosti za ostvarivanje prihoda;
- (d) narušen ugled ili dostojanstvo; i
- (e) troškovi za pravnu ili stručnu pomoć, lekove i medicinske usluge, i psihološke i socijalne usluge.

Rehabilitacija treba da obuhvati medicinsku i psihološku zaštitu, kao i pravne i socijalne usluge.

Zadovoljenje i garancije da se povrede ljudskih prava neće ponoviti treba da obuhvate, kad god je moguće, nešto od, ili sve dole navedeno:

- (a) Prestanak daljeg kršenja,
- (b) Verifikacija činjenica i puno i javno obelodanjivanje istine u meri u kojoj takvo obelodanjivanje ne prouzrokuje dalju nepotrebnu štetu ili ugrožava bezbednost žrtve, svedoka ili drugih;
- (c) Traganje za telima ubijenih ili nestalih i pomoć u identifikaciji i ponovnom sahranjivanju tela u skladu sa kulturnim običajima porodice i zajednice;
- (d) Zvanična izjava ili sudsko rešenje kojim se vraća dostojanstvo, ugled i zakonska i društvena prava žrtve i lica blisko povezanih sa žrtvom;
- (e) Izvinjenje, uključujući i javno priznanje činjenica i prihvatanje odgovornosti;
- (f) Sudske ili administrativne sankcije protiv lica odgovornih za kršenje;
- (g) Komemoracija i odavanje počasti žrtvama;

-
- (h) Uključivanje tačnog opisa kršenja koja su se dogodila u obuku iz međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, i u obrazovni materijal na svim nivoima;
 - (i) Sprečavanje ponavljanja kršenja sledećim sredstvima:
 - (j) Obezbeđivanje delotvorne civilne kontrole vojnih i bezbednosnih snaga;
 - (k) Ograničavanje nadležnosti vojnih sudova samo na specifična vojna krivična dela koja su izvršili pripadnici oružanih snaga;
 - (l) Jačanje nezavisnosti sudstva;
 - (m) Zaštita lica u pravnoj struci, medijima i drugim srodnim strukama i boraca za ljudska prava;
 - (n) Organizovanje i jačanje, prioritetno i stalno, obuke iz ljudskih prava za sve segmente društva, naročito za vojne i bezbednosne snage i pripadnike organa reda;
 - (o) Unapređivanje poštovanja kodeksa ponašanja i etičkih normi, naročito međunarodnih standarda, od strane državnih službenika, uključujući pripadnike organa reda, zaposlene u popravnim ustanovama, u javnom informisanju, medicinskim, psihološkim i socijalnim službama, vojno osoblje i zaposlene u privrednim subjektima;
 - (p) Stvaranje mehanizama za praćenje rešavanja sukoba i preventivne intervencije.

XI JAVNI PRISTUP INFORMACIJAMA

26. Države treba da razvijaju sredstva za informisanje javnosti, a naročito žrtava kršenja međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava i međunarodnog humanitaranog prava, o pravima i pravnim lekovima sadržanim u ovim načelima i smernicama i o svim raspoloživim pravnim, medicinskim, psihološkim, socijalnim, administrativnim i svim drugim službama kojima žrtve imaju pravo pristupa.

XII ZABRANA DISKRIMINACIJE MEĐU ŽRTVAMA

27. Primena i tumačenje ovih načela i smernica mora da bude u skladu sa međunarodno priznatim pravom u oblasti ljudskih prava, i bez bilo kakve nepovoljne razlike zasnovane na rasi, boji, polu, seksualnoj orijentaciji, starosti, jeziku, veri, političkim ili verskim ubeđenjima, nacionalnom, etničkom ili društvenom poreklu, bogatstvu, rođenju, porodičnom ili drugom statusu ili invalidnosti.

12.

Načela efikasne istrage i dokumentovanje torture i drugog surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (Istambulski protokol)

Kancelarija visokog predstavnika UN za ljudska prava, Njujork i Ženeva, 2001. godina.

Komisija za ljudska prava u svojoj rezoluciji 2000/43 i Generalna skupština Ujedinjenih nacija u svojoj rezoluciji 55/89 skrenule su pažnju vladama na Načela i pružile snažan podsticaj vladama da razmisle o načelima kao o korisnom sredstvu u borbi protiv torture.

1. Ciljevi efikasne istrage i dokumentovanja torture i drugog surovog nehumanog ili ponižavajućeg postupanja (u daljem tekstu: tortura ili drugo zlostavljanje) obuhvataju sledeće:
 - (I) Razjašnjavanje činjenica i utvrđivanje i priznavanje odgovornosti pojedinca i države za žrtve i njihove porodice;
 - (II) Utvrđivanje potrebnih mera da bi se sprečilo ponavljanje;
 - (III) Omogućavanje krivičnog gonjenja i/ili, prema potrebi, disciplinskih sankcija za one za koje je istraga utvrdila da su odgovorni, i isticanje potrebe za potpunom naknadom štete i ispravljanjem grešaka koje treba da obezbedi država, uključujući pravičnu i adekvatnu finansijsku kompenzaciju i obezbeđivanje sredstava za medicinsku zaštitu i rehabilitaciju.

 2. Države treba da se postaraju da žalbe i prijave torture ili zlostavljanja budu hitno i efikasno ispitane. Čak i u odsustvu izričite žalbe, treba sprovesti istragu ako postoje druge naznake da je, možda, došlo do torture ili zlostavljanja. Istražitelji koji su nezavisni od osumnjičenih počilaca i od tela u kojima rade, kompetentni su i nepristrasni. Oni imaju pristup istragama obavljenim od strane medicinskih ili drugih veštaka, ili su ovlašćeni da ih vrše. Metode koje se koriste za vršenje takvih istraga zadovoljavaju najviše profesionalne standarde a rezultati se stavljaju na uvid javnosti.

 3. (a) Istražni organi će imati ovlašćenje i obavezu da pribave sve informacije neophodne za istragu. Lica koja sprovode istragu imaju na raspolaganju sva neophodna budžetska i tehnička sredstva za efikasnu istragu. Takođe imaju ovlašćenje da obavežu sve one koji vrše neku funkciju, a koji su navodno umešani u torturu ili zlostavljanje, da se pojave i svedoče. Isto važi i za bilo kog svedoka. U tom cilju istražni organi imaju pravo da izdaju sudske pozive za svedoke, uključujući i sva službena lica koja su navodno umešana, i da zahtevaju da im se pruže dokazi.
 3. (b) Navodne žrtve torture ili zlostavljanja, svedoci, oni koji sprovode istragu i njihove porodice, biće zaštićene od nasilja, pretnji nasiljem ili bilo kog drugog oblika zastrašivanja do kog može da dođe zbog istrage. Oni koji su potencijalno umešani u torturu ili zlostavljanje uklanjaju se sa svih položaja kontrole ili moći, bilo direktne ili indirektno, nad podnosiocima žalbe, svedocima i njihovim porodicama, kao i onima koji sprovode istragu.
-

-
4. Navodne žrtve torture ili zlostavljanja ili njihovi pravni zastupnici dobijaju obaveštenja o svim ročištima i imaju pristup istima, a takođe i informacijama od značaja za istragu i imaju pravo da podnose druge dokaze.
5. (a) U slučajevima u kojima su utvrđeni istražni postupci neadekvatni zbog nedovoljnog stručnog znanja ili sumnje na pristrasnost, ili zbog očiglednog postojanja prakse zloupotreba, ili iz drugih značajnih razloga, države će se starati da istrage sprovede nezavisne istražne komisije ili da se sprovede na osnovu slične procedure. Članovi takvih komisija biraju se zbog njihove priznate nepristrasnosti, stručnosti i nezavisnosti kao pojedinaca. Oni će naročito biti nezavisni u odnosu na sve osumnjičene počinioce i institucije ili tela u kojima oni mogu da rade. Komisija ima ovlašćenje da pribavlja sve informacije neophodne za istragu i sprovodi istragu onako kako je utvrđeno ovim Načelima. Pod određenim okolnostima, profesionalna etika može zahtevati da se informacije tretiraju uz punu poverljivost. Ove zahteve treba poštovati.
5. (b) Pisani izveštaj sačinjen u razumnom vremenskom roku, sadrži predmet istrage, postupke i metode koji su korišćeni za procenu dokaza i zaključke i preporuke zasnovane na utvrđenim činjenicama i zakonskim propisima na snazi. Pošto se završi, ovaj izveštaj se stavlja na uvid javnosti. U njemu se takođe detaljno opisuju konkretni događaji za koje je utvrđeno da su se desili, dokazi na kojima su takvi nalazi zasnovani i spisak imena svedoka koji su svedočili, sa izuzetkom onih čiji identitet nije mogao da bude otkriven zbog njihove zaštite. Država odgovara u razumnom vremenskom roku na izveštaj o istrazi i, ako je potrebno, ukazuje na korake koje treba preduzeti kao odgovor na izveštaj.
6. (a) Medicinski veštaci uključeni u istragu o torturi ili zlostavljanju, u svakom trenutku se ponašaju u skladu sa najvišim etičkim standardima, a naročito u smislu dobijanja pristanka koji proističe iz dobre obaveštenosti, pre preduzimanja bilo kog pregleda. Pregled mora da bude u skladu sa utvrđenim standardima lekarske prakse. Naročito je važno da se pregledi obavljaju nasamo, pod kontrolom medicinskog stručnjaka i bez prisustva službenika bezbednosti ili drugih državnih službenika.
6. (b) Medicinski veštaci treba hitno da pripreme tačan pisani izveštaj. Ovaj izveštaj treba da obuhvati bar sledeće:
- (I) Okolnosti u kojima je razgovor održan: ime subjekta i imena lica koja prisustvuju pregledu i podaci o tome gde rade; tačno vreme i datum; lokaciju, karakter i adresu institucije (ako je potrebno navesti i broj sobe) u kojoj se obavlja pregled (npr. centar za pritvor, klinika, kuća, itd.); okolnosti subjekta u vreme pregleda (npr. priroda bilo kakvih ograničavanja slobode po dolasku ili tokom pregleda, prisustvo snaga bezbednosti tokom pregleda, ponašanje onih koji su u pratnji zatvorenika, pretnje upućene licu koje vrši pregled, itd); i bilo koje druge relevantne faktore;
- (II) Istorijat: detaljni zapis subjektove priče onako kako je data u toku razgovora, uključujući navodne metode torture ili zlostavljanja za koje se tvrdi da se dogodilo i pritužbe na fizičke ili psihološke simptome.
-

-
- (III) Fizički i psihološki pregled: zapis o svim fizičkim i psihološkim nalazima kliničkog pregleda, uključujući odgovarajuće dijagnostičke testove i, kada je moguće, fotografije u boji svih povreda;
 - (IV) Mišljenje: tumačenje verovatnog odnosa fizičkih i psiholoških nalaza prema mogućoj torturi ili zlostavljanju. Treba dati preporuku o bilo kom potrebnom medicinskom ili psihološkom lečenju i/ili daljem pregledu;
 - (V) Autorstvo: u izveštaju treba da budu jasno identifikovani oni koji su izvršili pregled i on treba da bude potpisan.

- 6. (c) Izveštaj treba da bude poverljiv i dostavljen subjektu ili njegovom ili njenom imenovanom predstavniku. Treba zatražiti mišljenja subjekta i njegovog ili njenog predstavnika o procesu pregleda i ono treba da bude uneto u izveštaj. Takođe treba dostaviti u pisanoj formi, kada je moguće, organu nadležnom za istragu, tvrdnji o torturi ili zlostavljanju. Država ima odgovornost da osigura bezbedno dostavljanje izveštaja ovim licima. Ovaj izveštaj ne treba da bude dostupan bilo kom drugom licu, osim uz pristanak subjekta ili na osnovu odobrenja suda ovlašćenog da obavi takav transfer.

Apendiks 2:

Standardi CPT – Odabrani izvodi

“Bitni” odeljci Opštih izveštaja o CPT-u (izvodi iz Evropskog komiteta za sprečavanje torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, standardi CPT-a, značajni odeljci Opštih izveštaja o CPT-u, Savet Evrope, oktobar 2001. godine, CPT/Inf/E (2002))

I Policijski pritvor

Izvod iz 12. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2002) 15]

33. Za dobro funkcionisanje društva, od suštinske važnosti je da policija ima ovlašćenja da hapsi, privremeno drži u pritvoru i ispituje osumnjičene za krivična dela i druge kategorije lica. Međutim, ova ovlašćenja u sebi nose rizik da može doći do zastrašivanja i fizičkog zlostavljanja. Suština rada CPT-a je da traži načine za smanjenje tog rizika na apsolutni minimum bez nepotrebnog ometanja policije u pravilnom vršenju dužnosti. Uočeni su ohrabrujući pomaci u oblasti policijskog pritvora u jednom broju zemalja; međutim, zaključci CPT-a ipak suviše često ukazuju na potrebu da se situacija i dalje budno prati.
34. Ispitivanje osumnjičenih za krivična dela je stručni zadatak koji zahteva specifičnu obuku da bi bio obavljen na zadovoljavajući način. Pre svega, precizan cilj takvog ispitivanja mora da bude kristalno jasan: cilj je da se dobiju tačne i pouzdane informacije, kako bi se otkrila istina o stvarima koje su predmet istrage, a ne da bi se dobilo priznanje od nekog za koga se već pretpostavlja, u očima službenih lica koja vrše istragu, da je kriv. Pored pružanja odgovarajuće obuke, staranje o tome da se pripadnici organa reda pridržavaju gore navedenog cilja, biće u velikoj meri olakšano izradom kodeksa ponašanja za ispitivanje osumnjičenih za krivična dela.
35. Tokom godina, delegacije CPT-a su razgovarale sa značajnim brojem pritvorenih lica u raznim zemljama, koja su iznela uverljive tvrdnje da su ih policajci, u nastojanju da dobiju priznanja tokom saslušavanja, fizički maltretirali ili na neki drugi način zastrašivali ili im pretili. Samo po sebi je očigledno da sistem krivičnog prava, koji daje najveću težinu priznanjima kao dokazu, stimuliše službena lica koja vrše istragu krivičnog dela – i koja su pod pritiskom da postignu rezultate – da koriste fizičku ili psihičku prinudu. U kontekstu sprečavanja torture i drugih oblika lošeg postupanja, od ključne važnosti je da se razviju metode za istrage krivičnih dela kojima je moguće smanjiti oslanjanje na priznanja, i druge dokaze i informacije dobijene putem saslušanja, da bi počilac bio osuđen.
36. Elektronsko (odnosno tonsko i/ili video) snimanje razgovora sa policijom predstavlja važnu dodatnu zaštitu od lošeg postupanja sa pritvorenicima. CPT ima zadovoljstvo da konstatuje da se uvođenje takvih sistema razmatra u sve većem broju zemalja. Takva pogodnost može da obezbedi potpun i autentičan zapis procesa razgovora, čime se znatno olakšava istraga o svim tvrdnjama o lošem postupanju. To je u interesu, kako lica koja su bila maltretirana od strane policije, tako i policajaca koji se suočavaju sa neosnovanim

-
- tvrdnjama da su koristili fizičko maltretiranje ili psihološki pritisak. Elektronsko snimanje razgovora sa policijom takođe smanjuje mogućnost okrivljenog da kasnije lažno poriče da je dao neka priznanja.
37. CPT je u više navrata, u više zemalja, otkrio sobe za saslušavanja veoma zastrašujućeg karaktera: na primer, sobe potpuno okrečene u crno i opremljene reflektorima uperenim u stolicu na kojoj sedi lice koje se saslušava. Prostorije ove vrste ne treba da postoje u policiji.
- Pored toga što treba da budu adekvatno osvetljene, zagrejane i provetrene, sobe za razgovore treba da omoguće svim učesnicima u procesu razgovora da sede na stolicama sličnog stila i standarda udobnosti. Osoba koja vodi razgovor ne treba da bude na nekom dominirajućem (npr. uzdignutom) ili udaljenom položaju u odnosu na osumnjičenog. Nadalje, boje u sobi treba da budu neutralne.
38. U nekim zemljama, CPT je naišao na praksu vezivanja očiju lica u policijskim pritvoru, naročito tokom perioda ispitivanja. Delegacije CPT-a dobile su različita – i često kontradiktorna – objašnjenja od policajaca o svrsi ove prakse. Iz informacija prikupljenih tokom godina, CPT-u je jasno da su u mnogim, ako ne i u većini slučajeva, licima oči vezivane kako bi se sprečilo da budu u stanju da identifikuju pripadnike organa reda koji su ih zlostavljali. Čak i u slučajevima kada ne dođe do zlostavljanja, vezivanje očiju lica u pritvoru – a naročito nekoga ko je ispitivan – je oblik ugnjetavanja, čiji se efekat na dotično lice često izjednačava sa psihološkim zlostavljanjem. CPT preporučuje da vezivanje očiju licima koja su u policijskom pritvoru bude izričito zabranjeno.
39. Nije neobično da CPT pronađe sumnjive predmete u policijskim prostorijama, kao što su drveni štapovi, drške od metle, palice za bezbol, metalne šipke, komadi debelog električnog kabla, imitacije vatrenog oružja ili noževa. Prisustvo takvih predmeta je u više navrata dalo uverljivost tvrdnjama izrečenim delegacijama CPT-a da su lica držana u takvim ustanovama bila izložena pretnjama i/ili udarana predmetima ove vrste. Uobičajeno objašnjenje koje su davali policajci za takve predmete je da su oni konfiskovani od osumnjičenih i da će biti korišćeni kao dokaz. Činjenica da su dotični predmeti gotovo uvek neobeleženi i često pronađeni razbacani po prostoriji (ponekad stavljeni iza zavesa ili ormana), može samo da izazove sumnju u pogledu takvog objašnjenja. Da bi se odbacila nagađanja o nedoličnom ponašanju policajaca i otklonili potencijalni izvori opasnosti, kako za osoblje tako i za pritvorena lica, predmeti koji su oduzeti da bi bili korišćeni kao dokazni materijal treba uvek da budu propisno označeni, evidentirani i čuvani u za to namenjenom prostoru. Svi drugi predmeti gore pomenute vrste trebalo bi da budu uklonjeni iz policijskih prostorija.
40. Od početka svojih aktivnosti, CPT se zalagao za trojstvo prava lica koja policija drži u pritvoru: pravo na pristup advokatu i lekaru i pravo da o pritvoru budu obavješteni rođaci ili neko drugi, ko predstavlja treću stranu, po izboru pritvorenog lica. U mnogim državama preduzeti su koraci da se uvedu ili osnaže takva prava, u svetlu preporuka CPT-a. Konkretnije, pravo na pristup advokatu tokom policijskog pritvora se sada uveliko priznaje u zemljama koje je posetio CPT; u onom malom broju zemalja u kojima to pravo još uvek ne postoji, planovi su u toku za njegovo uvođenje.

41. Međutim, u jednom broju zemalja ima dosta oklevanja da se poštuje preporuka CPT-a o tome da pravo na pristup advokatu treba da bude garantovano od samog početka pritvora. U nekim zemljama lica koja je pritvorila policija uživaju ovo pravo tek nakon određenog vremenskog perioda koji su proveli u pritvoru; u drugim zemljama ovo pravo stupa na snagu kada se pritvoreno lice zvanično proglasi “osumnjičenim”. CPT je često naglašavao da, prema njegovom iskustvu, period koji sledi neposredno posle lišavanja slobode jeste period kada je rizik od zastrašivanja i fizičkog zlostavljanja najveći. Shodno tome, mogućnost da lica koja je policija pritvorila imaju pristup advokatu tokom tog perioda predstavlja osnovni zaštitni mehanizam protiv zlostavljanja. Postojanje ove mogućnosti će imati efekat odvratanja na one koji nameravaju da zlostavljaju pritvorena lica; nadalje, advokat je prava osoba za preduzimanje odgovarajućih radnji ako do zlostavljanja zaista dođe. CPT priznaje da ponekad može biti potrebno, kako bi se zaštitili legitimni interesi policijske istrage, da se za neko izvesno vreme odloži pristup pritvorenog lica advokatu po njegovom izboru. Međutim, to ne bi trebalo da ima za posledicu potpuno uskraćivanje prava na pristup advokatu za vreme perioda o kome je reč. U takvim slučajevima treba organizovati pristup drugom nezavisnom advokatu. Pravo na pristup advokatu mora da obuhvati pravo da se s njim nasamo razgovara. Lice o kojem je reč takođe treba da ima pravo da njegov advokat prisustvuje bilo kom saslušanju koje sprovodi policija. Naravno, to ne treba da spreči policiju da pritvoreno lice ispita o hitnim stvarima, čak i ako advokat nije prisutan (do koga možda ne može da se dođe odmah), ili da isključi mogućnost da advokat koji ometa pravilno odvijanje saslušanja, bude zamenjen.

CPT je takođe naglasio da pravo na pristup advokatu treba da uživaju ne samo lica osumnjičena za krivična dela, već i svi oni koji imaju zakonsku obavezu da prisustvuju – i borave – u policiji, npr. kao “svedoci”. Nadalje, da bi pravo na pristup advokatu bilo potpuno funkcionalno u praksi, treba obezbediti odgovarajuća sredstva za lica koja nisu u mogućnosti da plate advokata.

42. Licima u policijskom pritvoru, pravo na pristup lekaru treba da bude formalno priznato. Drugim rečima, ako neko lice traži lekarski pregled, mora se uvek, bez odlaganja, pozvati lekar; policajci ne treba da nastoje da filtriraju takve zahteve. Nadalje, pravo na pristup lekaru treba da obuhvati i pravo lica u pritvoru da ga pregleda, ako dotično lice tako želi, lekar po njegovom/njenom izboru (pored bilo kog lekarskog pregleda koji obavlja lekar koga je pozvala policija).

Svi lekarski pregledi lica u policijskom pritvoru moraju da budu obavljani tako da ih pripadnici organa reda ne čuju i, osim ako lekar o kome je reč ne zahteva drugačije u određenom slučaju, da ih ne vide.

Takođe je važno da lica koja su oslobođena iz policijskog pritvora, a da pre toga nisu izvedena pred sudiju, imaju pravo da direktno zatraže lekarski pregled/potvrdu od priznatog lekara sudske medicine.

43. Pravo pritvorenog lica da se o njegovom/njenom pritvaranju obavesti treća strana, u načelu bi trebalo da bude garantovano od samog početka policijskog pritvora. Naravno, CPT uviđa da će za ostvarivanje ovog prava možda morati da budu predviđeni određeni izuzeci, kako bi se zaštitili legitimni interesi policijske istrage. Međutim, takvi izuzeci treba da budu jasno definisani i strogo vremenski ograničeni, a pribegavanje takvim izuzecima treba da bude praćeno odgovarajućim zaštitnim mehanizmima (npr. svako odlaganje obaveštavanja o pritvoru treba da bude evidentirano u pisanoj formi, uz navođenje razloga za to, i za njega treba da bude potrebno odobrenje višeg po rangju policijskog službenika koji nema veze sa slučajem, ili tužioca).

44. Prava lica lišenog slobode neće mnogo vredeti ako lica, o kojima je reč, nisu svesna da ona postoje. Shodno tome, izuzetno je važno da lica koja je pritvorila policija, budu izričito obaveštena o svojim pravima, bez odlaganja i na jeziku koji razumeju. Da bi se obezbedilo da to bude učinjeno, obrazac u kome su izložena ova prava, na jedan direktan način treba da bude sistematski deljen licima koje je policija pritvorila na samom početku njihovog pritvora. Nadalje, lica o kojima je reč, treba da budu zamoljena da potpišu izjavu kojom se potvrđuje da su bila obaveštena o svojim pravima.

45. CPT je naglasio, u nekoliko navrata, ulogu sudskih i tužilačkih organa kada se radi o borbi protiv zlostavljanja od strane policije.

Na primer, sva lica koja je policija pritvorila, a za koje je predloženo da budu zadržana u pritvoru, treba izvesti pred sudiju koji mora da odluči o tom pitanju; još uvek postoje neke zemlje koje je CPT posetio, gde se to ne događa. Izvođenje lica pred sudiju pružiće blagovremenu priliku osumnjičenom za neko krivično delo, a koji je bio zlostavljan, da uloži žalbu. Nadalje, čak i u odsustvu izričite žalbe, sudija će moći na vreme da pokrene postupak, ako postoje drugi znaci koji ukazuju na zlostavljanje (npr. vidljive povrede; opšti izgled ili ponašanje lica).

Naravno, sudija mora da preduzme odgovarajuće korake ako postoje znaci da je došlo do policijskog zlostavljanja. U tom pogledu, kad god lice osumnjičeno za krivično delo izvedeno pred sudiju na kraju policijskog pritvora tvrdi da je zlostavljano, sudija treba pismeno da evidentira tvrdnje, odmah da naredi lekarski pregled specijaliste sudske medicine i da preduzme neophodne korake kako bi obezbedio da se tvrdnje pravilno ispituju. Takav pristup treba da bude primenjen, bez obzira da li lice, o kome je reč, ima vidljive spoljašnje povrede ili ne. Nadalje, čak i kad nema izričitih tvrdnji o zlostavljanju, sudija treba da zahteva lekarski pregled specijalista sudske medicine, kad god postoje drugi razlozi da se veruje da je lice, koje je izvedeno pred njega, možda bilo žrtva zlostavljanja. Detaljno ispitivanje od strane sudskih i drugih relevantnih organa svih žalbi o zlostavljanju od strane pripadnika organa reda i, prema potrebi, određivanje odgovarajuće kazne, imaće snažan efekat odvratanja. Nasuprot tome, ako ti organi ne preduzmu delotvorne mere na osnovu žalbi koje su im upućene, pripadnici organa reda koji imaju nameru da zlostavljaju lica koja drže u pritvoru, vrlo brzo će poverovati da to mogu da čine, a da ne budu kažnjeni.

46. Ponekad može da bude neophodno dodatno ispitivanje od strane policije lica zadržanih u pritvoru. CPT smatra da bi, sa stanovišta sprečavanja zlostavljanja, bilo daleko poželjnije da takvo ispitivanje bude sprovedeno u zatvorskoj ustanovi o kojoj je reč, a ne u policijskim prostorijama. Povratak pritvorenika u policijski pritvor radi daljeg ispitivanja treba da se traži i odobri samo onda kada je to apsolutno neizbežno. Takođe je aksiom da u onim izuzetnim okolnostima, kada se lice zadržano u pritvoru vraća u policijski pritvor, on/ona treba da uživaju tri prava iz stavova 40-43.

47. Policijski pritvor je (ili bi bar trebalo da bude) relativno kratkog trajanja. Ipak, uslovi pritvora u policijskim ćelijama moraju da zadovolje određene osnovne zahteve.

Sve policijske ćelije treba da budu čiste i dovoljno velike¹ za broj lica koja se u njih smeštaju i da imaju odgovarajuće osvetljenje (tj. dovoljno da uz njega može da se čita, izuzimajući vreme za spavanje); poželjno

¹ Kada se radi o veličini policijskih ćelija, videti i stav 43. Drugog opšteg izveštaja (CPT/Inf (92) 3).

bi bilo da ćelije imaju prirodno svetlo. Nadalje, ćelije treba da budu opremljene sredstvima za odmor (npr. fiksirane stolice ili klupe), a lica koja moraju da ostanu preko noći u pritvoru treba da dobiju čist madrac i čistu ćebad. Lica u policijskom pritvoru treba da imaju pristup odgovarajućim sanitarnim prostorijama pod pristojnim uslovima i treba da im se ponude odgovarajuća sredstva za održavanje lične higijene. Treba da imaju direktan pristup vodi za piće i da im se u odgovarajuća vremena da hrana, uključujući i jedan pun obrok (tj. nešto više od sendviča) svakog dana. Licima zadržanim u policijskom pritvoru 24 sata ili duže, treba da bude ponuđeno, ukoliko je moguće, svakodnevno fizičko vežbanje na otvorenom prostoru.

Mnoge prostorije za policijski pritvor koje su posetile delegacije CPT-a ne ispunjavaju ove minimalne standarde. To je naročito štetno za lica koja se kasnije pojavljuju pred nekim sudskim organima; isuviše često lica se izvode pred sudiju nakon što su provela jedan ili više dana u ćelijama koje su ispod standarda i prljave, bez toga da im je ponuđen odgovarajući odmor i hrana i mogućnost za održavanje lične higijene.

48. Dužnost da o njima vode računa, koju policija ima prema licima koje drži u pritvoru, obuhvata i odgovornost da se osigura njihova bezbednost i fizički integritet. Iz toga sledi da je odgovarajuće praćenje pritvorskih prostorija sastavna komponenta dužnosti da vodi računa o pritvorenim licima, koju je policija preuzela. Odgovarajući koraci moraju da budu preduzeti kako bi se obezbedilo da lica u policijskom pritvoru uvek mogu nesmetano da stupe u kontakt sa čuvarima. Nekoliko puta delegacije CPT-a ustanovile su da su policijske ćelije bile suviše daleko od kancelarija ili šaltera gde su policajci obično prisutni i da nisu imale bilo kakva sredstva (npr. sistem pozivanja) koja bi omogućila pritvorenim licima da skrenu pažnju policajca. U takvim uslovima postoji značajan rizik da se na incidente raznih vrsta (nasilje među pritvorenicima, pokušaji samoubistva, požari itd.) neće reagovati na vreme.
49. CPT je takođe izrazio sumnje u vezi sa praksom koja je uočena u određenim zemljama, u kojima svaki operativni sektor (narkotici, organizovani kriminal, borba protiv terorizma), u policijskoj ustanovi ima svoj sopstveni objekat za pritvor, u kome rade policajci iz tog sektora. Komitet smatra da takav pristup treba da bude napušten u korist centralnog objekta za pritvor, u kome bi radila posebna grupa policajaca specijalno obučeni za takvu funkciju u pritvorskim objektima. To bi se gotovo sigurno pokazalo korisnim sa stanovišta sprečavanja zlostavljanja. Nadalje, oslobađanje pojedinačnih operativnih sektora dužnosti u obezbeđivanju pritvora lako bi moglo da se pokaže korisnim sa stanovišta upravljanja i logistike.
50. Na kraju, inspekcija policijskih ustanova od strane nezavisnog organa može da da važan doprinos u sprečavanju zlostavljanja lica koja drži policija, i uopšte uzev, da pomogne da se obezbede odgovarajući uslovi pritvora. Da bi bile potpuno delotvorne, posete takvog organa treba da budu i redovne i nenajavljene, a taj organ treba da ima ovlašćenja da nasamo razgovara sa pritvorenim licima. Nadalje, on treba da ispita sva pitanja vezana za postupanje sa licima u pritvoru: evidentiranje pritvora; informacije date pritvorenom licu o njegovim pravima i stvarno ostvarivanje tih prava (naročito tri prava iz stavova 40-43); poštovanje pravila o ispitivanju osumnjičenih za krivična dela i materijalne uslove pritvora.
- Zaključci gore pomenutog organa treba da budu dostavljeni ne samo policiji, već i nekom drugom organu koji je nezavisan od policije.

III Obučavanje pripadnika organa reda

Izvodi iz Drugog opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]

59. Konačno CPT želi da naglasi veliku važnost koju pridaje obuci pripadnika organa reda¹ (koja treba da obuhvati obrazovanje o pitanjima vezanim za ljudska prava – cf. i član 10. Konvencije Ujedinjenih nacija protiv torture i drugog surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja). Tvrdi se da ne postoji bolja garancija protiv zlostavljanja lica lišenog slobode od propisno obučenog policajca ili zatvorskog službenika. Kvalifikovana službena lica moći će uspešno da obavljaju svoje dužnosti, bez pribegavanja zlostavljanju, i da prihvate postojanje osnovnih zaštitnih mehanizama za pritvorenike i zatvorenike.
60. S tim u vezi, CPT veruje da sposobnost za međuljudsku komunikaciju treba da bude glavni faktor u procesu angažovanja pripadnika organa reda i da, tokom obuke, značajan naglasak treba staviti na razvijanje veština međuljudske komunikacije, zasnovane na poštovanju ljudskog dostojanstva. Posedovanje takvih veština često će omogućiti policajcu ili zatvorskom službeniku da smiri neku situaciju koja bi, u suprotnom, mogla da se pretvori u nasilje i, uopštenije rečeno, dovešće do smanjenja napetosti i podizanja kvaliteta života u policijskim i zatvorskim ustanovama, za dobrobit svih zainteresovanih.²

1 Izraz "pripadnici organa reda" u ovom izveštaju obuhvata kako policajce tako i zatvorsko osoblje.

2 CPT takođe podstiče nacionalne državne organe da nastoje da uključe koncepte ljudskih prava u praktičnu stručnu obuku za rešavanje visoko rizičnih situacija, kao što su hapšenje i saslušavanje osumnjičenih za krivična dela; to će se pokazati delotvornijim nego posebni kursevi o ljudskim pravima.

VII Maloletnici lišeni slobode

Izvod iz Devetog opšteg izveštaja [CPT/Inf (99) 12]

Uvodna napomena

20. U nekima od svojih ranijih opštih izveštaja, CPT je utvrdio kriterijume kojima se rukovodi u svom radu u nizu mesta pritvora, uključujući policijske stanice, zatvore, centre za držanje pritvorenih imigranata i psihijatrijske ustanove.

Komiteta primenjuje gore navedene kriterijume u meri u kojoj su oni odgovarajući kada se radi o maloletnicima (tj. licima mlađim od 18 godina) lišenim slobode. Međutim – bez obzira na razloge zbog kojih su lišeni slobode – maloletnici su, sami po sebi, ugroženiji nego odrasli. Kao posledica toga potrebna je posebna budnost da bi se obezbedilo da njihova fizička i mentalna dobrobit bude adekvatno zaštićena. Da bi istakao važnost koju pridaje sprečavanju zlostavljanja maloletnika lišenih slobode, CPT je odlučio da posveti ovo poglavlje svog Devetog opšteg izveštaja opisivanju nekih od specifičnih pitanja kojima se bavi u toj oblasti.

U sledećim stavovima Komitet identifikuje jedan broj zaštitnih mehanizama protiv zlostavljanja, za koje smatra da treba da budu ponuđeni svim maloletnicima lišenim slobode, pre nego što se usredsredi na uslove koji treba da postoje u centrima za pritvor, posebno namenjenim maloletnicima. Komitet se nada da će na taj način uputiti jasan znak nacionalnim državnim organima o svojim stavovima koji se odnose na način na koji s takvim licima treba da se postupa. Kao i ranijih godina, CPT bi pozdravio komentare na ovaj značajan odeljak svog Opšteg izveštaja.

21. Komitet želi da naglasi, na samom početku, da bilo koji standardi koje razrađuje u ovoj oblasti, treba da budu viđeni kao dopuna onima izloženim u skupu drugih međunarodnih dokumenata, uključujući Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta iz 1989. godine; Pravilima Ujedinjenih nacija o minimumu standarda u maloletničkom pravosuđu (Pekinška pravila iz 1985. godine), Pravilima Ujedinjenih nacija za zaštitu maloletnika lišenih slobode iz 1990. godine i Smernicama Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (Smernice iz Riada) iz 1990. godine

Komiteta takođe želi da istakne da odobrava jedan od najvažnijih principa sadržanih u gore pomenutim dokumentima, odnosno da lišavanje maloletnika slobode treba da bude poslednje sredstvo kome se pribegava i to na najkraći mogući vremenski period (uporediti član 37b. Konvencije o pravima deteta i Pravila 13. i 19. Pekinških pravila).

Zaštitni mehanizmi protiv zlostavljanja maloletnika

22. S obzirom na njegov mandat, glavni prioritet CPT-a tokom poseta mestima gde se drže maloletnici lišeni slobode jeste nastojanje da utvrdi da li su oni podvrgnuti namernom zlostavljanju. Dosadašnji zaključci komiteta mogli bi da ukažu da je, u većini ustanova koje on posećuje, ovo relativno retka pojava.

23. Međutim, kao što je slučaj kod odraslih, čini se da su maloletnici pod većim rizikom da budu namerno zlostavljani u policijskim ustanovama, nego u drugim mestima pritvora. Zaista, u više navrata delegacije CPT-a prikupile su uverljive dokaze da su i maloletnici bili među licima podvrgnutim torturi ili nekom drugom vidu lošeg postupanja od strane policajaca.

U ovom kontekstu CPT naglašava da je rizik od torture i zlostavljanja najveći upravo tokom perioda koji sledi neposredno nakon lišavanja slobode. Proizilazi da je od suštinske važnosti da sva lica lišena slobode (uključujući i maloletnike) uživaju, od prvog trenutka kada moraju da ostanu u policiji, pravo da obaveste rođaka ili neko drugo lice koje predstavlja treću stranu o svom pritvoru, pravo na pristup advokatu, pravo na pristup lekaru. Uz ove mehanizme zaštite, određene sudske vlasti priznaju i da ugroženost maloletnika, koja postoji sama po sebi, zahteva da se preduzmu dodatne mere opreza. To obuhvata uvođenje formalne obaveze za policajce da sami obezbede da se odgovarajuća osoba obavesti o tome da je neki maloletnik pritvoren (bez obzira na to da li taj maloletnik traži da to bude učinjeno). Takođe može da se dogodi da policajci nemaju prava da razgovaraju sa maloletnikom, ako takva odgovarajuća osoba i/ili advokat nisu prisutni. CPT pozdravlja ovakav pristup.

24. U jednom broju drugih ustanova koje su posetile, delegacijama CPT-a je rečeno da nije neuobičajeno da osoblje ponekad “pedagoški ošamari” maloletnike koji se nedolično ponašaju. Komitet smatra da, u interesu sprečavanja zlostavljanja, svi oblici fizičkog kažnjavanja moraju da budu kako formalno zabranjeni, tako i da se izbegavaju u praksi. Prema svim osobama u zatvorskim ustanovama koje se nedolično ponašaju, treba postupati samo u skladu sa propisanim disciplinskim postupcima.

25. Iskustvo Komiteta takođe ukazuje da, kada i dođe do zlostavljanja maloletnika, to je češće rezultat neuspeha da se adekvatno zaštite lica o kojima je reč od zloupotrebe, nego svesne namere da im se nanese patnja. Važan element u svakoj strategiji za sprečavanje takvih zloupotreba je poštovanje principa da bi, po pravilu, maloletnici u pritvoru trebalo da budu smešteni odvojeno od odraslih.

Primeri neuspeha da se poštuje ovaj princip koje je CPT uočio obuhvataju: odrasli zatvorenici smešteni u ćelije za muška maloletna lica, često s namerom da oni imaju kontrolu u ovim ćelijama; ženska maloletna lica smeštena zajedno sa odraslim zatvorenicama; maloletni psihijatrijski pacijenti smešteni zajedno sa hronično obolelim odraslim pacijentima.

Komitet prihvata mogućnost da postoje izuzetne situacije (npr. deca i roditelji koji se drže kao pritvoreni imigranti) u kojima je potpuno jasno da je u najboljem interesu maloletnika da ne budu odvojeni od određenih odraslih lica. Međutim, zajednički smeštaj maloletnika i odraslih koji im nisu rođaci, neizbežno dovodi do mogućnosti dominacije i eksploatacije.

26. Osoblje oba pola je još jedan zaštitni mehanizam protiv zlostavljanja u mestima pritvora, naročito kada se radi o maloletnicima. Prisustvo osoblja i muškog i ženskog pola može da ima blagotvorne efekte, kako u smislu etike zatvorskog osoblja, tako i u smislu jačanja stepena normalnosti u mestu pritvora. Prisustvo osoblja oba pola takođe omogućava odgovarajuće raspoređivanje radnika za obavljanje radno osetljivih zadataka, kao što je lični pretres. U tom smislu naglašeno je da, bez obzira na njihovu starost, lica lišena slobode treba da pretresa samo osoblje istog pola i da bilo koji pretres koji zahteva da se zatvoreno lice skine, treba da se obavlja tako da zatvorsko osoblje suprotnog pola ne može da ga vidi; ovi principi treba da se primenjuju *a fortiori* i na maloletnike.

27. Na kraju, u jednom broju ustanova koje su posetile, delegacije CPT-a su uočile zatvorsko osoblje koje dolazi u direktan kontakt s maloletnicima, a koje otvoreno nosi službene palice. Takva praksa nije pogodna za negovanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika. Bilo bi poželjno da zatvorsko osoblje uošte ne nosi službene palice. Ako se ipak smatra da oni moraju da ih nose, CPT preporučuje da palice budu skrivene od pogleda.

VIII Žene lišene slobode

Izvod iz Desetog opšteg izveštaja [CPT/Inf (2000) 13]

Uvodne napomene

21. U nekim od svojih ranijih Opštih izveštaja, CPT je utvrdio kriterijume kojima se rukovodi u svom radu u nizu mesta pritvora, uključujući policijske stanice, zatvore, centre za držanje pritvorenih imigranata, psihijatrijske ustanove i centre za pritvor maloletnika.

Naravno, Komitet primenjuje gore pomenute kriterijume i na žene i na muškarce koji su lišeni slobode. Međutim, u svim zemljama članicama Saveta Evrope, zatvorenice predstavljaju relativno mali broj lica lišenih slobode. To može biti veoma skupo za države da obezbede odvojene objekte za žene u pritvoru, a posledica toga je da se one često drže na malom broju lokacija (ponekad daleko od svojih domova i od dece koju izdržavaju), u prostorijama koje su prvobitno bile namenjene za pritvorenike muškog pola (a možda i zajedno sa njima). U takvim okolnostima potrebna je posebna briga da bi se obezbedilo da se žene lišene slobode drže u bezbednoj i pristojnoj zatvorskoj sredini. Da bi istakao važnost koju pridaje sprečavanju zlostavljanja žena lišenih slobode, CPT je odlučio da posveti ovo poglavlje svog Desetog opšteg izveštaja opisivanju nekih od konkretnih pitanja kojima se bavi u toj oblasti. Komitet se nada da će, na taj način, jasno ukazati nacionalnim državnim organima na svoje stavove o tome kako treba postupati sa ženama lišenim slobode. Kao i prethodnih godina, CPT pozdravlja komentare na ovaj značajan odeljak svog Opšteg izveštaja.

22. Treba naglasiti na početku da se razlozi za zabrinutost CPT-a u vezi sa pitanjima identifikovanih u ovom poglavlju, odnose na mesto pritvora, bez obzira na njegov karakter. Prema iskustvu CPT-a, rizici za fizički i/ili psihološki integritet žena lišenih slobode mogu biti veći tokom perioda koji sledi neposredno nakon hapšenja. Shodno tome, posebna pažnja treba da bude posvećena tome da se obezbedi da se kriterijumi sadržani u sledećim odeljcima poštuju tokom te faze.

Komitet takođe želi da naglasi da, bilo koji standardi koje razrađuje u ovoj oblasti, treba da budu posmatrani kao dopuna onima izloženim u drugim međunarodnim instrumentima, uključujući Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Konvenciju Ujedinjenih nacija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena i Skup načela Ujedinjenih nacija za zaštitu svih lica u bilo kom vidu pritvora ili zatvora.

Osoblje oba pola

23. Kao što je CPT naglasio u svom Devetom opštem izveštaju, zapošljavanje osoblja oba pola je važan zaštitni mehanizam protiv zlostavljanja u mestima pritvora. Prisustvo muškog i ženskog osoblja može da ima blagotvorne efekte, kako u smislu zatvorske etike, tako i za jačanje stepena normalnosti u mestima pritvora.

Prisustvo osoblja oba pola takođe omogućava odgovarajuće raspoređivanje radnika za obavljanje rodno osetljivih zadataka, kao što je lični pretres. U tom kontekstu CPT ponovo želi da naglasi da lica lišena slobode treba da pretresa samo osoblje istog pola i da bilo koji pretres koji zahteva da se zatvoreno lice skine, treba da se obavlja tako da zatvorsko osoblje suprotnog pola ne može da ga vidi.

Odvojeni smeštaj za žene lišene slobode

24. Dužnost da vodi računa koju država ima prema licima lišenim slobode, obuhvata i dužnost da ih zaštiti od drugih koji možda žele da im nanesu zlo. CPT je povremeno nailazio na tvrdnje o zlostavljanju žena od strane žena. Međutim, tvrdnje o zlostavljanju žena u pritvoru od strane muškaraca (a konkretnije seksualnom zlostavljanju, uključujući verbalno zlostavljanje sa seksualnim konotacijama) češće se pojavljuju, naročito kada država ne uspe da obezbedi odvojen smeštaj za žene lišene slobode, sa pretežno ženskim osobljem koje bi vršilo nadzor nad takvim smeštajem.

Žene lišene slobode bi, u principu, trebalo da budu smeštene u objektu koji je fizički odvojen od objekta u kome se drže muškarci koji su u istoj ustanovi. Međutim, neke države su počele da organizuju smeštaj za parove (ako su oboje lišeni slobode), tako da budu smešteni zajedno i/ili tako da postoji određeni stepen mešanja polova u zatvorima. CPT pozdravlja takva napredna rešenja, pod uslovom da zatvorenici o kojima se radi pristanu da u njima učestvuju, da su pažljivo odabrani i pod adekvatnim nadzorom.

Jednakost u pristupu aktivnostima

25. Žene lišene slobode treba da imaju pristup sadržajnim aktivnostima (rad, obuka, obrazovanje, sport itd.) na jednakoj osnovi sa svojim muškim pandanima. Kao što je Komitet pomenuo u svom poslednjem opštem izveštaju, delegacije CPT-a se suviše često susreću sa pojavom da se ženama nude aktivnosti koje se smatraju "odgovarajućim" za njih (kao što je šivenje ili ručni rad), dok se muškim zatvorenicima nudi obuka daleko stručnije prirode. Po mišljenju CPT-a, takav diskriminatorски pristup može samo da ojača prevaziđene stereotipe o socijalnoj ulozi žena. Štaviše, u zavisnosti od okolnosti, uskraćivanje ženama jednakog pristupa propisanim aktivnostima može da se kvalifikuje kao degradirajuće postupanje.

Prenatalna i postnatalna zdravstvena zaštita

26. Treba učiniti svaki napor da se ispune posebne potrebe u ishrani trudnih zatvorenica kojima se mora ponuditi ishranu sa visokim sadržajem proteina, bogatu svežim voćem i povrćem.

27. Aksiom je da bebe ne treba da budu rođene u zatvoru, a uobičajena praksa u državama članicama Saveta Evrope je, kako se čini, da se u odgovarajućem trenutku zatvorenice trudnice prebace u redovne bolnice. Ipak, s vremena na vreme, CPT nailazi na primere trudnih žena koje su vezane liscama ili na drugi način za krevet ili druge delove nameštaja, tokom ginekoloških pregleda i/ili porođaja. Takav pristup je potpuno neprihvatljiv i svakako bi mogao da bude kvalifikovan kao nehumano i degradirajuće postupanje. Moguće je, i mora da se pronađu druga sredstva da se zadovolje bezbednosne potrebe.

28. Mnoge žene u zatvoru su glavni staratelji kada je reč o deci ili drugima, na čiju dobrobit njihovo zatvaranje može da ima negativan uticaj.¹ Posebno problematično pitanje u ovom kontekstu je, da li je moguće – i ako jeste na koliko dugo – da bebe i mala deca ostanu u zatvoru sa svojim majkama. Na to je pitanje teško odgovoriti, s obzirom na to da, s jedne strane, zatvori očigledno nisu odgovarajuća sredina za bebe i malu decu dok, s druge strane, nasilno odvajanje majke i deteta nikako nije poželjno.

29. Po mišljenju CPT-a, glavni princip u svim slučajevima treba da bude dobrobit deteta. To naročito znači da sva prenatalna i postnatalna zdravstvena zaštita pružena u zatvoru, treba da bude jednaka onoj koja

1 CF.takođe Preporuku 1469 (2000) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope na temu majki i beba u zatvoru.

se može dobiti u spoljnom svetu. Kada se bebe i mala deca drže u zatvorskom okruženju, postupanje s njima treba da bude pod nadzorom stručnjaka za socijalni rad i razvoj deteta. Cilj treba da bude stvaranje okruženja usmerenog na dete, bez vidljivih znakova koji bi ukazivali na zatvorsku sredinu, kao što su uniforme ili ključevi koji zveckaju. Treba, takođe, pronaći rešenja kojima bi se obezbedilo da se motorne i sazajne sposobnosti beba koje se drže u zatvoru, normalno razvijaju. One naročito treba da imaju odgovarajuće mogućnosti za igru i fizičku aktivnost u okviru zatvora, i, kad god je to moguće, mogućnost da napuste ustanovu i dožive svakodnevni život izvan njenih zidova. Omogućavanje da o detetu brinu članovi porodice izvan ustanove, takođe može da pomogne da se obezbedi da se teret podizanja deteta подели (npr. od strane detetovog oca). Kada to nije moguće, treba razmisliti o omogućavanju pristupa objektima tipa obdaništa. Takvi aranžmani treba da omogućće zatvorenicama da učestvuju u radu i drugim aktivnostima u okviru zatvora, u većoj meri nego što bi to inače bilo moguće.

Pitanja vezana za higijenu i zdravlje

30. Komitet takođe želi da skrene pažnju na određeni broj pitanja iz oblasti higijene i zdravlja, jer se potrebe žena lišenih slobode znatno razlikuju od potreba muškaraca.
31. Specifične higijenske potrebe žena treba da budu rešene na zadovoljavajući način. Nesmetan pristup sanitarnim prostorijama i prostorijama za održavanje lične higijene, rešenja za bezbedno odlaganje krvlju uprljanih artikala, kao i obezbeđivanje predmeta za održavanje lične higijene, kao što su ulošci i tamponi, od posebnog su značaja. Neobezbeđivanje takvih osnovnih potreba može, samo po sebi, da bude jednako degradirajućem postupanju.
32. Takođe je od suštinske važnosti da zdravstvena zaštita koja se pruža licima lišenim slobode bude po svom standardu, jednaka onoj koju uživaju pacijenti u spoljnom svetu. U meri u kojoj se radi o ženama lišenim slobode, obezbeđivanje da ovaj princip ekvivalentnosti u pogledu zdravstvene zaštite bude poštovan, zahteva da zdravstvenu zaštitu pružaju lekari i medicinske sestre koji imaju posebnu obuku u oblasti zdravlja žena, uključujući i ginekologiju.
- Štaviše, u meri u kojoj su preventivne mere zdravstvene zaštite od posebnog značaja za žene, kao što je pregled grudi ili grlića materice u cilju otkrivanja raka, dostupne u spoljnom svetu, u istoj meri treba da budu pružene i ženama lišenim slobode.
- Ekvivalentnost u zdravstvenoj zaštiti takođe iziskuje da pravo žene na telesni integritet bude poštovano u mestima pritvora, u istoj meri kao i u spoljnom svetu. Stoga, kada su takozvane pilule “za jutro posle” i/ili drugi oblici prekida trudnoće u kasnijim fazama trudnoće dostupni ženama koje su slobodne, oni treba da budu dostupni, pod istim uslovima, i ženama lišenim slobode.
33. U principu, zatvorenici koji su počeli lečenje pre nego što su zatvoreni, treba da dobiju mogućnost da ga nastave i kada su u pritvoru. U tom kontekstu, treba učiniti napore da se obezbedi da u mestima pritvora postoje odgovarajuće količine posebnih lekova potrebnih ženama.
- Konkretnije, kada se radi o kontraceptivnim pilulama, treba podsetiti da ovaj lek može da se prepíše iz medicinskih razloga koji nisu vezani za sprečavanje začeća (npr. da bi se ublažile bolne menstruacije). Činjenica da to što je žena zatvorena može – samo po sebi – znatno da smanji verovatnoću začeća dok je u zatvoru, nije dovoljan razlog da se takav lek uskrati.

Apendiks 3:

Dalje informacije i organizacije za kontakt

MEĐUVLADINE ORGANIZACIJE (MVO)

Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda

90 Kairaba Avenue
P.O. Box 673
Banjul
Gambia
Tel: +220 392 962; 372 070
Faks: + 220 390764
E-mail: idoc@achpr.org
<http://www.achpr.org>

Savet Evrope

F – 67075 Strasbourg – Cedex,
Francuska
Tel: +33-3-88 41 20 18
Faks: +33-3-88 41 27 30
<http://www.echr.coe.int/>

Međuamerička komisija za ljudska prava

Inter-American Commission on Human Rights
1889 F St., NW, Washington, D.C., USA 20006.
Tel: +1-202-458 60 02
Faks: +1-202-458 39 92
Email: cidhoea@oas.org
<http://www.cidh.oas.org/>

Međuamerički sud za ljudska prava

Inter-American Court of Human Rights
Apdo 6906-1000
San Jose, Costa Rica
Tel: +506-234 05 81 ili + 506-225 33 33
Faks: +506-234 0584
Email: corteidh@sol.racsa.co.cr
<http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/iachr.html>

Međuamerički institut za ljudska prava

Inter-American Institute of Human Rights

A.P. 10.081-1000

San Jose, Costa Rica

Tel: +506-234 04 04

Faks: +506-234 09 55

Email: instituto@iidh.ed.cr

<http://www.iidh.ed.cr/>

Kancelarija visokog komesara UN za ljudska prava

OHCHR – UNOG

CH 1211 Geneva 10, Švajcarska

Tel: +41-22-917 90 00

Faks: +41-22-917 00 99

Email: webadmin.hchr@unog.ch

<http://www.unhchr.ch/>

Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi

Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava

OSCE – ODIHR

Aleje Ujazdowskie 19

00-557 Warsaw

Poljska

Tel: +48-22-520 06 00

Faks: +48-22-520 06 05

Email: office@odihr.osce.waw.pl

<http://www.osce.org/odihr/>

Nevladine organizacije (NVO) i profesionalna udruženja

Amnesty International (AI)

International Secretariat

1 Easton St

London

WC1X 8 DJ

UK

Tel: +44 20 7413 55 00

Faks: +44 20 7956 11 57

Email: amnestyis@amnesty.org

<http://www.amnesty.org/>

Association pour la Prevention de la Torture (APT)

Route de Ferney 10

Case postale 2267

CH-1211 Geneva 2

Švajcarska

Tel: +41-22-734 20 88

Faks: +41-22-734 56 49

Email: apt@apt.ch

<http://www.apt.ch/>

Federation Internationale des Liques des Droits de l'homme (Fidh)

17 Passage de la Main d'Or

75011 Pariz, FRANCUSKA

Tel: + 33-1-43 552 518

Faks: +33-1-43 551 880

Email: fidh@csi.com

<http://www.fidh.imagnet.fr/>

Human Rights Watch (HRW)

350 Fifth Avenue, 34th Floor

New York, NY

10118-3299 USA

Tel: +1-212-290 47 00

Faks: +1-212-736 13 00

Email: hrwnyc@hrw.org

<http://www.hrw.org/>

Međunarodno udruženje sudija

International Association of Judges

Palazzo di Giustizia

Piazza Cavour

00193 Roma

Italija

Tel: +39 066 883 22 13

Faks: + 39 066 871 195

Email: secretariat@iaj-uim.org

<http://www.iaj-uim.org>

Međunarodna advokatska komora

The International Bar Association

271 Regents Street

London

W1B 2AQ

UK

Tel: + 44 20 7629 12 06

Faks: + 44 20 7409 04 56

<http://www.ibanet.org>

Međunarodna komisija pravnika

International Commission of Jurists

PO. Box 216

81a Avenue de Chatelaine

1219 Geneva

Švajcarska

Tel: + 41 22 979 38 00

Faks: + 41 22 979 38 01

Email: info@icj.org

<http://www.icj.org>

Međunarodni komitet Crvenog krsta

International Committee of the Red Cross

19 Avenue de la Paix

CH 1202 Geneva

Švajcarska

Tel: +41-22-734 60 01

Faks: +41-22-733 20 57 (Centar za informisanje javnosti)

Email: webmaster.gva@icrc.org

<http://www.icrc.org/>

Međunarodna helsinška federacija za ljudska prava

International Helsinki Federation for Human Rights

Rummelhardtg.2/18

A-1090 Vienna

AUSTRIJA

Tel: +43-1-408 88 22

Faks: +43-1-408 88 22-50

Email: office@ihf-hr.org

<http://www.ihf-hr.org/>

Međunarodni centar za rehabilitaciju žrtava torture (IRCT)

International Rehabilitation Centre for Torture Victims

P.O. Box 2107

DK-1014 Copenhagen K

Danska

Tel: +45-33-760 600

Faks: +45-33-760 500

Email: irct@irct.org

<http://www.irct.org> (obuhvata kontakt informacije o centrima za žrtve torture u mnogim zemljama)

Međunarodna služba za ljudska prava

International Service for Human Rights

1 Rue de Varembe

P.O. Box 16

Ch-1211 Geneva CIC

Švajcarska

Tel: + 41-22-733 51 23

Faks: + 41-22-733 08 26

Komitet pravnika za ljudska prava (LCHR)

Lawyers Committee for Human Rights

333 Seventh Avenue, 12 th Floor

New York, NY 10001

Sjedinjene Države

Tel: +1-212-845 52 00

Faks: +1-212-845 52 99

Email: lchrbin@lchr.org

<http://www.lchr.org/>

Međunarodna organizacija za reformu krivičnog prava

Penal Reform International

Unit 114, The Chandlery

50 Westminster Bridge Rd

London SE1 7QY

Velika Britanija

Tel: +44-171-721 76 78

Faks: +44-171-721 87 85

Email: Headofsecretariat@pri.org.uk

<http://www.penalreform.org>

Lekari za ljudska prava (PHR)

Psychicians for Human Rights

100 Boylston St.

Suite 702

Boston, MA 02116

Sjedinjene Države

Tel: +1-617-695 00 41

Faks: +1-617-695 03 07

Email: phrusa@igc.apc.org

<http://www.phrusa.org/>

Svetsko medicinsko udruženje (WMA)

World Medical Association

PO Box 63

01212 Ferney-Voltaire Cedex

Francuska

Tel: +33-4-504 07 575

Faks: +33-4-504 05 937

Email: info@wma.net

<http://www.wma.net/>

Svetska organizacija protiv torture / Organisation Mondiale Contre La Torture (OMCT)

International Secretariat

PO Box 35-37 Rue de Varembe

CH 1211 Geneva CIC 20

Švajcarska

Tel: +41-22-733 31 40

Faks: +41-22-733 10 51

Email: omct@omct.org

<http://www.omct.org/>

Apendiks 4:

Tabela ratifikacionog statusa odabranih instrumenata za zaštitu ljudskih prava

Status ratifikacije odabranih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima na dan 21. VIII 2002. godine

- (1) Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (CCPR)
- (2) Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (CERD)
- (3) Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)
- (4) Konvencija protiv torture i drugog surovog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CAT)
- (5) Konvencija o pravima deteta (CRC)

Sledeća tabela država pokazuje koje su članice (na šta ukazuje datum pristupanja: ratifikacija, pristupanje ili sukcesija) ili potpisnice (na šta ukazuje "p" i datum potpisivanja) ugovora Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima nabrojanih u gornjem tekstu.

Zemlja	CCPR	CERD	CEDAW	CAT	CRC
Avganistan	24. I 83.	06. VII 83.	14. VIII 80.	01. IV 87.	28. III 94.
Albanija	04. X 91.	11. V 94.	11. V 94.	11. V 94.	27. II 92.
Alžir	12. IX 89.	14. II 72.	22. V 96.	12. IX 89.	16. IV 93.
Andora	p: 05. VIII 02.	p: 05. VIII 02.	15. I 97.	p: 05. VIII 02.	02. I 96.
Angola	10. I 92.		17. IX 86.		06. XII 90.
Antigva i Barbuda		25. X 88.	01. VIII 89.	19. VII 93.	06. X 93.
Argentina	08. VIII 86.	02. X 68.	15. VII 85.	24. IX 86.	05. XII 90.
Jermenija	23. VI 93.	23. VI 93.	13. IX 93.	13. IX 93.	23. VI 93.
Australija	13. VIII 80.	30. IX 75.	28. VII 83.	08. VIII 89.	17. XII 90.
Austrija	10. IX 78.	09. V 72.	31. III 82.	29. VII 87.	06. VIII 92.
Azerbejdžan	13. VIII 92.	16. VIII 96.	10. VII 83.	16. VIII 96.	13. VIII 92.
Bahami		05. VIII 75.	06. X 93.		20. II 91.
Bahrein		27. III 90.	18. VI 02.	06. III 98.	13. II 92.
Bangladeš	07. IX 00.	11. VI 79.	06. XI 84.	05. X 98.	03. VIII 90.
Barbados	05. I 73.	08. XI 72.	16. X 80.		09. X 90.
Belorusija	12. XI 73.	08. IV 69.	04. II 81.	13. III 87.	02. X 90.
Belgija	21. IV 83.	07. VIII 75.	10. VII 85.	25. VI 99.	16. XII 91.
Belize	10. VI 96.	14. XI 01.	16. V 90.	17. III 86.	02. V 90.
Benin	12. III 92.	30. XI 01.	12. III 92.	12. III 92.	03. VIII 90.
Butan		p: 26. III 73.	31. VIII 81.		01. VIII 90.
Bolivija	12. VIII 82.	22. IX 70.	08. VI 90.	12. IV 99.	26. VI 90.
Bosna i Hercegovina	01. IX 93.	16. VII 93.	01. IX 93.	01. IX 93.	01. IX 93.
Bocvana	08. IX 00.	20. II 74.	13. VIII 96.	08. IX 00.	14. III 95.
Brazil	24. I 92.	27. III 68.	01. II 84.	28. IX 89.	25. IX 90.
Bruneji Darusalam					27. XII 95.
Bugarska	21. IX 70.	08. VIII 66.	08. II 82.	16. XII 86.	03. VI 91.
Burkina Faso	04. I 99.	18. VII 74.	14. X 87.	04. I 99.	31. VIII 90.
Burundi	09. V 90.	27. X 77.	08. I 92.	18. II 93.	19. X 90.
Kambodža	26. V 92.	28. X 83.	15. X 92.	15. X 92.	15. X 92.
Kanada	19. V 76.	14. X 70.	10. XII 81.	24. VI 87.	13. XII 91.
Zelenortska Republika	06. VIII 93.	03. X 79.	05. XII 80.	04. VI 92.	04. VI 92.
Centralnoafrička Republika	08. V 81.	16. III 71.	21. VI 91.		23. IV 92.
Čad	09. VI 95.	17. VIII 77.	09. VI 95.	09. VI 95.	02. X 90.
Čile	10. II 72.	20. X 71.	08. XII 89.	30. IX 88.	13. VIII 90.
Kina	p: 05. X 98.	29. XII 81.	04. XI 80.	04. X 88.	03. III 92.
Kolumbija	29. X 69.	02. IX 81.	19. I 82.	08. XII 87.	28. I 91.
Komori		p: 22. IX 00.	31. X 94.	p: 22. IX 00.	23. VI 93.
Kongo	05. X 83.	11. VII 88.	26. VII 82.		14. X 93.
Kukova Ostrva					06. VI 97.
Kostarika	29. XI 68.	16. I 67.	04. IV 86.	11. XI 93.	21. VIII 90.

Zemlja	CCPR	CERD	CEDAW	CAT	CRC
Hrvatska	12. X 92.	12. X 92.	09. IX 92.	12. X 92.	12. X 92.
Kuba	15. II 72.	17. VII 80.	17. V 95.	21. VIII 91.	
Kipar	02. IV 69.	21. IV 67.	23. VII 85.	18. VII 91.	07. II 91.
Češka Republika	21. II 93.	22. II 93.	22. II 93.	01. I 93.	22. II 93.
Obala Slonovače	26. III 92.	04. I 73.	18. XII 95.	18. XII 95.	04. II 91.
Demokratska Narodna Republika Koreja	14. IX 81.		21. II 01.		21. IX 90.
Demokratska Republika Kongo	01. XI 76.	21. IV 76.	17. X 86.	18. III 96.	28. IX 90.
Danska	06. I 72.	09. XII 71.	21. IV 83.	27. V 87.	19. VII 91.
Džibuti			02. XII 98.		06. XII 90.
Dominička Republika	17. VI 93.		15. IX 80.		13. III 91.
Dominikanska Republika	04. I 78.	25. V 83.	02. IX 82.	p: 04. II 85.	11. VI 91.
Ekvador	06. III 69.	22. IX 66.	09. XI 81.	30. III 88.	23. III 90.
Egipat	14. I 82.	01. V 67.	18. IX 81.	25. VI 86.	06. VII 90.
El Salvador	30. XI 79.	30. XI 79.	19. VIII 81.	17. VI 96.	10. VII 90.
Ekvatorijalna Gvineja	25. IX 87.		23. X 84.		15. VI 92.
Eritreja	23. I 02.	01. VIII 01.	05. IX 95.		03. VIII 94.
Estonija	21. X 91.	21. X 91.	21. X 91.	21. X 91.	21. X 91.
Etiopija	11. VI 93.	23. VI 76.	10. IX 81.	13. III 94.	14. V 91.
Fidži	11. I 73.	28. VIII 95.		13. VIII 93.	
Finska	19. VIII 75.	14. VII 70.	04. IX 86.	30. VIII 89.	21. VI 91.
Francuska	04. XI 80.	28. VII 71.	14. XII 83.	18. II 86.	08. VIII 90.
Gabon	21. I 83.	29. II 80.	21. I 83.	08. IX 00.	09. II 94.
Gambija	22. III 79.	29. XII 78.	16. IV 93.	p: 23. X 85.	08. VIII 90.
Gruzija	03. V 94.	02. VI 99.	26. X 94.	26. X 94.	02. VI 94.
Nemačka	17. XII 73.	16. V 69.	10. VII 85.	01. X 90.	06. III 92.
Gana	08. IX 00.	08. IX 66.	02. I 86.	08. IX 00.	05. II 90.
Grčka	05. V 97.	18. VI 70.	07. VI 83.	06. X 88.	11. V 93.
Grenada	06. IX 91.	p: 17. XII 81.	31. VIII 90.		05. XI 90.
Gvatemala	06. V 92.	18. I 83.	12. VIII 82.	05. I 90.	06. VI 90.
Gvineja	24. I 78.	14. III 77.	09. VIII 82.	10. VIII 89.	13. VII 90.
Gvineja Bisao	p: 12. IX 00.	p: 12. IX 00.	23. VIII 85.	p: 12. IX 00.	21. VIII 90.
Gvajana	15. II 77.	15. II 77.	17. VII 80.	19. V 88.	14. I 91.
Haiti	06. II 91.	19. XII 72.	20. VII 81.		09. VI 95.
Vatikan		01. V 69.		26. VI 02.	20. IV 90.
Honduras	25. VIII 97.		03. III 83.	05. XII 96.	10. VIII 90.
Mađarska	17. I 74.	01. V 67.	22. XII 80.	15. IV 87.	08. X 91.
Island	22. VIII 79.	13. III 67.	18. VI 85.	23. X 96.	28. X 92.
Indija	10. IV 79.	03. XII 68.	09. VII 93.	p: 14. X 97.	11. XII 92.
Indonezija		25. VI 99.	13. IX 84.	28. X 98.	05. IX 90.
Iran (Islamska Republika)	24. VI 75.	29. VIII 68.			13. VII 94.

Zemlja	CCPR	CERD	CEDAW	CAT	CRC
Irak	25. I 71.	14. I 70.	13. VIII 86.		15. VI 94.
Irska	08. XII 89.	29. XII 00.	23. XII 85.	11. IV 02.	28. IX 92.
Izrael	03. X 91.	03. I 79.	03. X 91.	03. X 91.	03. X 91.
Italija	15. IX 78.	05. I 76.	10. VI 85.	12. I 89.	05. IX 91.
Jamajka	03. X 75.	04. VI 71.	19. X 84.		14. V 91.
Japan	21. VI 79.	15. XII 95.	25. VI 85.	29. VI 99.	22. IV 94.
Jordan	28. V 75.	30. V 74.	01. VII 92.	13. XI 91.	24. V 91.
Kazahstan		26. VIII 98.	26. VIII 98.	26. VIII 98.	12. VIII 94.
Kenija	01. V 72.	13. IX 01.	09. III 84.	21. II 97.	31. VII 90.
Kiribati					11. XII 95.
Kuvajt	21. V 96.	15. X 68.	02. IX 94.	08. III 96.	21. X 91.
Kirgistan	07. X 94.	05. IX 97.	10. II 97.	05. IX 97.	07. X 94.
Narodna Demokratska Republika Laos	p: 07. XII 00.	22. II 74.	14. VIII 81.		08. V 91.
Letonija	14. IV 92.	14. IV 92.	15. IV 92.	14. IV 92.	15. IV 92.
Liban	03. XI 72.	12. XI 71.	21. IV 97.	05. X 00.	14. V 91.
Lesoto	09. IX 92.	04. XI 71.	22. VIII 95.	13. XI 01.	10. III 92.
Liberija	p: 18. IV 67.	05. XI 76.	17. VII 84.		04. VI 93.
Libijska Arapska Džamahirija	15. V 70.	03. VII 68.	16. V 89.	16. V 89.	16. IV 93.
Lihtenštajn	10. XII 98.	01. III 00.	22. XII 95.	02. XI 90.	22. XII 95.
Litvanija	20. XI 91.	10. XII 98.	18. I 94.	01. II 96.	31. I 92.
Luksemburg	18. VIII 83.	01. V 78.	02. II 89.	29. IX 87.	07. III 94.
Madagaskar	21. VI 71.	07. II 69.	17. III 89.	p: 01. X 01.	19. III 91.
Malavi	22. XII 93.	11. VI 96.	12. III 87.	11. VI 96.	03. I 91.
Malezija			05. VII 95.		17. II 95.
Maldivi		24. IV 84.	01. VII 93.		11. II 91.
Mali	16. VII 74.	16. VII 74.	10. IX 85.	26. II 99.	21. IX 90.
Malta	13. IX 90.	27. V 71.	08. III 91.	13. IX 90.	30. IX 90.
Maršalska Ostrva					05. X 93.
Mauritanija		13. XII 88.	10. V 01.		16. V 91.
Mauricijus	12. XII 73.	30. V 72.	09. VII 84.	09. XII 92.	26. VII 90.
Meksiko	23. III 81.	20. II 75.	23. III 81.	23. I 86.	21. IX 90.
Mikronezija (Federalne Države)					05. V 93.
Monako	28. VIII 97.	27. IX 95.		06. XII 91.	21. I 93.
Mongolija	18. XI 74.	06. VIII 69.	20. VII 81.	24. I 02.	06. VII 90.
Maroko	03. V 79.	18. XII 70.	22. VI 93.	21. VI 93.	21. VI 93.
Mozambik	21. VII 93.	18. IV 83.	16. IV 97.	14. IX 99.	26. IV 94.
Mijanmar			22. VII 97.		15. VII 91.
Namibija	28. XI 94.	11. XI 82.	23. XI 92.	28. XI 94.	01. X 90.
Nauru	p: 12. XI 01.	p: 12. XI 01.		p: 12. XI 01.	27. VII 94.
Nepal	14. V 91.	30. I 71.	22. IV 91.	14. V 91.	14. IX 90.

Zemlja	CCPR	CERD	CEDAW	CAT	CRC
Holandija	11. XII 78.	10. XII 71.	23. VII 91.	21. XII 88.	06. II 95.
Novi Zeland	28. XII 78.	22. XI 72.	10. I 85.	10. XII 89.	06. IV 93.
Nikaragva	12. III 80.	15. II 78.	27. X 81.	p: 15. IV 85.	05. X 90.
Niger	07. III 86.	27. IV 67.	08. X 99.	05. X 98.	30. IX 90.
Nigerija	29. VII 93.	16. X 67.	13. VI 85.	28. VI 01.	19. IV 91.
Niue				20. XII 95.	
Norveška	13. IX 72.	06. VIII 70.	21. V 81.	09. VII 86.	08. I 91.
Oman				09. XII 96.	
Pakistan		21. IX 66.	12. III 96.		12. XI 90.
Palau				04. VIII 95.	
Panama	08. III 77.	16. VIII 67.	29. X 81.	24. VIII 87.	12. XII 90.
Papua Nova Gvineja		27. I 82.	12. I 95.		02. III 93.
Paragvaj	10. VI 92.	p: 13. IX 00.	06. IV 87.	12. III 90.	25. IX 90.
Peru	28. IV 78.	29. IX 71.	13. IX 82.	07. VII 88.	05. IX 90.
Filipini	23. X 86.	15. IX 67.	05. VIII 81.	18. VI 86.	21. VIII 90.
Poljska	18. III 77.	05. XII 68.	30. VII 80.	26. VII 89.	07. VI 91.
Portugal	15. VI 78.	24. VIII 82.	30. VII 80.	09. II 89.	21. IX 90.
Katar	22. VII 76.		11. I 00.	04. IV 95.	
Republika Koreja	10. IV 90.	05. XII 78.	27. XII 84.	09. I 95.	20. XI 91.
Republika Moldavija	26. I 93.	26. I 93.	01. VII 94.	28. XI 95.	26. I 93.
Rumunija	09. XII 74.	15. IX 70.	07. I 82.	18. XII 90.	28. IX 90.
Ruska Federacija	16. X 73.	04. II 69.	23. I 81.	03. III 87.	17. VIII 90.
Ruanda	16. IV 75.	16. IV 75.	02. III 81.		24. I 91.
Sent Kits-Nevis			25. IV 85.		24. VII 90.
Sveta Lucija		14. II 90.	08. X 82.		16. VI 93.
Sent Vinsent i Grenadini	09. XI 81.	09. XI 81.	05. VIII 81.	01. VIII 01.	26. X 93.
Samoa		25. IX 92.		29. XI 94.	
San Marino	18. X 85.	12. III 02.			25. XI 91.
Sao Tome i Principe	p: 31. X 95.	p: 06. IX 00.	p: 31. X 95.	p: 06. IX 00.	14. V 91.
Saudijska Arabija		23. IX 97.	08. IX 00.	23. IX 97.	26. I 96.
Senegal	13. II 78.	19. IV 72.	05. II 85.	21. VIII 86.	01. VIII 90.
Sejšeli	05. V 92.	07. III 78.	06. V 92.	05. V 92.	07. IX 90.
Sijera Leone	23. VIII 96.	02. VIII 67.	11. XI 88.	25. IV 01.	18. VI 90.
Singapur			05. X 95.		05. X 95.
Slovačka	28. V 93.	28. V 93.	28. V 93.	28. V 93.	28. V 93.
Slovenija	06. VII 92.	06. VII 92.	06. VII 92.	16. VII 93.	06. VII 92.
Solomoni		17. III 82.	06. V 02.		10. IV 95.
Somalija	24. I 90.	26. VIII 75.		24. I 90.	p: 09. V 02.
Južnoafrička Republika	10. XII 98.	10. XII 98.	15. XII 95.	10. XII 98.	16. VI 95.
Španija	27. IV 77.	13. IX 68.	05. I 84.	21. X 87.	06. XII 90.

Šri Lanka	11. VI 80.	18. II 82.	05. X 81.	03. I 94.	12. VII 91.
Sudan	18. III 76.	21. III 77.		p: 04. VI 86.	03. VIII 90.
Surinam	28. XII 76.	15. III 84.	02. III 93.		02. III 93.
Svazilend		07. IV 69.			08. IX 95.
Švedska	06. XII 71.	06. XII 71.	02. VII 80.	08. I 86.	29. VI 90.
Švajcarska	18. VI 92.	29. XI 94.	27. III 97.	02. XII 86.	24. II 97.
Arapska Republika Sirija	21. IV 69.	21. IV 69.			15. VII 93.
Tadžikistan	04. I 99.	11. I 95.	26. X 93.	11. I 95.	26. X 93.
Tajland	29. X 96.		09. VIII 85.		27. III 92.
Bivša Jugoslovenska R. Makedonija	18. I 94.	18. I 94.	18. I 94.	12. XII 94.	02. XII 93.
Togo	24. V 84.	01. IX 72.	26. IX 83.	18. XI 87.	01. VIII 90.
Tonga	16. II 72.			06. XI 95.	
Trinidad i Tobago	21. XII 78.	04. X 73.	12. I 90.		06. XII 91.
Tunis	18. III 69.	13. I 67.	20. IX 85.	23. IX 88.	31. I 92.
Turska	p: 15. VIII 00.	p: 13. X 72.	20. XII 85.	02. VIII 88.	04. IV 95.
Turkmenistan	01. V 97.	29. IX 94.	01. V 97.	25. VI 99.	20. IX 93.
Tuvalu		06. X 99.		22. IX 95.	
Uganda	21. VI 95.	21. XI 80.	23. VII 85.	03. XI 86.	17. VIII 90.
Ukrajina	12. XI 73.	07. III 69.	12. III 81.	24. II 87.	28. VIII 91.
Ujedinjeni Arapski Emirati		20. VI 74.			03. I 97.
Ujedinjeno Kralj. V. Britanije i S. Irske	20. V 76.	07. III 69.	07. IV 86.	08. XII 88.	16. XII 91.
Ujedinjena Republika Tanzanija	11. VI 76.	27. X 72.	20. VIII 85.		11. VI 91.
Sjedinjene Američke Države	08. VI 92.	21. X 94.	p: 17. VII 80.	21. X 94.	p: 16. II 95.
Urugvaj	01. IV 70.	30. VIII 68.	09. X 81.	24. X 86.	20. XI 90.
Uzbekistan	28. XI 95.	28. IX 95.	19. VII 95.	28. IX 95.	29. VII 94.
Vanuatu			08. IX 95.		07. VII 93.
Venecuela	10. V 78.	10. X 67.	02. V 83.	29. VII 91.	14. IX 90.
Vijetnam	24. IX 82.	09. VII 82.	17. II 82.		28. II 90.
Jemen	09. II 87.	18. X 72.	30. V 84.	05. XI 91.	01. V 91.
Jugoslavija	12. III 01.	12. III 01.	26. II 82.	12. III 01.	03. I 91.
Zambija	10. IV 84.	04. II 72.	21. VI 85.	07. X 98.	06. XII 91.
Zimbabve	13. V 91.	13. V 91.	14. V 91.		11. IX 90.

Preporučena literatura

- Amnesty International, “Okončajmo nekažnjivost: pravda za žrtve torture” (*End Impunity: Justice for the Victims of Torture*), ACT/40/024/2001
- Amnesty International, “Priručnik za pravična suđenja” (*Fair Trials Manual*), POL 30/02/98
- Ineke Boerefijn (ed), “Sprečavanje torture, skraćeno izdanje slučajeva Evropskog komiteta za sprečavanje torture i Komiteta Ujedinjenih nacija protiv torture” (*Prevention of Torture, a digest of cases of the European Committee for the Prevention of Torture and the United Nations Committee Against Torture*), Holandski institut za ljudska prava (SIM) i Institut za otvoreno društvo, 2001.
- Ahcene Boulesbaa, “Konvencija UN o torturi i izgledi za njeno sprovođenje” (*The UN Convention on Torture and the Prospects for Enforcement*), Martinus Nijhoff Publishers, 1999.
- Malcolm Evans i Rod Morgan “Sprečavanje torture, studija Evropske konvencije za sprečavanje torture i nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja” (*Preventing Torture, a study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment*), Clarendon Press, 1998.
- Camille Giffard, “Priručnik za izveštavanje o torturi” (*The Torture Reporting Handbook*), Centar za ljudska prava Univerziteta u Eseksu, 2000.
- Nigel Rodley “Postupanje sa zatvorenicima u skladu sa međunarodnim pravom (drugo izdanje)”, (*The Treatment of Prisoners under International Law (2nd ed.)*), Clarendon Press, 1999.
- Anna-Lena Svensson McCarthy, “Ljudska prava u sprovođenju pravde: priručnik o ljudskim pravima za sudije, tužioce i advokate, (Serija za stručnu obuku broj 9)” (*Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers, (Professional Training Series No. 9)*), kancelarija Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava u saradnji sa Međunarodnom advokatskom komorom, 2003.
- Lene Wendland “Priručnik o obavezama država u skladu sa Konvencijom UN protiv torture” (*A Handbook on State Obligations Under the UN Convention Against Torture*), Udruženje za sprečavanje torture, 2002.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.231.14(035)
343.85:343.412(035)
342.726:[343.261-052]
343.126.15
347.962/.964.1(035)

ФОЛИ, Конор

Borba protiv mučenja : priručnik za
sudije i tužioce / Konor Foli (Conor Foley)
;[prevodioci Biljana Obradović i Danica
Kraljević]. – 1. izd. – Beograd :
Organizacija za evropsku bezbednost i
saradnju, Misija u Srbiji i Crnoj Gori,
2004 (Novi Sad : Stojkov). – XII, 152 str. ; 29 cm

Prevod dela: Combating Torture / Conor
Foley. – Tiraž 390. – Str. I: Predgovor /
Najdžel Rodli. – Rečnik termina u značenju u
kome se oni koriste u ovom priručniku: str.
IX–XII.

ISBN 86-85207-04-5

a) Права човека – Међународна заштита –
Приручници b) Тортура – Сузбијање –
Приручници c) Тортура – Кривични поступак
d) Притвор – Законитост – Међународноправни
аспект

COBISS.SR-ID 118881036